

B. C. I.
= 468 418

ZSIGMOND GYÓZŐ

**NÉPRAJZI
TANULMÁNYOK**

**STUDII
DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR**

EDITURA UNIVERSITĂȚII DIN BUCUREȘTI

- 1997 -

BIBLIOTECA CENTRALĂ
UNIVERSITARA
București

Cota III 468418

Inventar C0617697

Referenți științifici: Conf. dr. **Molnár Szabolcs**
Lector **Susana Tapodi**

BIBLIOTECA CENTRALĂ UNIVERSITARĂ

BUCUREȘTI

COTA III 468418

600/92

B.C.U. București

C 06176 97

Tiparul s-a executat sub c-da nr. 381/1997 la
Tipografia Editurii Universității din București

© Editura Universității din București
Șos. Panduri, 90-92, București - 76235; Telefon: 410.23.84

ISBN - 973 - 575 - 188 - 7

A NÉPI TÖRTÉNELEMSZEMLÉLETRŐL

- Felsőboldogfalvi történeti néphagyomány ma és Orbán Balázs idejében -

A történeti néphagyomány gyűjtését a Székelyudvarhely melletti Felsőboldogfalva község tizenegy falujában eleve azzal a célkitűzéssel végeztem, hogy összehasonlítsam Orbán Balázs (1868) méltán nagy hírű, de talán még mindig nem elég népszerű munkájának a nép történelmi emlékezetére való hivatkozásait azzal, ami máig megmaradt az Orbán Balázs által lejegyzettekből az itteniek tudatában a magyarság történetéről, illetve, hogy mi kerülhetett el a nagy székely figyelmét és mi adódott hozzá azóta a régi történeti hagyományhoz. Talán hasznos adalékokkal szolgálhatok az említett kérdések megválaszolásán kívül arra is, hogy Orbán Balázs történelemszemlélete mennyiben egyezik szűkebb szülőföldje népéével; hogy az ő személye, tevékenysége milyen nyomot hagyott e vidéken; hogy Orbán Balázs népe hogyan őrzi, becsüli itt, a XX. század vége felé, múltja emlékeit a szájhagyomány tanúsága alapján; története változás például a

mondák hőseinek vonatkozásában. És nem utolsósorban, feltételezem, hogy jelen munka is bizonyosság lehet arra, hogy mennyire fontos a helyszíni gyűjtést haladéktalanul folytatni népi kultúránk értékeinek a feledésbe merüléstől való megmentése, valamint beható tanulmányozásuk végett.

A gyűjtést 1983-84-ben és 1993-94-ben végeztem. Lejegyzéskor a helyi kiejtés hű tolmácsolására törekedtem.

ADATTÁR (KORPUSZ)

Ide nem csak történeti mondákat vettem fel. A történeti vonatkozás mibenléte vitatható; a falutörténet a maga összetettségében, árnyaltságában valóságosabb: ezért szerepeltetek itt (legalábbis ízelítőül, jelzésszerűen) egyszerű helynévmagyarázásokot is például, noha csak egy részük történeti monda is egyúttal.

Árvátfalva

1.

Árvátfala eredetileg Cserefala vót. Sok cserefa vót a környéken.

Egyik tatárjáráskó epusztult vót; három árva leány maradt csak. S errő kapta a falu a nevét (vö. Orbán 1868.159).

A falut megygyújtották vót. Egy pincébe húzódott vót meg a háromleány. Úgy maradtak meg. (B.J.)

2.

Innen is vótak Rákócziva kurucok. Járt itt II. Rákóczi Ferenc.

A Seres tetőn jöttek keresztű. Valamelyik Ferenczi fogadta vót. Itt a patakfali részen beszédet tartott.

Beszélik milyen ügyes ember vót. (B.J.)

3.

Mesélik, hogy a törökök eraboltak két fiatalt.

Egyik patakfali vót, Ferenczi Borbála, a másik Sándor Pál, kénosi.

Énekeltek ott, ahol találkoztak. S így észrevették őket a törökök.

Úgy 1500-600-as évekbe lehetett ez.

Pál aztán visszajött vót; megtanult törökül, s töröknek öltözve jött haza. (B.J.)

4.

Nagyapám negyvennyócba önkéntes vót. Vitézségi érmét is kapott. Megvan most is. Ahogy ő csinálta a kézi gránátot, úgy senki se máma. Vásárhelyt tanították a robbantásra.

Mikó Petőfi Sándor jött ide Segesvárra, a seregge vót ő is. S egyszer kiáltja valaki:

- Gyere, Balázs Sándor, me itt van Petőfi Sándor!

Futtak, s tisztelegtek neki (Ebbő a kicsi falubó annyian ott vótak, hogy csak a kicsik s az idősebbek maradtak vót helybe).

Sovány képű vót, kicsi vékony bajusza vót neki. Lóhátró mosolygott feléjük, mondta nagyapám. (B.J.)

5.

Bikafalát úgy hítták Lukácsfala egysze.

A torony e vót romolva. Fű nőtt fönn a tetején, az ablakokná. Ném tudták mi csináljanak vele.

Megegyeztek abba, hogy a falu közbikájáva lelegeltetik. Sőhúzták a toronyba. Amikó húzták, a bika a nyelvét kivette.

Mondták: - Húzzad, kónyé, me kívánja !

Közbe a bika mire fölért megdöglött.

Azóta híjják a falut Bikafalának. (V.S.)

6.

Vót egy báró Bögzöbe. Kocsikázott ide le, Bonta mögött. A bikafali bikát itt legeltették. A bika földötötte a kocsit, s a bárónét megölte.

Azután nevezték a falut Bikafalának, előtte Szentlukácsfala (Orbán 1868.39.) vót. (L.A.)

7.

Itt körül a bikák epusztultak. Itt maradt meg csak a bika(Orbán 1868.39.), s enevesték a falut Bikafalának.

Régebb Küköllőfalának hítták.

Ott lett vóna települve Bikafala, ahol most a Házhely van, a Csicséren erről. (T.Á.)

8.

Ott fönn vót a Budavára, az egy vár vót.

A királyt bélökte vót a patakba a bátyja, ott halt meg.

Szembe, Csicsér, az egy nagygazdag fehérnépé vót. (L.A.)

9.

Egyszer Mátyás király, mint kovácslegény jött ki a vár kapuján.

Az őt egy pácáva reá ütött:

- Erigy, menjél, akkora orrod van, mint Mátyás királynak!
(B.L.)

10.

Azt hiszem, olvastam valamikó, hogy Mátyás király ement tudja meg a népekké hogy bántak.

Parasztruhába felöltözött, ő is dolgozott.

A hajdú verte. Nem szólt.

Másnap kérdezte, mint király, hogy vannak a népek, milyen bánásmódba részesülnek. Mondta aztán, a rakás fát hányják széjje.

Megmutatta a nevét: - Én hordtam ide, ingöm is vertetek vót.

(D.Á.)

11.

Munkásai voltak Orbán Balázsnak. Jól fizette őket.

Most is emlögetik Lengyelfalán.

Könyvébe megvót, hogy minden falu mirő vót enevezve.

Könyvét, tudok valakit, akinek megvót, a miliciák elvették.

(D.Á.)

12.

Bonta. A bögözi Ugron báróé volt. Amikor eladtak belőle, az új birtokosok kivágtak onnan, megbontották. Mondják azt is, hogy a Felvidékrő jövő deszkás szekereket nem tudták kivontatni

ott az állatok, és megbontották a rakást, leraktak belőle, hogy tovább mehessenek. (B.L.)

13.

Régebb vót egy Lukács Gyula nevezetű, nagyon erős ember vót. Mentek le gabonáé az Alföldre. Bémentek a magtárba. A többiek tötötték meg a zsákot, ez összeszedte fenn a taréját s kötötte be a zsákokat.

A nemes ember nézte, s megkérdezte, hány zsák búzát tudna onnann lehozni. Azt mondta, hogy ő hatot lehoz.

Le is hozta, s belébüködtette a szekérbe.

A nemes ember úgy megijedt az erejétő, azt mondta neki, egy lejt se adjon, de menjen ki. (Sz.D.)

14.

Mentek a havasba tűzifáé. A Cekend alatt vót egy korcsoma.

Lássá László úr, hogy ketten kezét fognak s az egyik összekucorodik.

Megszorította László úr azt is, hogy vérzett. (Sz.D.)

15.

Hatalmas erejű volt Lukács Gyula. Két átalvetővel megpakolva indult el a városba. Egyik átalvetőt tette egyik, másikat a másik vállára. Az átalvetőkbe nagy kandér tejet vitt.

Újságot vett a kezébe, s Udvarhelyig mind kiolvasta. Visszafelé már más lapot böngészett.

Újságolvasás közben nyomot vert. Az egész falu leste, hogy elment-e, indulhatnak-e a városba áruikkal. Az ő nyomában.(T.P.)

16.

Kis János örökölte aztán a házunk Lukácsfától (mi Bedők abba a házba lakunk, amelyikbe Kisék, Lukácsfiék is laktak volt).

Róla mondják, hogy amikor a felesége és tizennégy éves leánykája meghalt, kiment az udvarra s vette a puskát s kiáltotta:

- Hol vagy, Isten, hogy löjjelek le !
S lőtt is felfelé az égbe. (B.L.)

17.

Lukácsfi úrfinak (a földbirtokosnak) volt egy medvéje.

Tyúkokat vágta le, a hulladékot neki szokták bevetni.

Egyszer a szolgálóleánynak mondta:

- Vidd be a medvének, Zsuzsi, ne csak vess !

Bizony a medve lehúzta a fejrő a bőrét a leánynak.

Lukácsfi meglötte a medvét, a leányt hamar fogatos kocsira tették. Aztán visszaforrott a bőre. (B.L.)

18.

Szakács Zoltán, volt főrendházi tag, idevaló volt, bikafali.

Az apja nagyon rendes, becsületes ember volt, de benne biza volt rosszféleség.

Egyszer akciós marhákat hoztak a faluba, hogy azokat osszák szét az embereknek. Szakács Zoltán egyik falustársáról ezt mondta, másikról azt, például, hogy: - Te nyolcvan százalékos oláh vagy, azért nem kapsz ! A végén mind magának tartotta meg a marhákat.

Na de nem sok haszna lett belőlük, mert mind megmérgeződtek s elpusztultak nemsokára. (B.L.)

Farcád

19.

Nem hallottam arról, hogy Budvár fennhatósága alá (Orbán 1868.40.) tartoztak volna a farcádiak. Itt mindig szabad székelyek voltak. (L.N.A.)

20.

1916-ban leégett a falu (Farcád). (L.N.A.)

21.

A templom alsó kijárójához eperfát ültettek Erzsébet királynő emlékére. (L.N.A.)

Felsőboldogfalva

22.

Cibrefaláról (Orbán 1868.40.) régen tűzvész miatt kellett ide költözzön a falu (Felsőboldogfalva). (T.M.)

23.

A tatárjáráskor az ótordai Kerekes Mihály levágta volt Boldogfalán a tatár őszveér fejét. Az ő kutyabőrös oklevele erről ma is megvan dr. Kerekes Jenőnél, Kolozsvárt. (T.M.)

24.

Először vót Cibrétfala. Ott vótak ebújva a Rác-kertbe a tatárjárás elől negyvennyócba.

Onnan települt Boldogfalra. Volt egy öregasszony, gazdag asszony vót, ő ajándékozta Boldogfalának a Tizenhétfalusi-havast. Ő lehetett a falu alapítója. (K.E.)

Hodgya

25.

Budvár (Orbán 1868.60-63.) még a hunok bejövetele előtt megvolt. Buda (Attila testvére) nyaralóhelye volt. Később a székely rabonbánok székhelye lett.

Csicsér lovag a Csicsér teteji várban lakott. Megkérte Budvár urának a lányát. Azzal a feltétellel adta volna neki Budvár ura a leányát, ha hidat épít Budvár és Csicsér között (szomszédos hegyek).

Ezt nem tudta megtenni, de egyszer megmentette Budvár urának az életét. S övé lett a leány. (B.B.)

26.

A tatárjárás idejében az egyik székely vitéz a Budvár tetejéről a tatár vezért lelőtte nyilával (Orbán 1868.45.). S az ott esett el, ahol ma a Jézus kápolna van. (B.B.)

27.

Vécke, innen jöttek a hodgyaiak ide a tatárjárás idején. Van ott egy Hodgya-pataka és Hodgya-erdeje. (B.B.)

28.

Baknyúzó: bokros, füves hely, cihéres. Ott gyülekeztek a boszorkányok. Azt mondták, hogy a törökök vagy a tatárok ott megnyúztak vót egy bakát, katonát élve.

(L.Á.)

29.

Tatárkemence: egy kőszikla. Benne egy mélyedés, hogy ott nem ver meg az eső.

A tatárok ott telepedtek meg, ott sütték a kenyeret. (L.Á.)

30.

Mesélték, hogy hát Rákóczi Ferenc ide menekült vót Orbán Balázs apjáékhoz, Orbán Jancsihoz. Azt mondják ide rejtette vót e a kincsét a mostani Orbán-kúria helyén lévő házban. Sokat ástak utána.

Szen György napján éjjel tűz gyúl fe ott, kék lángga, ahol a kincs vót. (L.Á.)

31.

Szejkén a fürdön történt. Az emberek kaszáltak.

Orbán Balázs odakiátotta:

- Mé nem kaszáltok hátra is ?

Vót ott egy vót pap, az megfelelt:

- Há a báró úr, mikó ír, mé kezd elölró a sort, mé nem ír visszafelé is ?! (L.F.)

32.

Orbán Balázs testvérei: Ottó, Félix, Aranka s talán Szeleszta. S azé hívják ezt a falut cigány falunak, mert a báró

hozta vót ide a béreseket, mindenfélét: Balázs testvérinek a fia, Jancsi báró, kis cinege ember vót. (B.G.)

Ócfalva

34.

A régi időbe itt jobbágyság vót. Bögöz filiája vót Ócfala.

A tatárok Mihályfalát legyilkolták. Nyóc ház vót itt nálunk először. Innen a falu neve.

Az akkori időbe sokat katonáskodtak. Aki hazajött, annak belsőséget adtak. (A.F.)

35.

Az 1700-800-as évekbe lett itt egyházközség. (A.F.)

36.

A törökök 145 évig birtokolták vót Magyarországot. (A.F.)

37.

Negyvennyócban úgy vót egyszer, hogy éjjeli tizenkettőkő a románok kiírtak minket. Aztán jött rendelkezés, s nem csinálták meg. (A.F.)

38.

Erdő-tető. Akasztófa vót ott, azt mondják. (A.F.)

Patakfalva

39.

Bágy mellett vót egy vár. Bágyi vár a neve. Ebben a várban emberek húzódtak meg.

Jöttek a törökök. Az emberek tüzes kerekeket eresztettek be közéjük. Így verték vissza őket. A kerekekre szalmát kötöztek és meggyújtották. Mikó gurultak, a szalma hullott le rólik. Mindez este történt vót. A törökök nagyon megijedtek annak idején.

Még ma is, pünkösdkó tüzes kerekeket eresztenek be az ódalba Bágyná az emberek. (S.J.)

40.

Mondóhegy. Régi megfigyelő hely az. A II. világháború idején onnan lőtték a falut, Patakfalát. (S.J.)

41.

Patakfala. Itt uradalmak vótak. Zsellérnép települt ide. A Ferencziek vótak itt az urak. (S.J.)

42.

Szénamező mellett, a Gáronba vót valamikó a falu, még a tatárjárás előtt, azt mondják. (S.J.)

43.

Veresmart. A kénosi határba van. Ott kerékbe törték vala-mikó az embereket, s eresztették be az ódalba őket. Azé nevezték el Veresmartnak, veres vót a vértő. (S.J.)

44.

Mondóhegy. Egyik hely ahol jelezték tüzzel a háborút.
(S.L., N.E.)

45.

Valamikó a templomunk kint vót a temetőbe. Egysze aztán megkülönöztek az itteniek a telekfaliakka. Mondják, ott a temető mellett a Hegybe is laktak. Vót egy falu a határba, Gáronfala. Onnan ered a patak. A Diadar ódalába is laktak.

A törökjárás után alakult ki aztán a mai falu. (N.L.)

46.

Többen vótak innen a falubó kurucok a Rákóczi szolgálatába. (N.L.)

47.

Serestető. Azért nevezték el így, mert ott sert árultak, valamikó arra ment az út Udvarhelyre. (N.L.)

Sándorfalva

48.

Valamikó itt a bágyi várba vót egy nagy uraság. Ezek a faluk onnat telepedtek le. Ide a forrás mellé egy Sándor nevezetű telepedett le. Tőle a falu neve: Sándorfala. (B.F.)

49.

A tatárjárás idejébe a Kölikba húzódott a nép. Ez az egézkörzet a bágyi várból szaporodott. (B.F.)

50.

Az itteni gödrekbe víz vót régebb. Mikó Verestoronyná leszívatták, azután telepedtek erre a népek. Ábránfalára járt innen a nép robotolni. (B.F.)

51.

Temetőkert, Temetés. Most legelő. A falu onnan eredt. Ott vót a falu, jött egy járványos betegség s e kellett költözzön onnan. (B.Á.)

52.

Haricska. Ide költözött másodikszó a falu. Addig ették a haricskát, amíg ismét a kolera elvitte őket, s harmadik településük itt lett az Irtoványosba. Kétszázharminc körül voltak az 1300-as évekbe a sükőiek, most csak 183 a lakos. (B.Á.)

53.

Irtoványos. A településkor ott kezdődött a falu. A falu vége ez, gyümölcsös és kaszáló. (B.Á.)

54.

A Rez-tetőn lármafa vót, jártak fe ide a lármafát örözni a szabad székelyek. Ha valahol betört az ellenség, azzal jeleztek. Szabad székelyekből kerültek ki a sükőiek. (B.Á.)

55.

Várhegy, erdő. Szent László tizenkettedik vára itt volt. Most is látszik a kövezett út. (S.A.)

56.

A temetőben dédnagyapám, Bonda Péter sírja. Sírkövére föl vót írva, hogy lovassági tiszt. Részt vett a 48-as háborúba. (B.Á.)

57.

Sűkő. Régebb sűtőkőn, lapos köven sűtöttek. Innen a falu neve. A sűtőkőből lett a Sűkő név. (S.I., S.E., Sz.Gy.)

58.

Szállás. Erdő ez. Egysze ott telepedett meg a falu. Pár csizmáé adta el a tulajdonosa a bikafaliaknak. (B.Á.)

59.

Ugron föld, szántó. A negyvennyolcas forradalom idején az Ugronok menekültek. Itt egy asszony bújtatta, felöltöztette őket. Aztán az asszonynak adtak nyolcvan hód földet. (S.N.V.)

60.

Avas. Vargyas Ferenc bá ement részegen szántani. Valami cigánynék a feleségihez mentek, s reá beszéltek vigyenek ki ezt-azt az épület valamelyik részéből, mert ott csinálmány van.

Az asszony is részeges vót, ehitte. A cigányok összehapolták a ruháit, s elvitték.

Vargyas bá vasárnap mondta: - Menj, asszony, a templomba !
- Nem érek rá!

Mikó harmadszó is ezt mondta az asszony, azt mondta Vargyas bá:

- Menj, má megavasodsz !

Innen kapta a földje az Avas nevet. (B.Á.)

61.

Nagyapámtó hallottam, hogy 48-ba tatárjárás vót. A falu csináltatott egy nagy vasajtót a barlang szájához, a Kőlyukná. A nép oda menekült vót. A templom alá bé lett építve később ez a vasajtó.

Vót egy két méter magas vénleány, egy nagy kosztra tett egy mezei tököt, amit kivájt. Töklámpást csinált neki, két szál gyertya égett benne, s csinált neki szemet, orrot, száját.

Ment a tatár vezér. Azt mondta a vénleány:

- Ki vagy ? Feveszlek a surcomba s megeszlek !

Az úgy megijedt, a tatár vezér, hogy úgy ementek, többé nem is jöttek erre felé. (O.B.)

62.

Tatárjáraskó a tatárok megtámadták az embereket. A patakfaliak, telekfaliak és sándorfaliak ebújtak egy kőlyukba, a Kőlikba.

De amint a sok nép zúgott, a tatárok észrevették őket. Odamentek s nem akarták elereszteni a népet, hogy éhezzenek meg.

De aztán egy öreg leány, Sára nevű, összeszedte a lepedőket és magára csavarta néhányikat, mintha ruha lenne, a töklámpának a belül kivájta, a magjából fogat és körmöt készített. A tököt a fejibe húzta gyertyáva együtt és a barlang hátáná vésett egy lyukat s este a tatárok felé ment és kezdte ordibálni: - Én vagyok a halál anyja, ha el nem mentek innen, elviszlek benneteket !

A tatárok megijedtek és az erdőbe bújtak, és reggelre úgy etakarodtak, hogy többé vissza se mentek. És a háromfalusiak: a patakfaliak, telekfaliak és sándorfaliak hazamentek. (O.B.)

63.

Itt a falun alól, úgy híjják, hogy Tamafala. Oda építettek vályogbó házakat, ott laktak. Vót egy pribék, annak vót egy telke itt a Telekbe. Itt jobbágyság vót.

Lent vizes vót. Ide föl építköztek. Ott vót Tamafala, itt vót Telek: így lett belőle Telekfala. Ahol az iskola, vót egy nagy feneketlen tó. (O.B.)

64.

Menekülni kellett ki a Kőlikba. Megfútták a kürtöt. Akkó ment mindenki.

Sütő Istvánné a leánykáját otthagyta volt az ülőszékbe. S amikor jött vissza, a leánykának össze volt törve, nem volt orra. (O.B.)

Azóta mondják, hogy úgy jársz, mint Sütő Istvánné, úgy megütlek, hogy az orrod leszakad. (O.B.)

65.

A bágyi vár urának volt három fia: Sándor, Tamás, Balázs. A Sándoré lett Sándorfala, Tamásé Tamásfala, Balázsé meg Telekfala. (O.B.)

Kisgalambfalva

66.

Mikó vándoroltak a székelyek, és csak Csaba és Aladár volt a vezérük, mert az apjuk meghalt vót, akkó kerültek e Torda vidékére.

Ott megkülönböztek. Így aztán Csaba népe ide jött vissza az ősi helyre, Aladár pedig az övéivel ott maradt Torda vidékén.

Ez é mondják, hogy az ottaniak is székelyek, csak hogy elkülönöztek. (S.D.)

Tematika

65 történeti vonatkozásúnak tartott népi közlést gyűjtöttem Felsőboldogfalva község falvaiban.

Orbán Balázs főművében (1868) kb.22-24 ilyenre utal az említett falvak vonatkozásában. Ezekből 9-10 történeti monda akkori meglétére lehet következtetni. Dobos Ilona (MF 1989.272-274.) csoportosítását használva megállapítható, hogy nagy részük alapítási monda (Orbán 1868. 39,40,159,176.). Egy helyhez fűződő (Orbán 1868. 159), kettő háborúhoz (Orbán 1868. 39,159.), kettő hőshöz (Orbán 1868. 60,62.), és egy bűn és bűnhődés témájú (Orbán 1868. 174.). Ez utóbbit előfordulhat, hogy a Bággyal Felsőboldogfalva irányában szomszédos falvakban akkor sem ismerték.

Őstörténetinek tekinthető a Buda koporsójához meg a Budvárhoz kapcsolódó, ha nem is egészen ősi néphagyomány (Orbán 1868. 60-62.).

Az általam gyűjtött történeti (illetve ilyenek is tekinthető) mondák besorolása az előbbi csoportosítás alkalmazásával (zárójelbe tett számmal a korpuszbéli népi közlésre utalok; a zárójelbe tett adattárbéli számokkal jelzem, hogy az illető népi közlések inkább mondatöredékek, mint mondák):

Alapítási mondák: 1,(24),33,(48),63.

Helyekhez fűződő mondák:

a) 1,5,6,7,33,(43),(45),(57),60,63,(65)

b) 13,14,15,16,17,18,(23),31.

Őstörténeti mondák: 25,66. Vitatható ide sorolásuk. Dobos Ilona szerint (MF 273.) ez a kategória a magyar anyag alapján nem képez külön csoportot.

Háborúkhöz kapcsolódók: 3,(23),(24),28,39,61,62,64.

Hősökhöz fűződő mondák: (2),4,(9),10,30 (országos hírűekhez), (23),25,61,62 (helyi hírességekhez).

Bűn és bűnhődés témájú monda nincs.

A magyar múlt három nagy korszaka közül (Ujváry 1991.443), melyekhez jelentős folklorisztikai hagyomány kapcsolódik, ez esetben a tatár-török dúlás ideje az, melyhez lényegesen több monda fűződik. 48-49-ről meg a kuruckorról szintén van néhány történet, megemlékezés.

Az Orbán Balázs korabeli és a mai népi történelmi emlékezet nagyjából egyezést mutat. Az eltérést többnyire részletek feledésbe merülése, utalások, illetve az akkori meg a mostani kutatás hiányosságai jelentik (Például Bikafalva, Lengyelfalva, Sándorfalva, Sükő mondáiról egyáltalán nem szól Orbán Balázs; nekem főleg népi helynévmagyarítások gyűjtése terén lenne még törleszteni valóm.).

Kivételesen fordul elő valamely monda, régi történet nyomtalan eltűnése, mint ahogy ez itt többek közt a patakfalvi ördöggel kapcsolatos esetében (Orbán 1868. 159-160) történt.

A feledésbe merülés néhány esete viszont elég ahhoz, hogy jelezze: amennyiben hosszabb ideig nem történik meg a néphagyomány értékeinek számbavétele, továbbörökítése, azok könnyen veszendőbe mehetnek, anélkül, hogy gazdagítanák folklórarchívumunkat, segítenék a kutatók munkáját.

Nemcsak történeti mondák figyelembe vételével írtam jelen tanulmányt, lévén, hogy más alkotások, például a népi helynévmagyarozás (nem csupán a névmagyarozó monda) is rávilágíthat a népi világnép és történelemlátás egyes elemeire. A nevek közül főleg a kétes, illetve az ismeretlen jelentésű szabad utat hagy a képzeletnek meg a távoli múltba nyúló (többnyire történelmi) emlékezetnek.

Az egyes községek történelmi emlékezete csak ritkán él írásban, adatokban rögzítve (Felsőboldogfalva sem jelent kivételt). Általában helynevekhez vagy legalábbis helyekhez kapcsolódó mondákban nyilvánul meg. Ezek a történeteket nemigen kötik időhöz, s ha igen, hát sokszor pontatlanul és csak kérésre teszik. A történelmi személy neve sem feltétlenül szükséges, nem mindig lényeges kellék.

A történelemszemléletről

A.

Felsőboldogfalva népének (az ő szóhasználatukból élve) régi dolgai, történetei sajátos, de a magyar átlagál (amennyire arra az eddigi eredményekből következtetni lehet) nagyjából egyező történelemszemléletről vallanak. Mondhatni természetesen.

Általános itt is, hogy igaznak, valóságosnak tekintik a mondai cselekményt. Legalábbis a régi időket illetően. Bár olykor azzal egyetértenek, hogy ma ilyesmi nem eshetett meg.

Orbán Balázs óta egyetlen falu neve változott meg az érintett tizenegy közül, a községközpont ma még nem

"FelsőBoldog-asszonyfalva"(Orbán 1868. 40) névre hallgat. Ez a részlet folklór szempontból nem lényegtelen. A többnyire Boldogfalvaként (legfeljebb Felsőboldogfalvaként) emlegetett falu nevének egyházi jellegét általában már nem idézve fel használóiban, alkalmasnak mutatkozott a népi humor egyik célpontjává lenni. A környéken általánosan ismert tréfás felelgetős jött létre, sajátos névmagyarázat: "- Miért boldog Boldogfala ? \ -Mert mellette van Bikafala!".

Az uralkodó motívumok, emlegetett korok, események, személyek nagyjából ma is ugyanazok, melyekre Orbán Balázs (1868) szintén utalt (Lásd még: Gagy 1991.699.), itt is sok a háborúra, katasztrófára utalás (1, 2, 3, 4, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 49, 52, 54, 56, 59, 61, 62, 64).

Orbán Balázs a székelyeket a hunoktól eredeztető szemlélete (melyet korábban többen osztottak esetleg a székely néphagyomány hatására is) az itteni mondáknak csak egyikében van meg (25). Példaként a hun-székely rokonság számon tartására, elterjedtségére a Székelyföldön, egy (ugyancsak udvarhelyszéki faluban) Kisgalambfalván lejegyzett mondát (66) is bevettem a korpuszba.

Itt jegyzem meg, hogy a legnagyobb székely sokat adott arra, hogy a mondai hagyomány valóságalapjából kifolyólag történeti forrásként sem lebecsülendő. A történettudomány jelenlegi álláspontja szerint például a hun-magyar rokonságot vallva, feltehetően tévedett. A székelyföldi őstörténeti vagy inkább álóstörténetinek nevezhető a hun idöket, a székely régmúltat idéző mondák Orbán Balázs vélekedését látszanak alátámasztani. Felsőboldogfalván és közelében szintén ismertek

ilyenek. Persze ez felfogható a történeti források, irodalmi hatás egyféle megnyilvánulásának is. A népi történeti tudatban ilyen hatással feltétlenül számolhatunk, s azzal is, hogy a néphit meg a nemzetközi vándor monda-motívumok befolyása ugyancsak jelentős.

Lévén, hogy a népi történelemszemlélet az adott korszakokban egységes hiedelemrendszert alkot, s e rendszer változásának inkább jellemzője a hangsúlyeltolódás, mint az elemek teljes cseréje (Katona 1980. 245-246.): az Orbán Balázs által (többnyire implicit módon) vázolt népi történelemszemlélet és az általam körvonalazott közt is ily különbségek feltételezhetők mindenekelőtt. Orbán nyolc jórészt romantikus színezetű, mesésnek mondható történeti vonatkozású adatát nem őrzi kutatásaim alapján a vizsgált 11 falu történeti hagyománya:

1. Buda hármaskoporsója (Orbán 1868. 60);
2. A patakfalvi ördög története (Orbán 1868. 159-160),
3. Budvárnál tündérek föld alatti alagútjai vannak (Orbán 1868. 60),
4. Kedvesét 48-ban harcolva a Bonta-szorosban kiszabadító leány története (Orbán 1868. 38),
5. "Felső-Boldogasszonyfalva" temploma Izabella királynőtől (Orbán 1868. 40),
6. Jánosi János Budvár utolsó birtokosa (Orbán 1868. 40),
7. Kincs van elrejtve a bágyi várban (Orbán 1868. 174),
8. A kegyetlen bágyi urat s gonosz leányát az ég büntetése sújtja (Orbán 1868. 174.).

Tehát a hangsúlyeltolódás a realiztikusabb történetek felé történt. Máskülönbben maradt továbbra is a népességpusztulást meg a szabadság- és igazságvágyat

jelző mondák túlsúlya. Teljes feltárás a magyar nép történelemszemléletét illetően még nem történt, állapította meg a parasztságunk történelemszemléletéről egyféle összegezést írva Katona Imre (1980. 242-255). Többek közt Ancsel Évát is idézi(1978. 66-7): "... a primitív viszonyok közt..." "...a biztonságtudatot nyújtó múltbaágyazottság dominál..." Nos Felsőboldogfalva község falvainak lakói meglehetősen primitív viszonyok közt ma is igénylik e múltbaágyazottságot biztonságra is vágyva, de mint jogfolytonosságuk, magyarságtudatuk bizonyosságát is: például az őket, székelyeket, mint elmagyarosodott románokat beállító hatalmi elképzelések ellenében.

B.

A tájhoz kötöttség, a táji szemlélet meghatározó volt és maradt Orbán Balázs óta e vidék népi térszemléletét illetően. Jelenléte, súlya nyilvánvalóbb a jelenkori gyűjtésben. Bizonyára azért, mert ez inkább kitér a részletekre is, több helynévmagyarázást s más a történeti mondával rokonítható népi közlést tartalmazva.

Erdélyi János írta (1847. 431.): "...a népnek sem országa, sem hazája tulajdonképpen, hanem csak faluja, szülőhelye volt mindeddig a magyar földön." Fokozottabban érvényes ez Orbán Balázs óta a kisebbségi helyzetbe került magyarság esetében.

Parasztságunk térszemlélete időszemléletéhez hasonlóan szintén beszűkült. Igazi hazája szülőföldje volt. Lényegében érvényes ez Orbán Balázs szülőfalujában s vidékén ma is. E viszonylag elszigetelt falucskák népe rossz út- és közlekedési viszonyok, csekély művelődési lehetőségek,

iehangoló gazdasági állapotok közepette él. Egy iskolája van a 11 falunak, mely látogatottsága sok kívánni valót hagy maga után manapság úgyszintén. Valamelyes javulást ígér, a magyar kultúra egészébe való bekapcsolódásra némi esélyt, hogy folyamatban van a műholdas magyar tévéadás foghatóvá tétele áldozatok árán is.

Orbán Balázs nagy műve előszavában ír Erdély és Magyar-ország összetartozásáról, mely fennáll a határok módosulásától függetlenül, mely megnyilatkozik például a székelyföldiek a magyar haza iránt tanúsított önfeláldozó szeretetében. 1868 után 100 év sem telt el, s e hazaszeretet valóban nem ismer (el) határt; jelen gyűjtés is jelzi, hogy ha kell a hivatalos határok ellenére, de nem más népek ellenében, ugyancsak kifejeződik mindmáig. Ma, amikor az erdélyi iskolákban csak a románok történetének tanítását (még hozzá csak román nyelven) írja elő az államhatalom, a népi történeti hagyománynak hiánypótló, a nemzeti tudatot erősítő szerepe kétségtelenül nagyobb, mint volt a múlt század második felében.

C.

Tér és időszemlélet kérdéseiben bar arnyalatnyiak, de vannak eltérések az Orbán Balázs és az általam láttatott népi történelemszemléletben.

Az újabb gyűjtésben jobban körvonalazódik a népi idő- és térszemlélet szűkített jellege (Katona 1980. 246.).

Népünk időszámítása itt a Székelyföldön (bár ugy tapasztaltam egyre kevesebbek szerint) valahol a hun időkkel kezdődik, nem a tatár- s törökjárással vagy kuruc korról például, mint máshol. Viszont ezekkel folytatódik. Megjegyzem: a hun tárgy

mondák, népi közlések meglehetősen gyérek. Például a Hadak útja, Csaba útja csillagképnév mondai magyarázatának ismeretéről nem tudok a községben.

Valószínű a hallott népi szöveg pontosabb lejegyzése az ok, hogy anyagomból világosabban kitetszik, hogy mennyire összeolvadt a népi emlékezetben rég és közelmúlt, mennyire gyakori, sőt jellemző az objektív időtől való eltekintés, az időponttévesztés. Az időben közeli és távoli egyaránt jelenközelen van. Valamely dolog megőrzése a népi emlékezetben sosem öncélú, valamiért időszerűnek tartják a rá emlékezést.

Gyakori az itteni visszaemlékezésekben a helybeliek életét, földjét, szabadságát veszélyeztető más népekre (1, 3, 23, 24, 26, 27, 28, 34, 36, 37, 39, 42, 49, 61, 62) való utalás. Olykor a népnevek, időpontok felcserélésével (24,28,61). Ez is jelzi, hogy nem a nemzetgyűlölet, hanem a szabadságféltes egyetemes emberi érzése jut szóhoz.

D.

Az úrellenesség, mint a népi történelemszemlélet egyik jellemzője (Katona 1980. 249) ezen Székelyudvarhely melletti falvak esetében csak egy közlésben, kivételesen jelenlévő (31).

Nem oly mértékű, mint a magyarságnál általában. Bizonyára a székelyek által vérrel megszolgált nagyobb szabadság, az itteni demokratikusabb egykori társadalmi berendezkedés következtében.

Az alávetett érzékenysége, sérelme épp az Orbán Balázsra emlékezéskor (31) nyilatkozik meg úrellenes éllel. Ez viszont nem vonja kétségbe a tiltás ellenére is megnyilvánuló

megbecsülését a legnagyobb székelynek (11), kinek apját bizonyára nem véletlenül tekint környezete Rákóczi (bujtatójának, s véli házáat kincset rejtőnek.

Személyek, hősök a történeti néphagyományban

A.

A nép királybarát szemléletére e tájon Orbán Balázs itteni anyaga nem ad példát (lehet ez véletlenszerű), az általam több mint 100 év múltán lejegyzett viszont igen. A közmondásosan igazságos Mátyásról, ha töredékesen is, de mondával szintén megemlékeznek (9,10). Ugyancsak szüksévuán, de szólnak Szent Lászlóról (55) meg Erzsébet királynőről is. Rossz királyról nincs "régi történet" gyűjtésében.

Történelmünk kiemelkedő személyiségei közül e falvakban Rákóczi a legemlegetettebb (2,30,46); Mátyás királyról (9,10), Petőfi Sándorról (4), Budáról s közvetve Attiláról (25), Szent Lászlóról (55), Erzsébet királynőről is szó esik.

Kossuth emléke él, a 48-as szabadságharcéval összefonódva, de alakjához itt nem kapcsolódik monda (Ahogy Rózsa Sándorhoz sem, csak ének). Viszont a Kossuth-nóta általánosan ismert e tájt is.

Általában a mondabeli Petőfinek kevés köze van a valósághoz. Az itteni (4) ráadásul családias jellegű memorat esetében viszont sok. Tisztelete határtalan, nagyságát rendkívülinek tekintik. Itt, nem messze Petőfi segesvári síremlékétől és székelykeresztúri legendai sírjától, van aki (B.J.) büszkén, áhítattal s szinte könnyekig elérzékenyülve regél

szabadságharcos költőkről. Máskülönbén minden országosan ismert nagyunk esetében kegyeletteljes volt a történetek előadásmódja. A régi dicsőség emlegetésekor többször is megjegyezték adatközlőim, hogy az hátha a jelenre, a jövőre nézve szerencsét hoz. Íme a történeti hagyomány kompenzálás-szerepe ugyancsak figyelemre méltó. Erőtartalék jellegével egyetemben.

B.

Megjegyzem, .hogy az írásbeliség térnyerésével, az iskolai oktatásban, a könyvekben való viszonylag gyakori emlegetése valamely nagyunknak (azt hiszem ritkán) előfordulhat, hogy gátolja a hozzá kapcsolódó mondák helyi változatainak kialakulását, terjedését, számon tartását. Ilyennek látom a Mátyás királyról szóló mondák esetét. Bár két töredéket jegyeztem csak le róla Bika-falván, többen utaltak könyvbéli Mátyás-történetekre, ezzel indokolva azt is, hogy ők ezért is szükségtelennék tartják ezeket - lévén tartós nyomuk- az emlékezetükben megőrizni.

C.

Történelem és folklór összefonódásának sajátos tanúbizonyosságai a történelmi mondák: történeti személyek, alakok, dolgok népi értelmezései.

A történelemtudomány időközben megélte mennyiségi forradalmát: ahelyett, hogy csak a nagy személyiségek érdekelnék, odafigyel a társadalom minden rétegére, és sokrétűbb vizsgálódást tett magáévá (Cuisenier-Segalen 1993. 50.). A nem csak a nagy, kiemelkedő személyiségekre való

kitérés dolgában mondhatni előjárt a népi történelemlátás. A relativitást a maga kézzelfogható valóságában tapasztalhatta a falu népe. A nagy uralkodóknak, vezéreknek sokszor csak a hírük jutott el egy-egy faluba; viszont vidékük, településük nevezetes emberei, kiket a történettudomány, az írásbeli hagyomány esetleg számon se tartott: a történeti szájhagyományban helyet kaptak, sorstársaik jobb törekvéseinek jelképeivé nemesedtek például mondában, balladában, népdalban szerepelve. Valószínűnek tartom, hogy helyi, de inkább történetinek nevezhető mondák a történelem által kisebb nagyságrendűnek tartott hősei vonásaiból, tetteikből kölcsönöztek a nagyobb területeken ismert, általánosan nagy hősnak, embernek tartot-taknak, a variálódás és egységesülés során. Elképzelhető, feltételezhető, hogy ennek a fordítottja szintén megvalósulhatott.

D.

Sajátos szint képviselnek a helyi hírességekhez kapcsolódó történetek (többnyire memoratok), melyek nagy része a helyi mondák kategóriájába sorolható. Toldihoz hasonló nagyerejű Lukács Gyula (13,15) és László úr (14). Helybeli urak (Lukácsfi (17), Kis János (16), Szakács Zoltán (18)) érdekesebbnek talált cselekedeteiről az igaztörténetekkel rokonítható emlékezések szólnak.

A távolabbi múlt alakjai közül öt nem általánosan ismert, de a környék történeti tudatában (főleg Sára) figyelemreméltó monda-hősök.

A tatárokat elijesztő okos telekfalvi vénleány, Sára (61,62), a homorócdalmási barlang mondájabelinek szinte pontos

mása. Csicsér (25), szegény székely vitéz, ki Budvár urának életét megmentve szerzi meg feleségül annak addig tőle előkelőbb származása miatt eltiltott leányát.

Ferenczi Borbála és Sándor Pál, a törökök által elrabolt szerelmesek (3).

Kerekes Mihály (23), tordai vitéz, ki fejét vette a tatár "ősvezérnek". Nem érdektelen, hogy a Kerekes Mihályról szóló történet hiteles voltát megerősítendő ma is meglévő bizonyítékra utal a mesélő, ezzel a Boldogfalván egykor történtek jelentőségét meg a maga szavahihetőségét egyaránt hangsúlyozva.

A helyi hírességek némelyike könnyen országossá, majdnem országossá illetve nagyobb területen ismertté válhat: ez a telekfalvi avagy homoródalmási okos vénleány esete is. Vándormotívum, az ellentelet fufanggal elűző hős nemzetközi típusa úgy van jelen a Sárít szerepeltető magyar mondá(k)ban, hogy az névhez, helyhez kötötten, hozzátartozóként, sajátosan, többlet kifejezőerővel tudja közölni az egyetemes emberi jellegű mondandót. Létrehozva így a népek közti viszonyokban más területeken is oly kívánatos összhangot nemzeti-nemzetközi, sajátos meg egyetemes vonatkozásában. Pozitív a hősök túlnyomó többsége Orbán Balazsnál és szinte kizárólag pozitív mondai hősök ismertek a mai Felsőboldogfalva község falvaiban is (kivételek a helyileg ismert: részeges Vargyas Ferenc (60), a csaló Szakács Zoltán (18), az Isten ellen lázadó Kis János (16), egyszerű szereplői ők nem is oly régi történeteknek.

Három olyan szereplő is van, akikről csak annyit mondanak, hogy a bágyi vár urának fiai, falualapítók (65). Valójában tulajdonság nélkül szerepelnek (valószínűleg nem

egyedi eset ez). A népköltészetet, népművészetet olyannyira jellemző funkcionalitás bizonyágai ők. Nem mondanak róluk többet, mert pusztán nevüknek, melítésüknek van itt funkciója, s amint az ilyenkor történni szokott: létjogosultsága (a múltat is a jelenbeli igényekhez, szerepekhez igazító népi elképzelés szerint).

Kollektív hős, közösség, mint főszereplő, a szó szoros értelmében nem fordul elő sem a mai, sem az Orbán Balázs korabeli felsőboldogfalvi mondákban. Viszont lévén a mondahősök ezúttal is hőstípusok, jórészt fölöslegessé teszik a közösségnek magának a szerepeltetését, hiszen a népi hősök mindegyike sűrített társadalmi típus (Katona i.m.252.), elválaszthatatlan közösségétől, képviseli azt, annak törekvéseit; viseli gondjait: jelkép jellege van. Ezért is a pozitív hős többnyire csak jó tulajdonságokkal, a negatív hős, az ellenség, általában csak rosszakkal rendelkező.

A tájszemlélet fontosságát jelzi, hogy a történeti hősök többsége nem országos. Rákóczi (a szabadságharcos) és Mátyás király (az igazságos) tekinthető népszerűbbnek erre az említett országosak közül. A helyi viszonylatban ismert pozitív hősök vitézségük (Csicsér, Kerekes Mihály), eszességük (Sára s egy volt pap), nagy erejük (Lukács Gyula, Iászló úr) révén tűnnek ki elsősorban. A helyileg ismert hősök típusainak kutatását illetően nagyok hiányosságaink. S feltétlenül pótlandóak: tanulságul szolgálhatnak, fontos adalékokkal történeti monda kutatásunk egészének.

A tájhoz való erőteljes kötődésből, az időjárástól való függésből következik a történelemről gondolkodás a népnél tapasztalható természetközelsége. Ennek jele, hogy szinte

minden jelentősebb történelmi, társadalmi eseményt égi vagy földi jósjelek kísérték, kísérik. Felsőboldogfalva falvaiban is ismert például az I.világháború előrejelzése üstökös révén, a székelymentő Csaba útjának kivetítése az égre, rendkívüli kincsek rendkívüli földi jelekkel jelzése (Szent György napján kék lánggal ég ott a hely (30)).

D.

Az, hogy többször sort kerített Orbán Balázs hiedelmek ismertetésére, és gyűjtésem is, igazolni látszik, hogy ismertnél színesebb hiedelemvilágról bizonyosodhatunk meg ma is további körültekintő terepmunkát végezve.

A történelmi vonatkozású hiedelmek száma sem kicsi. Egy részük szorosan kapcsolódik más jellegű például a népi vallásossággal összefüggő hiedelmekhez. Egyes hiedelemlények történelmi történések részeseivé válhatnak (28,29, Orbán i.m.60,160), egyes történelmi személyekre hiedelemlényszerű, esetleg épp félisteni vonásokat ruházhatnak (l. MN 5.k.156,161-2).

A mondahősök ilyenféle, a vallás- és néphitkutatókkal egybehangolt mélyreható vizsgálata is joggal igényelhető.

A műfaj, a forma változásai

Történelmi mondán kívül például igaztörténet, helynév-magyarítás, hiedelemmonda, kincsmonda a helyi történelmi néphagyomány részeként szintén helyet kaptak gyűjtésemben. Nem ritka a műfaji átcsapás, a műfajok keveredése (1, 4, 25, 28, 30,...).

Formailag a lejegyzettek többsége memorat, illetve töredékes fabulat. Viszonylag kevés a fabulat és a dite.

Orbán Balázs művéből (i.m.) nem lehet bizonyosan következtetni értesülései formájára. Néhány esetben viszont valószínűsíthető, hogy fabulat állhatott rendelkezésére (a patakfalvi ördög, Csicsér története stb.).

A mesélési alkalmak, a falvak "krónikásaihoz" fordulások megritkulásával együtt több egykori kerek történet hiányos változatai maradtak csak meg, ha egyáltalán megmaradtak. A változás másik a műfajisággal összefüggő jele abban látható, hogy meseszerű vonásai az Orbán Balázs korabeli mondáknak (i.m.) jórészt hiányzanak mai megfelelőikből, illetve az azóta elfeledettek nagyobbik része meseszerű elemet tartalmazó, romantikus jellegű történet volt.

A történeti mondák és ilyen jellegű névmagyarozások elbeszélésére a szűkszavúság, tömörség jellemző. A színezés, ha van, annyira beleilleszkedik az ilyen népi közlésbe, hogy nélküle szinte csonka volna a tartalom.

Adatközlők, körülmények

Az eddigi kutatások eredményeire hivatkozva állapítja meg Katona Imre (i.m.245.), hogy a protestáns vidékek látásmódja (Felsőboldogfalva egyetlen faluja katolikus többségű; Lengyelfalva; a többi szinte teljesen református) történetibb, a katolikusoké vallásosabb volt.

Továbbá, hogy a férfiak többet tudtak a közelet kérdéseiről, mint a nők (Jelen esetben adatközlőim közt 21 férfi és 8 nő volt, s a nagy pontatlanságok, időtévesztések

ezuttal mind nőtől származnak). Hogy szinte minden helységnek megvolt (néhol ma is megvan) a maga "krónikása", aki a 48-as szabadságharc, az I. világháború illetve az iskola, a könyvek és más hatásra a történelem ismeretére "szakosította" magát. Jelen esetben az előbbieket húzza alá, hogy nem kellett sokat keresnem, hogy hol kivel álljak szóba, mindegyik faluban, gyakran a gyermekek is tudták hova irányítsanak, ha régi történeteket kívánnak hallani.

Hogy a mondák jelentékeny része felülről, magasabb kultúrkörből, például irodalmi alkotások, kalendáriumok útján került a néphagyományba (Ujváry i.m.447.), ezt jelen esetben a környék az értelmiség által élesztett Orbán Balázs-tisztelete következtében többek által ismert A Székelyföld leírásának az esete is alátámasztja. Egyik adatközlőm (B.B.) szólt is arról, hogy ő Budvár történetét onnan tudja. Néhány adatközlőm megjegyezte, hogy olyan elődjétől hallotta, amit mesél, aki olvasott ember volt, ismerte a község egykori méltán híressé vált bárójának a munkáit (B.J.). Megállapítani, hogy az Orbán Balázs által feljegyzett történeti mondákból, feljegyzésekből, melyek maradtak fenn épp neki, illetve tisztelőinek, népszerűsítőinek köszönhetően, lehetetlennek tartom: nem lévén elegendő, különböző időpontokban végzett ilyen jellegű gyűjtésről tudomásom.

A jobbágyok, volt jobbágyok esetében hangsúlyozott az ürellesség. Ilyenek itt sokkal kevesebben voltak, lévén a határőr székelységnek sajátos szabadság a velejárója. Sokáig a szokásos véradón kívül csak az ökörsütés adójával tartoztak a királynak, ezért is sokszor harcoltak, kiálltak szabadságuk, jogaik, sajátos önkormányzati rendjük védelméért. Történelmi

hagyományukban nagy súllyal van jelen a szabadságküzdelmekre utalás, a hódítóknak, jogfosztóknak való ellenszegülés, (kevésbé az úrellenesség).

Gyűjtéskor megállapíthattam, hogy a fiatalok és középkorúak Felsőboldogfalva falvaiban általában csak 2-3 mondát ismernek.

A tanulók, gyermekek többnyire csak a "halál anyja", a "vénlányos" mondát ismerik a vidékhez fűződők közül. Azt valószínű azért (vagy azért is), mert tankönyvük is tartalmaz hasonlót, a "Csalatornya" címűt.

Magam is tapasztaltam, hogy a fiak már nem tudják, amit az apák még tudnak (Galuska 1992.129). Ezért is egyetértek azzal, hogy folklórkutatásunk legsürgősebb feladatai közé tartozik a régi hitvilág meg a történeti hagyományok összegyűjtése, tanulmányozása.

Hogy 1848 után egész napjainkig csökkent a hagyományos, szóbeli formák szerepe, jelzi ezt, hogy adatközlőim gyakran hivatkoztak könyvekre, rádióra, tévére, újságra, az iskolára, mint az övéknél megbízhatóbb ismeretszerzési lehetőségekre, egyúttal szabadkozva, hogy ezekre nekik bizony alig jutott idejük hányatott, elemi megélhetési gondokkal terhelt sors lévén az övék.

A történelem iránti érdeklődés mégis elég nagy megbe-szülésnek örvend. A "rég dolgok" tudóit mindegyik faluban előszeretettel ajánlották nekem, s ritkán mulasztották el megjegyezni, hogy mennyire sajnálják a maguk járatlanságát ilyen kérdésekben.

Fontosnak tartom jelezni, hogy a bemutatott történeti néphagyomány, történeti tudás csak kis részben tulajdonítható

egy-egy falu közösségének, nagyrészt egyéneknek, ily tudásukról a faluban elismert személyeknek köszönhető. Egész közösségek történeti tudásának a részévé válást szerencsésen elősegítik a történeti eseményeket, személyeket idéző (e tájt nemrég még hivatalosan üldözött, mellőzött) helynevek. Ezért is ajánlom a helynevek és főleg a helynévmagyarázások figyelemmel kísérését, esetleg kiindulópontul való igénybevételét a történeti néphagyomány gyűjtőinek, tanulmányozóinak.

Persze nemcsak a falu népe érzi megbecsülendőnek a történeteit ismerőt, azt, aki szépen tud mesélni, de a a mesélő, a régi történeteket előadó is úgy érzi, hogy tartozik közösségének. Ez például abban is megnyilvánul mostanában, hogy a mesélő alkalmakat a realiztikus történetek uralják (Gagy i.m.), illetve, hogy az elbeszéltek az időszerűség bizonyos mértékű igényének megfelelő esetleg csodás, de hihetőnek tartott történetek.

Mai és Orbán Balázs idejebeli történeti néphagyomány összehasonlítása az Orbán Balázs idejében és azután történetekre vonatkozó népi közléseket illetően tárgyaltan a tárgyat illetően. Nem haszontalan viszont az azóta keletkezett történetek jellegét összevetni a régebbiekével. Világosan kitűnik, hogy mennyire hasonló témák (fenyegetettség, pusztulás) jönnek elő újabban is, és hogy mennyire realiztikusabb formában.

A világháborúk, a kollektivizálás, az 56-os események, a Ceaușescu-korszak rémségei egyelőre épp csak elindultak, elindulhattak a mondai hagyományozódás útján. Ezeket még többnyire nem tekintik régi dolgoknak, minthogy valóban nem is azok. De említésre, a belőlük való okulásra méltóaknak igen.

A gyűjtött történelmi vonatkozású népi közlések nagyobb részét elmondóik megtörténtnek, igaznak veszik, más részét csak részben tartják valóságosnak.

Elsősorban a jóra, tanítás a szerepük, a hovatarozás tudatának az erősítése. Csak másodsorban fordul elő, bár nem mindig mellékesen, hogy szórakoztatásra is szánják őket.

Néplélektani szempontból szintén érdekes az, hogy milyen események, hősök hagytak nyomot (esetleg koronként) a nép emlékezetében; milyeneknek ismeri, hogyan jellemzi ezeket.

Az itteniek emlékezetében (ez a magyarságnál általánosnak mondható) a rohamos népességpusztulás, főleg a török- és tatárjárás hagyta a legmélyebb nyomot. De nem marad el a másféle uralom illetve veszély jelzése sem.

Összegezőképp: komor, kegyetlen, a túlerő kényének kített múlt körvonalazódik (bizonyára magyar viszonylatban nem egyedülállóan) a község falvainak történelmi néphagyománya alapján.

A történelmi emlékezet folytonosságának, az itteni mondák fennmaradásának okai nem egyediek (l. például Ujváry 1991. 447-448 és Gagyai i.m. 697-700): iskola, kiadványok, egyház a történelmi tudatot fölfrissítő hatása, valamint a nemzeti önérzetében, azonosságtudatában itt gyakran megsértettek igénye az emlékeztetéssel való védekezésre, ellenállásra (l. például az itteni székelyt elmagyarosított románnak mondó asszimilációra törekvők politikai álláspontját Romániában), a nemzeti identitás megőrzésére.

Külön szólok az Orbán Balázsra illetve a családtagjaira való emlékezés (11,30,31,32) jellemzőiről.

Lengyelfalva (a tudós utazó szülőfaluja) mai lakosai az iskola, sajtó, televízió, könyvek révén is tudnak nagyságáról, arról, hogy a "csontbáró" (ki máskülönben báróságát nem sokra tartotta) híres ember. Amit "régii dologként" róla mesélnek, az úrként említi, ki csípős megjegyzést tesz parasztjainak, s ezért meg is felelnek neki egy volt pap segítségével (31).

Orbán Balázs, bár megemlíti nagy munkájában, mit sem jegyzett le falujáról faluja népétől. Bizonyára például idő híján.

A mai lengyelfalviak, ha az úrt ki is figurázzák, a hazafit, az emberi nagyságot benne ugyancsak becsülik. Ennek jelét látom abban, hogy családját Rákóczi bujtatójaként tüntetik fel. Az időtévesztés csak hangsúlyozza a jó szándékot. Hogy jelentőséget tulajdonítanak az Orbán Balázsra való emlékezésnek, tanúsítja az is, hogy apját és testvéreit is számon tartják. Igaz a család némely tagjainak betudható rosszról sem feledkeznek meg.

Jóval egyértelműbb az Orbán Balázsról alkotott kép Felsőboldogfalva község többi falujában. Egyöntetűen nagy embernek, jó embernek tartják. És tisztelettel gondolnak arra is néhol, hogy nem átallott kis falvak dolgaival is foglalkozni (11). Néhányan a megbízhatóság, a vidék dolgaiban való jártasság netovábbjaként szóltak róla a régi történetek felidézésekor (például B.B., B.J.), nem törődve azokkal a hivatalos szervekkel, kik üldözték és elkobozták a nagy székely (szemükben hírhedt) könyvét, könyveit (11).

Méltán gondolnak, gondolunk hálával, nagyrebecsüléssel az éltető múltunkat népszerűsítő, kutató, herkulesi munkát végző Orbán Balázusra.

Szómagyarázat

belébüködtette - beledobta, belevetette

cinége - sovány

egerfa - égerfa

elkülönöztek - elváltak, külön mentek

haricska - köles

kandér - kondér

kivette - kivetette, kidugta, kiöltötte

kónyé - koma, hékás

koszt - karó

megkülönöztek - különváltak, elváltak (esetleg: nézeteltérés
támadt köztük)

milícia - rendőrség (Romániában 1990 előtt)

taréját (zsákét) - száját, felső részét

Adatközlők:

A.F. - Antal Ferenc, Ócfalva, 1905

B.Á. - Bonda Áron, Sükő, 1892

B.B. - Baczó Béla, Hodgya, 1907

B.F. - Bara Ferenc, Sándorfalva, 1913

B.G. - Bálint Gáspár, Lengyelfalva, 1950

B.I. - Bálint István, Patakfalva, 1932

B.J. - Balázs József, Árvátfalva, 1907

- B.L. - Bedő Lajos, Bikafalva, sz.1914
D.Á. - Demeter Ágnes, Bikafalva, 1919
K.E. - Kovács Eliza, Felsőboldogfalva, 1923
L.A. - Lukács Albert, Bikafalva, 1901
L.Á. - Lakatos Ágnes, Lengyelfalva, 1922
L.F. - Lakatos Ferenc, Lengyelfalva, sz.1950
L.N.A. - Lajos Nagy Albert, Farcád, 1911
N.E. - Nagy Eszter, Patakfalva, 1920
N.I. - Németh Ida, Lécfalva, 1924
N.L. - Nagy Lajos, Patakfalva, 1910
O.B. - Orbán Berta, Telekfalva, sz.1909
P.L. - Péter Lajos, Bikafalva, 1903
S.A. - Simó Albert, Sükő, 1922
S.D. - Sándor Dezső, Kisgalambfalva
S.I. - Simó Irma, Sükő, 1946
S.J. - Somorai János, Patakfalva, 1909
S.L. - Sánta Lajos, Patakfalva, 1931
S.N.V. - Simóné Nagy Vilma, Sükő, 1909
Sz.D. - Szász Dénes, Bikafalva, 1916
T.Á. - Tóth Áron, Bikafalva, 1905
T.M. - Tóth Mózes, Felsőboldogfalva, 1904
T.P. - Tóth Piroska, Bikafalva, 1936
V.S. - Vasas Sándor, Bikafalva, 1921

Irodalom

Ancsel Éva

1978 *Történelem és alternatívák. A cselekvés válaszútjai.* Bp.
Angelusz Róbert

1980 *Ismeretek a történelemről*. In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I.k. Bp. 211-218.

Cuisenier, Jean-Segalen, Martine

1993 *Ethnologie de la France*. Paris

Erdélyi János

1847 *Népdalköltészetünkről*. Népdalok és mondák. II. Pest 371-478.

Ferenczi Imre

1969 *A kuruc kor mondavilága*. In: Néprajz és Nyelvtudomány XIII. Szeged 31-43.

1984 *Tiszaháti és felső-tiszai történeti népmondák*. In: Néprajz és Nyelvtudomány XXVIII. Szeged 115-130.

Galuska Imre

1992 *Kesznyéteni népi elbeszélések*. Debrecen Gagy József

1991 *Elbeszéléshagyomány a Sóvidéken*. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége Bp. 697-700.

Jánosfalvi Sándor István

1942 *Székelyhoni utazás a két Homorod mellett*. I-II. Kolozsvár 27,79-81.

Katona Imre

1980 *Parasztágunk történelemszemlélete*. In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. I. 242-254.

MF=*Magyar Folklór*

1989 Bp. 266-282.

MN=*Magyar Néprajz*

1988 V.k. Bp. 148-166.

MNL=*Magyar Néprajzi Lexikon*

1982 5.k. Bp. 343-344.

1987 3.k. Bp. 640-641.

Orbán Balázs

1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi
s népismeii szempontból.* I.kötet Pest

Salamon Anikó

1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Bp.

Silling István

1993 *Kupuszinai mondák.* Néprajzi Látóhatár 1-2. 177-182.

Szendrey Zsigmond

1921 *Történelmi népmondák.* Ethnographia 32. 130-133.

Ujváry Zoltán

1991 *Rákóczi-mondák a folklórban.* In: Történelem, régészet,
néprajz. Debrecen 443-448.

Zsigmond Győző

1993 *Népi helynévmagyarítás.* Helynevek és mondák.

Néprajzi Látóhatár 4.sz. 118-125.

Auszug

ÜBER DIE VOLKSTÜMLICHE GESCHICHTSANCHAUUNG.

Die historischen Überlieferungen von Felsöboldogfalva in der Zeit von Balázs Orbán (um 1860) und heute

Ziel der folgenden Untersuchung ist der Vergleich der heutigen historischen Sagen eines siebenbürgischen Dorfes, der Gemeinde Felsöboldogfalva (das ehemalige Komitat Udvarhely, heute in Rumänien) und den Überlieferungen, die der Erforscher von Siebenbürgen, Balázs Orbán in seinem 1868 erschienenen Buch veröffentlichte. Es wird nicht nur den Spuren der Veränderungen in der Überlieferung nachgegangen, sondern auch die Auswirkungen des populären Buches von Orbán auf die mündliche Tradition untersucht.

Unter den 65 veröffentlichten Texten lassen sich neben den einfachen Aussagen (dite) Herkunftskriegs- und Heldensagen, sowie prähistorische mit bestimmten Orten verbundene Sagen feststellen. In ihnen offenbart sich die Geschichtsauffassung der Einwohner, sie halten diese Geschichten für wahr. Im Vergleich zu den am Ende des vorigen Jahrhunderts publizierten Texten stehen die heutigen Fassungen viel näher zur Realität. Sie spielen eine bedeutende Rolle bei

der Bewahrung, Aufrechterhaltung und Verstärkung des historischen Bewußtseins der Ungarn, insofern die heutige Jugend im Unterricht nur die rumänische Geschichte lernt

In den stark lokal verbundenen Texten erscheint ältere und jüngste Vergangenheit miteinander verschmolzen. Infolge des spezifischen Zeitverständnisses stehen die weit und weniger weit zurüchliegenden Geschehnisse ebenfals gegenwartsnah da. Diese Tatsache weist darauf hin, daß die Erinnerung kein Selbstzweck sondern aus irgendeinem Grund immer aktuell ist. In der Überlieferungen komm als Gedanke oft die Angst um die Freiheit vor, es sind aber kaum bemerkbare Spuren der Adelsfeindlichkeit zu finden.

Von den großen Gestalten der ungarischen Geschichte erscheinen in den Sagen Rákóczi Ferenc (Fürst von Siebenbürgen, Anführer des Freiheitskampfes gegen die Habsburgerzwischen 1703-1711), König Matthias (15. Jahrhundert), Sándor Petöfi (Dichter des 19. Jahrhunderts), Attila und Buda (Hunnenkönig und sein Bruder) und Königin Elisabeth (die Frau von Franz Joseph I.) vor. (Die Aufzählung zeigt eine Reihenfolge aufgrund der Häufigkeit des Vorkommens.) Neben diesen Gestalten lernen wir auch lokale Helden kennen, die sowohl im Werk von Balázs Orbán als auch in den heutigen mündlichen Erzählungen als positive Figuren erscheinen. Die märchenhaften Züge der Texte aus dem vorigen Jahrhundert sind bis heute verblichen, für die neuen Texte ist eine Prägnanz und gewisse Wortkargheit charakteristisch. In der untersuchten Gemeinde ist abereine reiche und farbenprächtige Glaubenswelt lebendig.

Das Bild der historischen Vergangenheit in den Sagen zeigt ein düsteres, dunkles, grausames Schicksal, in dem die Gemeinde oft äußeren Mächten ausgeliefert ist.

Die Kinder und Jugendlichen kennen diese historische Tradition kaum, sie lebt in der Welt der Erwachsenen, die sie pflegen und hochschätzen. Die Erinnerungen an die Weltkriege, an die Zeit der gewaltsamen Kollektivierung und an die Grausamkeiten der Ceaușescu-Ära erleben in unseren Tagen langsam die Umformung in Sagen und gehen damit in die historische Tradition ein.

EGY VICCGYŰJTEMÉNY MARGÓJÁRA

A tulajdonképpeni gyűjtésről

A 70-es évek utolsó harmadától a 89 végén bekövetkező nem eléggé fordulatig titokban, illegálisan gyűjtöttem a romániai "fénykorszak", "aranykorszak" (1965-1989) politikai vicceit. A pepita rabruha helyett gyűjteményem kiadását (a reményt nem látva is) reméltem. És 1990 óta ? Gyűjtésem kiadásának késése potomság a megvalósulatlanságok sorában.

A zavaros 90-es évek eleje máskülönben nem kedvezett a vicctermésnek, és utóbb is kockázatosnak tartottam, hogy jónéhány ismert munkatársamnak nevét megosszam az olvasókkal. Adatközlőim többsége férfi, értelmiségi. De falusi földműves, kis- és nagyvárosi munkás, nő is volt köztük. Passzív módszerrel gyűlt össze a kötet nagyja. Csak 90 után árultam el, hogy lejegyzem a politikai vicceket, régi és új harcostársaimat.

A változatok (túlzás nélkül) rengetegét mellőztem, csak ízelítőként, mutatóba hagytam meg belőlük néhányat.

A kor viccei, viccek kora

Szomorú egyeduralom volt a harmincas években az antifasiszta vicceké, de éppoly természetes, mint a például

50-es, 70-es, 80-as években a szocialista, kommunista túlkapások ellen szót emelőké. Főleg a közép- és kelet-európai szocialista országok népeinél, hol ezeket "reakciós" vicceknek tekintették. Elegek voltak, hogy például politikai elítélt legyen valaki, és hogy külön elfoglaltságot jelentsen a titkosrendőrségnek, pártpropagandának a visszaszorításuk, élük tompítása. A vicckészlet görbe tükre bár egy kornak, nem válik feltétlenül időszerűtlenné egy történelmi kor letűntével. Egy része kétségtelenül feledésbe merül, de ha a téma megint időszerűvé lesz, akár megváltozott formában is: a rég elfeledett vicc is képes megújulni.

A vicc a szóhagyományban leginkább élő és ható költészeti forma szerte Európában, és a népköltési alkotásokat tekintve a vicctermésben van a legtöbb új alkotás. Az előbbieket kiválóan szemléltetheti jelen viccanyag is.

O tempora, o mores - mondjuk az idők, erkölcsök változékonyására gondolva. A viccek, a politikaiak esetében is hihetetlenül nagy a változékonyág. Sokféle típus és még több szereplő, esemény váltogatja egymást ezen rendkívül egyszerű szerkezetű egy-két epizódból álló, kevés szereplőjű, gyakran párbeszédés formájú rövid prózai elbeszélő alkotásokban.

A változékonyág is (bár ez esetben főleg a politikai helyzet, a terror) nehezíti (nehezítette) a politikai viccek gyűjtését. Sokuk marad lejegyzetlen. Az adatközlő adatai ha nem a jelenre, a jövőre gondolva is jobb, ha ismeretlenek maradnak. A rögzítés vázlatos, nem szó szerinti, lévén, hogy a lejegyzés gyakran csak így (volt) lehetséges.

A csoportosítás, amennyiben el akarnók végezni, inkább csak szereplők, téma, szerkezet alapján megvalósítható. A

politikai viccek csoportja nagy, ezen belül megvan jelen esetben is majd minden viccforma. Szex-, abszolút-, rendőrvicc stb.

Időszerűségük rendkívüli; kis idő és nagy változások bőven elégségesek sok politikai vicc élvezhetetlenné válásához. A Ceaușescu-kor viccei még mindig jórészt időszerűek szülőhelyükön, persze egyenként más-más mértékben és nem mindegyik. Nade azért joggal esik rosszul, hogy viccgyűjteményem kiadásával egyesek úgy "megvicceltek", hogy az csak késve jelenhet meg.

A politikai vicc az eseményre gyorsan reagál. Ha valami hatása, utóhatása tartós, a rá vonatkozó viccek, mint nem egyszer jelen esetben - heteken, sőt éveken keresztül fennmaradhatnak.

Katona Imre (1974, 1977) szerint minél mozgalmasabb egy időszak, annál több vicc terem, és fordítva. Ez lehet, hogy sokszor érvényes, de úgy vélem a viszonyok kiélezettségé, a kor polarizáltsági foka döntőbb tényező; a 89 utáni Románia politikai élete jóval mozgalmasabb bár az előbbinél, vicctermése összehasonlíthatatlanul kevesebb, silányabb az előző időszakénál, melyet egyféle sarkított helyzet stabilitása jellemezett.

Hogy egy vicc, ha az importvicc, kevésbé változékony: gyűjteményem is igazolja (például a "Jeruzsálemben már feltámadt egy" csattanójút előbb talán De Gaulle-ra alkalmazták).

Ugyancsak megszívlelendő - egyúttal vitatható - gondolata Katona Imrének, hogy ha a népköltészet hagyományos műfajai az emberiség ifjúkorának jellemző terméke, a vicc a felnőtté válás folyamatát példázza és jelzi, a

tömegek tudatosodásának fokmérője. Mindenképp megérdemli a nagyobb figyelmet. Akár kordokumentumnak, akár egyszerű szórakoztató alkotásnak, akár igényjelző, bíráló tréfálkozásnak tekintjük.

Hangsúlyozom, hogy a történelmi helyzet a vicc világában is oly jelentős befolyásoló tényező, hogy például a diktatúrákban, mint a Ceaușescu-féle is volt Romániában, a politikai vicc szelídebb formáit sem tűrték meg. Az eszmei-politikai vonalasság, merevség nem ismerte fel (mint ahogy a szomszéd Magyarországon, enyhébb önkény esetében: igen) a politikai vicc népszerűsítő erejében rejlő lehetőségét a népszerűtlen hatalom számára is gyümölcsöztethetőként. A politikai vicc így például Romániában, a Szovjetunióban másként volt része a politikai harcnak: üldözöttként, megbélyegzettként. Ízét, népszerűségét tiltott gyümölcs volta is növelte: bár titokban, kockázatosan elmondója, költője számára; terjedt feltartóztathatatlanul, virágkorát élte. Legalábbis emberi mivoltunkból való kivetkőzésünk kigúnyolása révén, de megállíthatatlanul nyilatkozott meg emberi lényegünk egyik fontos alkotóeleme: humorunk. Élesztve például a jobbra éhezők, szomjazók oly megfertőzött érzéseit, bemocskolt igényeit, mint amilyenek az igazsághoz, szolidaritáshoz kapcsolódók.

Dokumentumértékük sem lebecsülendő a tárgyalt vicceknek, bár korunk fogyasztói társadalma többnyire csak a szórakoztatásban meg a politikai harcban betöltött szerepüket értékeli, megelégedve például arról is, hogy egyféle műveltséget is népszerűsítsenek.

A társadalmi lét apróbb mozzanatainak sarkító kiemelésével, megelevenítő erejükkel egy bizonyos korszak

árnyalt, olykor rész-letekig menő megismerését is segíthetik. Problémafelvető jellegükből fakadóan is a bajok, torzulások egész dzsungelét tárják elénk. És e bajok jellege, számuk, árnyaltságuk foka a viccekben ugyancsak jellemez egy történelmi korszakot, mégpedig dokumentumszerű hitelességgel, pontossággal. Fontosnak tartom, hogy dokumentumértékkel bírnak politikai vicceink annak megállapításában, hogy milyen gondok túlsúlya, megléte, aránya a jellemző egy bizonyos időszakra.

Motívumok, témák, szereplők

A motívumok, témák ha sokfélék is: számuk nem túl nagy, és mind bizonyos alaptémák körül forognak. Mind a személyi kultusz és a kommunista diktatúra, a jogfosztás, jogtiprás szellemét idézik, gúnyolják.

A viccekben szereplők hovatartozása

A szereplők többsége férfi és felnőtt. Foglalkozás szerint: államfő, szekus, rendőr, határőr, pártaktivista, tanár, diák, pilóta stb. a sorrend. Aztán kb. 40 foglalkozás gyakorlóit következnek. A sajtóságos, különleges kategóriákba soroltaknál (amilyen a víz, a villany, a munkakedv stb.) a sorban állók meg a Mihai Viteazul-szobor van az élen. A sorban állók, tüntetők többsége munkás. Nagy részük földművesből lett azzá. Ez utóbbi csoportba tartozók kollektivistaként, János bácsiként, székely bácsiként, a csíkiaként: jelentős számban képviseltetve vannak.

A szereplők egy része csak életkora (gyermek, öreg), neme (nő, ritkábban tüntetik fel a férfit egyszerűen csak férfinak) szerint vagy csak egészen általánosan ("valaki"ként) van megnevezve.

Nem hiányoznak a tipikus vicchősök közül: Móricka, Bula (a román Móricka), Pistike, Icik például. Náluk gyakoribb néven nevezett hősök János bácsi, valamint néhány államfő: Nicolae Ceaușescu, Kádár János. Mintegy 21 államfő (beleértve a pápát is) neve fordul elő 168-szor az első 324 politikai viccben. Isten (6+2, a második számmal a passzív, emlegetett szereplőként való előfordulást jelzem) és Szent Péter(6) sem hiányzik a viccek színpadáról. Persze az ördög (4) sem.

A viccek világa mondhatni nem ismer lehetetlent, hihetetlent. Főleg azért, hogy humorával felülemeljen a leghihetlenebb helyzeteken, dolgokon, eseményeken, amelyek: valóságosak. Így sok-szor inkább megdöbbenőek, humorosak, tragikomikusak, mint komikusak, csak nevetetőek e gyűjtemény apró darabjai.

Összesen 172 szereplőjét számoltam össze az első 324 viccnek. A gyűjtemény kb. 2-3000-et tesz ki, ha változatait is számításba vesszük. A szereplők száma, és ez jellemzi általában a vicceket: nem sok. És ha arra gondolunk, hogy ezek a szereplők még kevesebb típust illetve tipikus dolgot képviselnek, a tényleges (nemcsak névlegesen más) szereplők száma az említett számnak a felét sem éri el. Leegyszerűsítve: szenvedők, kihasználtak és haszonélvezők, valamint különféle eszközök, eljárások megszemélyesítői lépnek fel a politikai viccek színpadán. Amiről drámai, epikai és olykor lírai műfajok szólnak, arról a viccek is a maguk módján többnyire röviden,

párbeszédes, csattanóra kiélezett formában. Szerzőik sokfélesége a formát is, a tartalmat is csak befolyásolja. Falusi és városi témájú és keletkezésű viccek keverednek.

Kétségtelen, hogy az értelmiségnek - falun és városon egyaránt - nagy szerepe van megalkotásukban és terjesztésükben. Elég a tükröződő műveltségi szintre, az adatközlők nagy részének értelmiségi voltára hivatkozni.

Világnézet, ábrázolásmód

Sem egységes világnézetről, sem egységes politikai felfogásról nem beszélhetünk: az ellenzéki beállítottság viszont általános.

Az ábrázolásmód amennyiben a műfaj kereteihez, korlátaihoz igazódott, egységesnek mondható. A kiélezés, sarkítás, kiemelés, egyszerűsítés jellemzi.

A kommunista diktatúra, a személyi kultusz ellen szólnak a viccek. Mi mellett? Valamely politika, vallás melletti elkötelezettség nyomait itt-ott fel lehet fedezni; de épp a minden politikai és minden tételes valláson, ideológián kívüliség jellemzi a belőlük kikövetkeztethető magatartásmodellt. Alapvonaluk: semmi sem szent, mindent lehet bírálni, mindennel lehet tréfálni. E műfajban ez valóban meg is történik. A mindenkori ellenzékiesség nyilatkozik meg bennük; mindenkor ellenlábasai az éppen hatalmon levőknek. Elégé nem méltányolt értékek szószólóiként.

Nemzeti és nemzetközi

A politikai viccek nemzeti és nemzetközi jellegéhez gyakran hozzájárul a politikai helyzet, a társadalmi rendszer, amelyre reagálnak (sokszor felelnek) ezek. Van-e vicceinknek sajátos nemzeti jellege? Van. És nemzetközi jellege úgyszintén. Az előbbieket nem zárják ki egymást és esetenként különböző mértékben érvényesülhetnek vagy sem. Vándortémák, - csattanók, szereplőkölcsönzések teszik kétségtelenné például az európai politikai vicc nemzetközi jellegét.

Különböző nemzetiségű, ritkán nem is a magyar nyelvet használó adatközlőktől, viccmondóktól, - alkotóktól gyűjtöttem bár, meghatározónak tartom, hogy mindegyikük - akár idegen nyelven is terjedt magyar közegben, nagy részüket készítők, fogyasztók sajátjaiknak érezték. Egy részüket - kivételesen - a hatalmi politika, a hatalmon lévő nemzettől való elkülönülésük jeleként is: fokozottabban saját, esetleg nemzeti, nemzetiségi alkotásuknak is tartották. Mindenekelőtt a kisebbségi, az anyanyelvel, anyanyelviséggel szorosabban összefonódottabbakat. Ezek sajátos, kisebbségi humor megnyilvánulásai. Ugyancsak jellemző rájuk, amit a magyar viccről a szakemberek eddig állítottak: minőségi; a lehetőségek végsőkéig kihasználása, alapviccek megtoldása még egy emelettel, többszintes csattanó összehozása... És az is, ami nemcsak elkülönít, de rokonít, összekapcsol egyben: az öngúny hangsúlyozott jelenléte, mint a zsidó, lengyel, cseh, román politikai viccekben.

A gyűjtemény úgynevezett kisebbségi humorú viccei bár alapjában emberi, nemzetközi jellegűek, de mégiscsak többnyire magyarul, magyaroknak vagy nekik is szólók. A műfaj sajátos színekkel való gazdagodását jelzik a magyar néphagyományban. Eltérő - a nem anyaországiak helyzetéből adódó - téma és annak sajátos (székelyesen) csavaros észjárással, táji ízekkel való kezelése, valamint a román meg a szász, sváb hatás kamatoztatása: ezek talán a legszebb romániai magyar politikai viccek fontosabb jellemzői.

A kül- és belföldi vonatkozású viccek megoszlása (külön-bözik ez a Katona Imre (1977) által tapasztaltaktól) gyűjteményemben nem jelzi a külföldi vonatkozásúak szaporodását; arányuk, szerepük még kisebb, ha figyelembe vesszük, hogy ezek nagy része is csak látszólag, színleg külföldi vonatkozású. Természetesen külföldről minket (romániai magyarokat) elsősorban - a viccek tanúsága szerint is - a külföldnek csak politikai, hivatalos szempontból számító Magyarország érdekelt.

Viccforgalom

Nagy Dezső (1977) írja egy antifasiszta viccgyűjtemény kapcsán, hogy azok a viccek nem jutottak el Magyarországra. Nos az én viccgyűjteményemben például az általa idézett 5. és 26. viccnek is ott a megfelelője. Egyikben Hitler helyett Ceausescu, másokban Horthy helyett Hitler (ugyancsak Ceausescura emlékeztetve) szerepel. Tanúság ez is arra, hogy a vicc mennyire nem tiszteli a politikai határok korlátozó szerepét sem. Nemcsak bírálatban, humorban, változékonyságban határtalan.

Névhasználat, forma

Gyűjteményem viccei túlnyomó részt változatokban éltek, élnek, és főképp szóban, szóbelileg hagyományozódva: igazi folklór alkotások gyanánt. A nemzeti jelleg a variálódásban is megmutatkozhat. Hasonló téma más-más névhasználattal (más-más szereplő és olykor hely neve) fordul elő a magyar illetve a román változatban (például Móricka ill. Bula).

A szereplőket illetően a politikai, földrajzi helyzetből adódóan a romániai magyar viccek zöme tartalmaz román neveket (igaz néhányat, de azokat gyakran).

A nemzeti kérdés

Hibás kezelése a nemzeti kérdésnek kiemelten fordul elő gyűjteményemben. 14 féle nemzetről esik szó, némelyekről (román, magyar) a nemzetrészeik külön megnevezésével is (regáti, mold-vai, oltyán, székely, csíki).

A magyar nemzetiségre utalás több mint 30-szor, a románra utalás több mint 20-szor történik meg. A kisebbségek, a nem románok jogai meg nem értésének ügyét pellengérezi ki a nemzetiség-megnevező viccek többségén kívül a 23 féle állatot szereplőként felvonultató viccek egy része is.

Íme például milyen nemzetinek tekintett jellemvonásokra történik utalás:

angol: úriember, kimérten hűvös

román: szűkölködő, végtelenül türelmes a nemzetieket kivéve; simulékony, megalkuvó, kisigényű, gyakran lop, gyenge

munkát végez, öntelt, hamis történelmi tudattal; megfélemlített; jelképe a puliszka (Bromberger 1986: 75); Bula révén gyakran élelmesnek, találékonynak bemutatott

zsidó: hátrányos helyzetű, találékony (Az általános, sztereotíp megítélés, hogy mindenekelőtt üzletember a zsidó nem tükröződik a lejegyzett erdélyi politikai viccekben; vö. Dundes 1975: 22)

cigány: hátrányos helyzetű, szemtelen, találékony, hol szerencsés, hol szerencsétlen

magyar: hátrányos helyzetű, a románnál dolgozabb, tisztább, becsületére többet adó, lázadó (a romániai kevésbé), nyelvében is megbélyegzett; a székely: magyar a furfangosabbjából, hangsúlyozottan hátrányos helyzetű, sőt veszélyeztetett, találékony, szűkölködő; olykor öntelt, sőt nacionalista.

francia: víg kedélyű, az élet örömeivel gondtalanul, hozzáértően élő (vö. Dundes 1975: 33,35,37)

orosz: szűkölködő, a kommunista eszméktől megfertőzött, tolvajlásra hajlamos, kisigényű

Persze sarkított, sablonos, túlzó, általában összehasonlító jellemzések a viccbeliek. Meghatározó lehet esetükben alkotójuk, terjesztőjük hovatartozása. (Vö. Dundes 1975)

Katona Imre (1977, 1994) viccgűjteménye a magyart inkább hátrányos helyzetűnek, de előnyben levőnek is mutatja, a romániai magyarok viccbeli magyarságképe ettől különbözik, mások lévén körülményeik is, olykor megítéléseikben nem mentesek nemzeti elfogultságtól. Bár nemzeti önérzetük viccbeli

megnyilvánulása érezhetően védekezés az őket nemzetiségük miatt ért sértésekre. Általában népünk viccbeli önjellemzései nem nacionalisták. (Katona 1977: 134)

Vallási motívumok

Elég gyakran fordultak elő gyűjtésem (vallási szempontból elfogulatlan) vicceiben vallási, egyházi vonatkozások. A tiltakozás, és a tiltakozás irányának jeleként is minden bizonnyal, noha az esetleg lejáratott keresztény értékek, szimbólumok számára sincs a viccben pardon.

Csoportosítás

Nehéz rangsorolni a viccfajtákat: talán legnépszerűbb az erotikus meg a politikai vicc. A politikai (az utóbbi évszázad terméke) a hatalmi viszonyok különféle vetületeiről szól. Egyre többen tekintenek bele a politika szövevényes világába (jórészt anélkül, hogy beleszólásuk lenne), és Voigt Vilmos (1989) szerint minél többen, annál nagyobb mértékben nő a politikai viccek (józan, gúnyos hozzáfűzések) száma. Szerintem ez csak annyiban van így, amennyiben a politikában való tevékeny vagy passzív részvétel szükséges a politikai viccek létrejöttéhez; ez, ha megvan az említett arányosság, már nem áll fenn csak kivételesen: meghatározóbb az épp létező politikai helyzet és az ahhoz való viszonyulás jellege. Például jelenleg hiába politizálunk Romániában esetleg még többet, mint 1990 előtt, vicckészletünk nagyon nagyot csappant. Főképp mert zavarosabb, bonyolultabb, bizonytalanabbul megítélhető a politikai helyzet.

Műfaji átcsapások

E gyűjtemény vicceinek majdnem 1/3-a találós, 1/4-e pedig szóvicc. Két vicc verses formájú (húsvéti öntözővers és csúfoló), egy prózaversszerű, nyolc állatmeséhez és kb. ugyanennyi anekdotához hasonló.

Érdekesség, hogy a szóviccek (61) közül 9 román, 1 latin nyelvismeretet feltételez. Valószínű nem mozgott eleget német közegben is alulírott, ezért talán alig tükrözik ezek a kizárólag erdélyiektől lejegyzett viccek a magyarok és románok mellett a szászok közreműködését a viccszerzésben. Kivételesen például az embereladást gúnyoló vicc valószínűleg szász eredetű vagy legalábbis szász vonatkozású. Csak úgy érthető meg, a valóságnak megfelelően, ha a viccbeli székelyeket szászokkal helyettesítjük be.

A gyűjtött politikai viccek jó része különféle más viccfajtákhoz is sorolható. Például egyben erotikus, rendőr-, szó-, foglalkozás-, társadalmi stb. viccek.

Tapasztalhattam gyűjtésem során a Landmann és Gamm által kutatásaik eredményeképp hangsúlyozottak legfőbbikét, a történelmi szituáció vicctípus-alakító hatásának érvényesülését. (Voigt 1989: 304) Ritkán hangzott el más, mint politikai vicc a hetvenes, nyolcvanas évek Romániájában. Ha igen: az is legalább áttételesen a politikai helyzetre vallott. Az álprűdségre válasz: a vaskosan szókimondó erotikus viccek; a rendőrállam szigorára ellenhatásként: a kevés sütnivalójukról hírhedt rendőrökről szóló viccek; a közösség-mitizáló álönfeláldozás propagandájának ellensúlyozására: az egyéni élet viccei, főleg anyósviccek (a létező diszharmóniák kivetítése a társadalom alapsejtjéig menően) és bolondviccek...

Hogy újabban a vicc, a politikai vicc is kihalóban lenne? Nem. A köztudatban, lappangva bár, létezik viccrepertoár, mely állandó. Mindig csak annyi újul fel belőle, amennyit a körülmények megkívánnak. Maga a műfaj továbbra is él.

Irodalom

Banc, C.-Dundes, Alan

/1986/ *First Prize: Fifteen Years!* An Annotated Collection of Romanian Political Jokes. Printed in the U.S.A.

Bromberger, Christian

1986 *Les blagues ethniques dans le nord de l'Iran*. Cahiers de Litt. Orale nr. 20. 73-101.

Dundes, Alan

1975 *Slurs International: Folk Comparisons of Ethnicity and National Character*. Southern Folklore Quarterly 39, 15-38.

Katona Imre

1974 *A mai városi szóbeli műfajok*. In: A színhagyományozás törvényszerűségei Bp.

1977 *A nevetés szociológiája*. In: Előmunkálatok a magyarság néprajzához 1.sz..

1980 *Mi a különbség? Közéleti vicceinkről*. Bp.

1994 *A helyzet reménytelen, de nem komoly*. Politikai vicceink 1945-től máig. Móra, Bp.

Nagy Dezső

1977 *Antifasiszta viccgűjtemény a II.világháború időszakából*. In: Előmunkálatok a magyarság néprajzához 1.sz.

Voigt Vilmos

1989 *Kisepikai prózaműfajok*. In: A magyar folklór Bp. 283-323.

Résumé

Cette étude contient une courte et succincte présentation et analyse des blagues (plaisanteries) politiques de l'époque du dictateur Ceausescu à partir d'un recueil fait par l'auteur en Transylvanie dès 1977 jusqu'à nos jours à l'aide d'informateurs hongrois (tout d'abord), roumains et allemands.

Une forme de la résistance, produits d'une manifestation oppositionnelle même passives: ces blagues se présentent comme une sorte de documents aussi.

De quelques points de vue ces créations de littérature orale très populaires en Roumanie complètent nos connaissances concernant ce genre. C'est intéressant par exemple leur caractère multifolklorique (multinational) et la manière dont elles présentent un humour spécial aussi, celui-ci d'une minorité nationale (voir hongroise dans ce cas).

Abstract

Dangerous Humour

(About a collection of political jokes)

This study contains a concise presentation and analysis of political jokes from Ceausescu's Romania.

The collection was made by the author in Transylvania from 1977 onwards till present day with the help of Hungarian (mostly), Romanian and German informants.

A form of resistance, products of an activity of protest, these jokes are one kind of documents too.

From some points of view these very popular pieces of oral literature complete our knowledge concerning this genre.

It is interesting for example their inter-ethnic, international character and the manner how they present a special humour; that of a national minority (here that of Hungarians living in Romania).

A GOMBA HELYE NÉPI KULTÚRÁNKBAN. EGY FALU (SEPSIKÖRÖSPATAK) ETNOMIKOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Tanulmányom felépítése a következő: I.A.1. A gomba és értelmezései I.A.2. Gomba és mitológia I.B. Röviden a magyar és a román etnomikológiáról II.A. Előismertetés Sepsiköröspatakról II.B. Gombászók és körülményeik II.C. A gomba értékelése, funkciói II.D. Ismeretek és hiedelmek a gombáról, gombászásról II.E. A gomba a népköltészetben meg a népművészetben II.F.1. A gomba helye a táplálkozásban II.F.2. Receptek, tanácsok III. Összegezés, feladatok IV.A. Adatközlők, rövidítések jegyzéke IV.B. Irodalom V.A. Adattár V.B. A népi (magyar, szász, román) gombanevek mutatója

I.A.1. A gomba és értelmezései

A természettudomány egyik tisztázatlan kérdése, hogy mi is a gomba. Bár inkább növénynek tartják a tudósok, elismerik, hogy növényi és állati tulajdonságok egyaránt jellemzőek rá. Ismertek a világon helyi hagyományok, melyek állatként tartják számon (Mitológiai enciklopédia I.k.82.). A magyarság esetében erre nincs adatunk. A köznyelvben meg a népnyelvben nálunk a "gomba" szón elsődlegesen a gombák közül a magasabb rendűek, a többnyire szárral, kalappal rendelkezők értendők. Jelen tanulmányban csak az ilyen ún. nagygombákról szólok.

A nálunk számba jöhető másodlagos jelentések közül a gomba gombaétel jelentését emelem ki, mint olyat, mely Kőröspatakon is általánosan ismert. Gyakori, hogy a származtatott jelentés (mint az előbbi esetben) tulajdonképpen funkcióra, felhasználási módra (ezúttal a legismertebbre) utal.

A gomba képét, rajzát vagy magát a növényt mint közismert jelképet nem használja a magyarság az eddigi adatok tanúsága szerint.

Viszont számon tarthatjuk például esetenként előforduló egyféle ikonikus jelként (Kőröspatakon is). Lappangó, passzívnak mondható jelképe a férfi nemiségnek. Nem aktív, mint például a keteknél, akik mítoszukban a gombákat az erdőben elcsenevészsedett phalloszoknak tekintik (Mitológiai enciklopédia I.k.82.). A gombát fordított alakja mondhatni predestinálta arra, hogy erotikus jelentéstartalma is legyen. Hogy ez a magyarságnál is megvan az bizonyos. Mindenekelőtt a gombanevek egy része vall erre. Például a kucsmagomba meg a szömöröcsög egyes népi nevei (vö. 46-47).

Többnyire csak frazeológiai kapcsolataink néhányából kikövetkeztethetően, előfordul, hogy a gomba a szaporaságot, termékenységet jelentse. Ki nem mondottan is. Például azt, hogy gomba módra úgy érti a magyar, hogy szaporán. Mindkét említett esetben csak lappangó, esetenként érvényesülő jelszerű volta a gombának. Nálunk magyaroknál nincs olyan tehát, hogy a gomba egyértelműen jelképe lenne valaminek. Mint például a mikofób ("gombagyűlölő") szászoknál, kiknél a légyölő galóca szerencsejelpép (Hö1). Rajzát az újévi jókívánásokhoz mellékelik. Vagy mint a gombakedvelőbb kínaiaknál, kiknél a

halhatatlanság, a termékenység jelképe a gomba, vagy mint a bantuknál, kinknél a lélek szimbóluma (Chevalier-Gheerbrant 1991).

I.A.2. Gomba és mitológia

Az etnomikológia létezése is utal arra, hogy a gombának jelentékeny szerepe van emberi kultúránkban. A mitológiában kivált (Mitológiai enciklopédia 1988, Jelképtár 1990). A magyarságnál nem, de más (köztük rokon) népeknél tudunk a szent, a szakrális jelentésmezéjébe tartozó vetületeiről is.

Bár a gombáról szóló mitológiai és más információk nagyobb része még megfejtetlen: fontosságuk tagadhatatlan a hozzájuk fűzött jelentéstartalmak szempontjából is.

A mikofób meg mikofil hagyományok földrajzi váltakozása miatt maradtak túlságosan a háttérben a gombák és konnotációik mindmáig. A nemrég felfedezés, hogy a mexikói indiánoknál gombakultusz volt, lehetővé tette az újraértékelést, figyelmeztetett más hasonló (például ókínai, paleoázsiai) hagyományokra is. Az eltérő kultúrákban éles különbségek figyelhetők meg a gombák tekintetében (görög szóval 'istenek eledele', az aztékoknál 'istenek húsa', míg a mikofób népeknél 'ördög kenyere', 'halottak eledele, széklet', a "gomba" szó jelentése).

Számos hagyományban megvan a nőinek és férfiak tartott gombák szembeállítása (nyelvi szinten és a motívumokén például). Egyes régi írások a gombát szerelmi bájjal készítéséhez tartják szükségesnek. A legkülönbözőbb területeken fordult elő a gombák valamint az égi jelenségek,

illetve a gombák és az ég lakói vagy a szellemek összekapcsolása (keletkezése a mennydörgésből, istenek köpéséből, széketéből stb.). Az afrikai pangvék egy taplógombától eredeztetik a föld és ég teremtését. A légyölő galócából, mely talán a szomának is alapanyaga (Wasson 1986) hallucinációt előidéző italt készítenek a sámán típusú kultúrákban (amilyen valószínű a miénk is volt egykor). Nálunk magyaroknál - ha közvetetten is - szintén kapcsolható az istenség fogalmköréhez a gomba bizonyos vonatkozásban. Azon kívül, hogy a kereszténység felvétele előtt őseink szintén élhettek vele mint a természetfelettil való kapcsolatteremtés elősegítőjével (Voigt 1975, Diószegi 1967, Vértes 1990). Már első keresztény remetéink, szerzeteseink, az élő elpusztításától, a húsevéstől óvakodó különféle hitű magyarjaink egyik fontos eledele lehetett a gomba, melyet nem termesztettek, mégis termett; hihették: a gondviselés nyilvánvaló jeleként.

Az Isten adta a gombákat, mondják ezt a mai Köröspatakon is, nem tudni miből lettek. Jó, hogy vannak, bár nem kis munka begyűjteni, értékesíteni őket.

I.B. Röviden a magyar és a román etnomikológiáról

Az első tudományos munka, mely a magyar népi gombaismeretről is szól, a mikológia atyjának, a francia Clusiusnak a műve (Istvánffi 1990), amely 1601-ben jelent meg: Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia címmel.

Az első magyar nyelvű etnomikológiai közléseket tartalmazó mű valószínűleg K. Mátyus I. munkája, az Ó és új diaetetica (Pozsony 1787-93). Gunda még Vajkai A., Bödei J. és

Gregor F. nevét említi (L. gombászás, MNL 1979,291). Folytathatnak a sort, bár ez nem változtat azon, amit Ujváry Zoltán jelez 1991-ben: "Még kevés a komoly, tudományos összevető elemzés, pedig csak ez az út lenne járható egy-egy közösség gombaismeretének felmérésénél meg bemutatásánál."

Valóban, a meglévő (általam ismert) munkákban például a következő hiányosságokat észleltem (magyar és román vonatkozásban): olykor tudományosan meg nem alapozott, nem alátámasztott kijelentések, pontatlan gombameghatározások (esetleg átvett) félreértések előfordulását és hiányos forrásmegjelölést. Ezek miatt például többször kérdéses, népi-e az aként közölt gombanév; valóban ismert-e az így feltüntetett gomba; és nem lehet követ-keztetni az egyéni és a közösségi gombaismeret különbségeire stb.

Külön etnomikológiai tanulmányról, közlésről a magyar szakirodalomban - a Gregor Ferenc (1973) a magyar népi gomba-névanyagról írt és újabban Kicsi Sándor András (1993) ide is (I) sorolható, de elsősorban névtani jellegű tanulmányától és László Kálmán (1976-77) alapos mikológiai munkájától eltekintve - nem tudok.

A románoknál C. Drăgulescu (Date etnomicologice din sudul Transilvaniei In: Studii și com. Asoc. folc. și etnogr., Sibiu, III, 1981, 41-48) írása a kivétel. Figyelemreméltó kezdeményezések viszont vannak a gyűjtögetés illetve általában etnobotanika témájú érintőlegesen a népi gombaismerettel is foglalkozó munkákban. Saj-nos a MNL-ban még az etnomikológia címszó sem szerepel csak a II. kötetben a gombászás címszó alatt kapunk némi eligazítást.

A Magyar Néprajz VII. kötetében (1990, Bp., 735-736), amelynek a népi természetismeret, növényismeret is tárgya - a gombaismeretről összesen két mondatban van szó, érintőlegesen...

A románok etnobotanikai szótárában (Borza 1968) és enciklopédiájában (Butură 1979) már több szó esik e téren. Megjegyzem, a nagy kezdeményezők a román növényneveket, növényismeretet illetően magyarok: Benkő József: Nomenclatura Vegetabiliumával (1783, Pozsony) és Szabó J. Flora Moldaviae-jével (1841).

Hogyha az előbbieket (és például Z.C. Pan u is) inkább csak érintőlegesen foglalkoztak is etnomikológiával, a nyomdokaikon járó Constantin Drăgulescu (1992) ígéretes könyvében már nagyobb teret szán az etnomikológiának, bár - sajnos - nem ugyanolyan igénnyel ír a gombák ismeretéről, mint például a virágos növényekéről. Ez utóbbiaknak a népköltészetben, népművészetben, népszokásokban, néphitben, gyógyításban betöltött szerepéről is szól.

II.A. Előismertetés Sepsikőröspatakról

Ha etnomikológiai szempontból az általam bemutatandó háromszéki faluról nem is írtak még, mások a népi gombaismerettel is kapcsolatos gyűjtéséről tudok Háromszéken: Péntek János és Szabó Attila Árapatakon, Sántha Tibor (kézirat) Gelen-cén, Gazda Klára Sepsiszentkirályon, Cserei Piroska (kézirat) Esz-telneken végzett ilyen munkát. László Kálmán a brassói és sepsiszentgyörgyi piac gombái kapcsán írt úttörő tanulmányt. Az övékén kívül a magam Erdély különböző részein,

szászoknál és romá-noknál is eddig folytatott (be nem fejezett) gyűjtését, valamint több magyarországi idevágó közlést igyekeztem figyelembe venni az összegezések megfogalmazásakor.

A több mint másfél ezer (katolikus, unitárius meg református) lakosú Kőröspatak Sepsiszek régi nagyobb falvainak egyike, 9 km-re Sepsiszentgyörgytől. Községközpont. Tőle keletre van Bodok és Gidófalva; északra Kálnok, délre Árkos, nyugatra a Baróti-hegység. Névadó pataka az Olt jobb oldali mellékvizé.

A falu határa kiterjedt. Legnagyobbrészt erdő, de szántója, kaszá-lója, zöldségese is van. Immár évtizedek óta szénbányája úgyszintén, mely elég sok kárt okoz(ott) környezetének, hasznot pedig alig hoz... A földrajzi környezet kedvező a jó és változatos gombatermés szempontjából. A jó gombatermő (hegyesebb, erdősebb) helyek-hez közelebb lakók közül kerül ki a falubeli gombászok zöme. Bár elsősorban a "hegyiek" (magyar cigányok) gombásznak, a lenti magyarok közt is akad szép számmal gyakrabban gombászó. Olyan, aki egyáltalán ne gombászott volna, aligha van a faluban.

II.B. Gombászók és körülményeik.

Adatközlőim (Lásd: Sepsikőröspatak, Adatközlők, rövidítések jegyzéke) *Alszege*ről (*Fűzfalváról*) és *Felszege*ről is voltak; magyarok s cigány származásúak egyaránt.

A gyermekek úgy 12 éves korig többnyire csak a legismertebb gombákról (ha) tudtak, a fiatalok többi része, a középkorúak és idősebbek gombaismeretében figyelemreméltó különbséget - mely a korrallal függ össze - nem észleltem.

Körülbelül 60-70 köröspatakival álltam szóba saját (Zsigmond 1993) kérdőív alapján; gombáskönyveket, együttgombászások tapasztalatát is felhasználva. Csak azok nevét említem meg, akikre külön is hivatkozom.

A gyűjtést főleg 1992 őszén és 1993 első felében végeztem. A faluban elismerten a legjobb gombaszakértő Pakulár Berta, ki - és ez általános - elődeitől örökölte tudása nagy részét, de tanult az erdészeti embereitől és a városi (sepsiszentgyörgyi, brassói) piacon árulóktól, vásárlóktól is. Nála a gyűjtögetés foglalkozás számba megy, bár más alkalmi munkát is végez. Az övénel nagyobb tudású falusi "műkedvelő" gombászról nem olvastam sem magyar sem román vonatkozásban.

A foglalkozást nem tekintik meghatározónak a gombászást illetően, a munkanélküliséget, a nincstelenséget annál inkább. Tehát a szegényebb sorsú cigányok nem valamely nemzeti jellegzetességük folytán gombásznak többet, és nem is foglalkozásuk jellegéből fakadóan...

A kikapcsolódásképp, szórakozásként történő gombászás a falubeliek számára szinte ismeretlen. Itt a cél a munkakiegészítés, a táplálkozás változatosabbá tétele, egyáltalán az élelemszerzés: majd minden család kivette részét többé-kevésbé tevékenyen a gombászásból, amely elismerten nehéz, fárasztó. Nem kis ügyes-séget meg tudást is igényel. Általában a koránkelést szintén megkívánja és szerencse is kell hozzá. Az sem mellékes, hogy a többnyire megkülönböztetetten veszélyes tér, az erdő a helyszín. Veszélyesnek tartják például azért, mert könnyen el lehet ott tévedni; mert sok ott a vadállat.

A gombakedvelő, gombaismerő pásztorok többet gombásznak a falubeli hozzájuk képest erre kevésbé rászoruló emberek többségénél, kivéve a cigányokat.

A legközelebbi románok által nagyobb számban lakott falu Előpatak (Vilcele). Az ottani elismert gombász Scurtu Elisabeta (El 2) 16 gombanevet (köztük kb. 5 rokon fajé is, külön név nélkül) ismer, ebből 3-nak az elnevezése fordítás magyarból, 3 szó szerinti átvétel magyarból. A pásztorkodásban inkább honos románok ez esetben többnyire tanultak a helyi magyar gombaismerőktől (A románosan nevezett többi gomba mind közismert az ottani magyarok körében. Míg más, zömében románlakta vidéken a magyarságnál centrális gombák egy részét az eddigi adatok tanúsága szerint nem ismerik vagy mérgesnek vélik. Az előpataki románok és magyarok ugyanazokat a gombákat tartják a legismertebbeknek, esetükben ezek centrálisak (Azaz egy közösségben a leismertebbek. A kifejezés Kicsi S.A.-tól i.m.).

A gombaismeret inkább kötődik nemzetiséghez, kultúrához mint foglalkozáshoz; másfelől inkább befolyásolják az egzisztenciális tényezők, mint a nemzetiek, ha a gombákhoz viszonyulásban a nemzetek közt nincs lényeges eltérés. Ha van, akkor is meghatározóvá léphet elő az egzisztenciális tényező. Mint például a szászok esetében, kik tájainkon holtvénnyi adatközlőm szerint a 80-as évektől kezdtek nagyobb számban gombászni. Azelőtt is a szászok közül többen csak az ínséges esztendőkből gombásztak (Hö1).

A társadalmi osztályhoz, réteghez kötődést is többnyire a megélhetési körülmények alakulása határozza meg. Noha mindig is a szegények, az alsó réteg szolgáltatta a gombát az

ún. "előkelőbbeknek", attól függően, hogy mennyire volt csúszós az épp megélt történelmi korszak: több vagy kevesebb köztes rétegbeli (felső rétegbeliek csak kivételesen) is bekapcsolódott a gombaszedésbe.

Másfelől: a kellemes kikapcsolódásra, ínyencségre való igény fokozódása ugyancsak lehet a gombákkal való ismerkedést ösztönző tényező, nem csupán a megélhetési gondok szorítása...

Életkor szempontjából csak a kora gyermekkor nem mérvadó a gombászás szempontjából. A továbbiakban a részvétel nagyjából független a kortól. Nagyjából, mert a nyugdíjasok, az idősebbek, könnyebben rászorulhatnak a gomba révén való pénz- és élelemszerzésre, mint a jobb erőben levő fiatalabbak; bár az is igaz, hogy az öregebbeknek eléggé megerőltető, nem épp vonzó fizikai munkát jelent a gombászás.

A nemhez tartozás nem lényeges, de nem is elhanyagolandó szempont. Férfiak is, asszonyok is gombásznak. Az asszonyok a hagyományos munkamegosztás miatt is, valamivel többet. A piacon viszont a nagy többséget jelentik.

Csoportosan és egyedül egyaránt szokás gombáért menni. A csoportok rendszerint egyetlen család tagjaiból, esetleg más nagyon közeli ismerősökből állnak össze, innen bizonyos bensőségesség árad ki magára a tevékenységre is.

A lelőhelyet mindenki igyekszik titokban tartani. A szükség meg az összetartás ezt megkívánja.

II.C. A gomba, gombászás értékelése, funkciói

Nemcsak kultúrák különbözőségének, de történelmi korok elkülönülésének a jelei is megmutatkoznak a gomba megítélésében. Adatközlőim egyhangúlag vallják, hogy a nyolcvanas években mind jobban feljött a csillaga a gombának, mint pénz nélkül is, nem jegyre, szabadon kapható élelemnek, húspótlónak. Bár aki pénzben nem bővelkedett, annak bizony nem kis fáradságába kerül(t) a gombászás, kiváltképpen ha a dolgot, a nehezebbik felét, rangján alulinak is érezte.

Romániában ma sincsenek a piacokon alkalmazott gomba-szakértők. Adatközlőim szerint is előrelépést jelentene pedig, ha lennének. Főképp az élelmézési gondok miatt, a gombával foglalkozás, a rá is szorulás mértéke azt jelzi, hogy nem történt eléggé gyökeres változás a népi társadalomban a 80-as évekhez képest. Az életszínvonalat illetően sem lett javulás.

A gombának gyakorlati hasznával összefüggő jelentései a meghatározók. Ellentétes jelentést tartalmak nemcsak sokfélesége, mérges vagy ehető, felhasználható vagy kártékony volta miatt kapcsolódnak hozzá. A szemiózis különféleképpen alakulhat a jelértelmező kilététől függően is. Így egyesek, a pénzesebbek szemében mindenekelőtt ingyencség, kivételes íz a jó gomba, mások, a nincstelenebbek egy része szerint az főképp pénzforrás, áru, és szükség esetén táplálék. De inkább olyan, amellyel megszerezhető esetleg az "igazi" táplálék. Bár többen a hússal egyenértékűnek vagy annál is ízletesebbnek tartják a gombát.

Észtétikai értékelése is az előbbi nézőpontoktól függően tör-ténik. Akik számára megélhetés kérdése is a gomba, a szépséget sem tudják a hasznosság nagyobb fokú figyelembe vétele nélkül megítélni. A művészek, a meséskönyvek gombajelképét, a légyölő galócát, Kőröspatakon tudtommal senki sem tartja a legszebbnek. A borsgomba (*Amanita rubescens*), őzláb, csiperke, a varas zöld galambgomba, a rókgomba számít itt szépnek.

A gomba elsősorban remény, lehetőség a jobb megélhetésre (túlélésre). Ízletessége, szaporasága és másféle haszna, esetleg szépsége is közrejátszhat abban, hogy a kőröspataki gombászók olykor 10-12 km-re is elmennek érte, még ha esetleg üres kézzel kell is visszatérniük. Szerencsését is ki kell érdemelnie ugyebár az embernek: és ezúttal a szerencsének, mely a szabadban, a kevésbé szennyezett természetben van, kézzelfogható jelképe a gomba.

Piaci árusítása szinte kizárólag női munkának számít a faluban. Megszerzése volt a nagyobb dolog. Az eladás az már csak eladás, pedig az áhított pénzre cserélést jelenti. Ámde ilyenkor a szorult helyzet is kiteregettetik. A kofaság nem dicsőség nálunk. Ráadásul időigényes.

A gomba esetében kivételesen fontos, hogy a vevő bízson az eladóban. P.B. (7) mesélte, hogy öt egyszer egy asszony meg akarta győzni, hogy hozzon neki bolondgombát, mert meg akarja mérgezni az urát. Ő azonban megtagadta, mert az jó hírnevét rontaná, folt esne gombászói becsületén, hisz öt sokan ismerik.

Máskülönben az erdészetnek és falustársaknak is adnak el gombát. Az erdészetnek nem szívesen, mert olcsón veszi.

Másféle számításból, például az erdész befolyásolása végett mégis gyűjtenek a begyűjtő központ számára is. "*Róukagobát, medvegombát, fehér és kék pésztergét, gebegombát*" (7) szedtek az erdésznek (Lásd a népi gombanevek mutatóját).

Hallottak Köröspatakon a tapló ("*toplóu, topló*") értékesítéséről is. ők fejtetőt, terítőt nem készítenek belőle, mint például a korondiak, parajdiak. Dísz tárgyat viszont volt aki készített taplóból, kulcstartónak, virágtartónak válót. Egy asztalos, az 1951-ben született Demeter Sándor.

Az említett ember és több más falubeli állítása igazolja, hogy a taplógombát, főleg a bükkfatalót a kaptárak füstölésére először tettel használták a helybeli egykori méhészek.

A *Fomes fomentarius* és *Phellinus igniarius* nem is olyan régen gyufa híján használták tűzgyújtónak (L. még a 41. oldalon).

Halméregként használt gombáról (Szabó 1990) itt nem tudnak, de "*A farkasalma lapi s a zászpa mérges, megöli a halat. Ha a farkas megharap, a sebre használták, a juh sebére is, ha megmarta a farkas; azt mondják neki halmazlag*" (1).

A Köröspatakra férjhez ment zágoni Ütő Anna (sz. 1947-ben) arról számolt be, hogy amikor gyermek volt az édesapja taplóból készített neki labdát, mely jól is ugrott. Köröspatakon régebb is csak vásároltak, nem készítettek ilyen labdát.

A gomba gyógyításra való felhasználása csak a pöfeteg esetében szokás itt (L. *Lycoperdon perlatum*, az adattárban).

A lappok illatosítás végett a *Trametes odoratával* is élnek; ilyen vagy más különlegesebb gombahasznosítás, mint például a szúnyogok elleni védekezés tapló égetésével (Kovács 1982) nem ismeretes Köröspatakon.

Egyetlen gombát, a "bolondgomba" légyölő galócat sem használják hallucinogénként, révület, bódultság előidézésére. Eddigi adataink alapján máshol sem magyar nyelvterületen. Több helyen viszont légyölőként használatos. Kőröspatakon a párdúc-galócat említették (7) mint a legyek irtására jót.

Néhány funkcióról így az eddig még nem említett időjárásjelzőről például a következő (II.D.) részben szólok részletebben.

Íme tehát, melyek a gomba funkciói (a kiemelték vannak meg Kőröspatakon): 1. étel (fűszer; ínycséség) 2. méreg 3. áru (pénzforrás) 4. nyersanyag (festék, Jaccottet 1973) dísz- meg használati tárgyak, tűzgyújtó valamint játék készítéséhez; 5. (tej)oltószer (Gunda 1979) 6. díszítőmotívum (Sinkó 1980. 11.) 7. jelkép: A férfi nemiséget idéző (ikonikus jelként), a halhatatlanságé, a termékenysége (Mitológiai enciklopédia i.m.), a léleké (Chevalier-Gheerbrant 1991) 8. hallucinogén, kábító, bódító szer (Mitológiai enciklopédia i.h.; Wasson i.m.) 9. gyógyszer 10. időjárásjelző 11. tisztító, fertőtlenítő 12. rovarirtó 13. illatosító (Jaccottet i.m.)

II.D. Ismeretek és hiedelmek a gombáról, gombászásról

Csak az adatközlők egyikét válogattam úgy, hogy előbb megkérdeztem, ki ismeri a faluban legjobban a gombákat. Ez a P.B. (7) esete. A falu jó önismeretére vall, hogy ő valóban igazi szakértő a műkedvelő gombásztársadalomban. A többiekre véletlenszerűen esett a választásom.

Egyéni tudásuk a következőképpen oszlik meg aszerint, hogy hány gombát ismertek fel, nem számítva a csak kép alapján - feltételesen - ismerteket (Az adatközlőt jelző szám után az ismert gombanevek, majd az ismert gombafajták számát tüntetem fel):

(1) = 23 (népi név szerint) / 46 (latin név szerint)

=====

(2) = 24 / 35

=====

(3) = 19 / 31

=====

(4) = 19 / 30

=====

(5) = 19 / 31

=====

(6) = 58 / 69

=====

(7) = 32 / 47

=====

(8) = 19 / 31

=====

(9) = 20 / 31

=====

Fontos különbséget tenni az ismert gombák latin, illetve magyar népi névvel nevezése között. A népi nevet gyakran több fajta gombára is értik (*bolondgomba, topló, medvegomba, csipërke, csirkeláb, békagomba, fagomba, őzláb* stb.). Megtévésztő aszerint számolni, hogy ki hány gombát ismer. Ezért van az, hogy a köröspatakiak többsége is leértékeli saját gombaismeretét: ők a népi név, a magyar név szerint számolnak, elfeledkezve arról, hogy ezek a nevek elég gyakran több fajta gombára is vonatkoznak. A kétféle statisztika a téves, felületes számítás mértékére is figyelmeztet.

Másfelől egyazon gombának, gombacsoportnak gyakran több neve is van. Ezek közül az előbbi számlálásnál egy nevet számláltam esetenként. Ha többet számoltam volna, számolnánk, kiderülne (persze szintén tévesen), hogy Köröspatakon 105 gomba van. Népi gombanév (külön számolva az alig különböző alak-változatokat is) viszont valóban ennyi. Felmérésem alapján a 9 adatközlő mindegyike tud legkevesebb 19 gombanévről és 30 gombafajról. Ez esetükben a minimális átlag. Az egész fiataloknál előfordulhat eltérés a normától is; de az időseknél is (akik e téren nem tartottak úgymond lépést a korról). A két eltérés, lévén, hogy idősebb és idős adatközlőim voltak a számbavettek, nagyjából kiegyenlíti egymást. Nyolcuk (a kiemelkedően jó gombász adatközlő adataitól eltekintve) abszolút átlaga az egyénenként ismert gombák összességének átlaga: 22 illetve 36. Véleményem szerint a falu a gombászásba beavatott népének egyéni átlaga a 9 (ill. 8) adatközlő minimális és abszolút átlagával határozható meg: tehát a köröspatakiak átlagban kb. (a számok megközelítőek, becslésre jönek) 20 néven körülbelül 33 féle gombát ismernek fel.

A nyolcvanas évek vége felé és újabban nagyon elszaporodtak a gombászók; ezt adatközlőim rosszallással elegendes belenyugvással állapították meg. Elsősorban a kényszerű böjtnapok, a szűk esztendőek előjelének, jelének vélték a jelenséget. A gombászból is megárt a sok. Ezért is olykor elég messze kell menni gombáért, korábban, korán: nehogy mások előbb járjanak. Titkosok bár a lelőhelyek, sokszor úgy tűnik, hogy nem eléggé.

Máskülönben a növénytársulások ismerete rávezethet a gombászóhelyek megtalálására: ezt a gombászás népi szakértői

(specialistái) jól tudják, és élnek is e tudásukkal Kőröspatakon is. A jó gombász ismeretlen helyen is tudja, hogy hol és melyik gombafajt érdemes keresni...

A gomba keletkezéséről nem tudnak Kőröspatakon: az Isten adta (Magyarszováton jegyeztem le egy máshol közismert aetiológiai monda nyomát: "*Ahová le hull a kenyérmorzsa, abbó csinálódik a gomba.*") (Sz2)

A gombának a következő részeit különböztetik meg: *kalap* más néven *süveg*, *suska*, *teteje*; *szár* más néven *láb* ('tönk'; *karika* ('gyűrű'), *gallér*, a gomba lemezeit *hasítéknak*, *recének* emlegetik; a kalapbőrt a gomba "*hajának*" mondják, amit olykor le szoktak hántani. Például P.B. (7) a galambicákét.

Ugyanő, ki úgy 70 féle gombát ismert fel (C. Drăgulescu legjobb gombaismerője Râșinari-ból a felsorolt 64-ből 40-et, höltövényi szász adatközlőm 8-at, az előpataki román 21-et, a Sepsiszentgyörgyön élő Vălenii de Munte-i román szintén 21-et) azt mondja: az a gomba (az őzláb kivételével), amelyiken karika van, nem jó. Így hiszik, teszi hozzá, mert ő és a többiek is Kőröspatakról, ismerjenek bár akármilyen mondást, hiedelmet, ahhoz nagyon tartják magukat, hogy minden nem jól ismert, ki nem próbált gomba bolondgomba.

Ahhoz már nem mindegyikük tarthatja magát, hogy a legjobb *kasba* ('kosárba') szedni a gombát. Többen zacskóra, vederre szorulnak. Abba teszik a többnyire kézzel leszedett gombákat, vigyázva, hogy férges, nyüves ne legyen, ne kerüljön az épek közé.

Tudják, hogy például a csiperkének (1,2-11), májusi pereszkének (1,3,7,8,9), róka gombának (1-11), kucsmagombának (1-11) a tönkjét sem kell eldobni, az is jó az ételbe.

A gombatermesztés egyszerűbb módjairól tudnak. P.B. (7) természet is csiperkét a háza körül, csiperketönköket téve a trágyázandó, öntözendő földbe. (Érdekes tudni, hogy állat is, bizonyos amerikai hangyafajta is természet, nála eredményesebben gombát.)

Számon tartják, hogy melyik évszakban melyik gomba hogyan követi a másikat. P. B. szívesen ismer meg új fajokat (rokonok, piac, erdészet, barátok és mások révén).

Tisztában van az eltevési, tartósítási eljárásokkal (szárítás, savanyítás, lesózás, befőzés, fagyasztás) és a sózás meg a fagyasztás kivételével alkalmazza is ezeket. A sózásról azt tartja - szerintem is jobbra megalapozottan -, hogy az többé-kevésbé csökkenti a gomba ízletességét.

Hasogatás, szeletelés után cérnára felfűzve szárítja a medvegombát (*Boletus edulis*, *Boletus aestivalis*), szegfűgombát, sárga róka gombát, csiperkét (csak az apróját), májusi pereszkét.

Savanyúságnak tesz el például gyűrűs tuskógombát, lila pereszkét, csoportos pereszkét, laskagombát.

A faluban a legismertebb (centrális) gombák : 1. (sárga) róka gomba 2. keserűgomba (*Lactarius piperatus*, *Lactarius pergamenus*) 3. csiperke (*Agaricus campestris*, *A. arvensis*, *A. bernardii*) 4. őzláb (*Macrolepiota procera*, *Lepiota rhacodes*) 5. kékhátú (*Russula cyanoxantha*) 6. borsgomba (*Amanita rubescens*) 7. suskagomba (*Verpa bohemica*, *Morchella elata*) 8. székfűgomba (*Marasmius oreades*) 9. kenyérgomba (*Lactarius volemus*) 10. lóposz (*Lasiosphaera gigantea*, *Bovista plumbea*, *Lycoperdon perlatum*) 11. laskagomba (*Pleurotus ostreatus*) 12. tinórugomba (*Lactarius vellereus*) 13. béka gomba

(*Coprinus atramentarius*, *C. comatus*) 14. *csirkeláb* (*Ramaria flava*, *Ramaria botrytis*) 15. *topló* (*Fomes fomentarius*, *Phellinus igniarius*) 16. *medvegomba* (*Boletus edulis*, *B. aestivalis*).

A máshol esetleg ismert fajok közül egyáltalán nem ismerik például a szarvasgombát (Orbán 1869), császárgombát (ezek itteni előfordulásáról nem tudok), és alig, nagyon kevesen a néhol oly népszerű rizikét.

Már volt szó róla: több gombát ismernek másként is mint táplálékot (például a taplót, pöfeteget)...

Ismeretes hiedelem itt is, akárcsak Előpatakon, hogy amit a sziga szeret, megkezd, az jó gomba; továbbá azt tartják, hogy a színváltó húsú *medvegombák* nem jók: de ez utóbbi kifogásolható vélekedéseket a megkérdezettek egyike sem veszi kieszpénznek.

Mérgezés esetén édes tejet (esetleg "*ivószódával*" (7)) és hánytatót ajánlanak a kórházba szállítás előtt a betegnek. Helyesen.

Az állatok közül főleg a juhok s a kecskék szeretik a gombát (1,10), állítják.

A tej gombával való oltásáról nem tudnak.

Orvoslásra jóként csak a sebre ajánlott pöfetegeport (a *Lycoperdon perlatum*-ét) említették (7), ismert ez a románoknál, szlávoknál is. A finnek tejjel gyomorrontás ellen is adják az óriás-pöfetege porát (Jaccottet 1973).

Míg általában a légyölő galócát tekintik légyölőnek, itt a párducgalócát is (7) alkalmasnak tartják erre.

Az időjárástól a gombatermés is nagyon függ, mondják. *Eső után nő a gomba*. P.G.(8) szerint a tintagombák ("*béka*gombák") a tartós esős időt jelzik.

II.E. A gomba a népköltészetben és a népművészetben

Ciuperceni, Marosgombás, Gombaszög: beszélő helynevek. "Bélafalviak - gombások", beszédes a falucsúfoló. És Sepsikőröspatak? Nem, nem annyira gombás, mint az említettek, legalábbis a köztudatban.

Nem meghatározó, de közismert szerepe van azért a faluban a gombának, gombászásnak.

Az itteni népköltészetben is (kevésbé a népművészetben) van jele ennek. Nem falucsúfolóban, nem eredetmondában, nem népdalban, nem is kályhacsempén, varrottason mint Kalotaszegen, (Jelképtár 1990.75) nem is mesében, mint amilyen a 365.3.2. számú (Mitológiai enciklopédia 1988,82)... De például az évekkel ezelőtt itt még dívó kukoricafosztóbeli gombás találós kérdésben, mely körülbelül így szólhatott: Napokig is ott van rajta, Kicsi fején nagy kalapja.

Mi az ?

(Merészen, nagyjából parafráztam ifj. Mészely József nyomán.) Máskülönb Kibédről kilenc gombás találós ismert (Ráduly 1990).

Böjti, ünnepnap ítelként nem élnek itt a gombával. A Nyitra környéki falvakban viszont a bablevesbe száraz szilvát és gombát is tettek karácsonykor. Lédecen gombalevest készítettek meg mákos pupácskát (Magyar Néprajz 1990.VII.k.245). Böjti ítelként a magyarságnál máshol sem ismeretes a gomba. A románok több ünnepet ülnek meg, több böjtöt is tartanak, talán azért is náluk számontartott böjti ítel a gomba (Drăgulescu i.m.).

lgaztörténet, ha sablonos is, szól itt is gombával kapcsolatosan, főleg a gombamérgezéses esetekről.

Sepsikőröspatakon is járja tréfálkozásképp a következő vicc, amelyet olykor Móricka személyéhez kapcsolnak:

- *Ehető-e minden gomba ?*

- *Igen, de van amelyik csak egyszer ...*

Magyar népi gyermekjátékban is előfordul a gomba ("kanyargó járás", Magyar Néprajz VI.,Bp.1990.608-609)."Gombás" gyermekdal hangzik el benne.

A falubeli gombaárusok (is) kínáló kikiáltásként ugyancsak mondják: *Minden gomba jó gomba, csak az ember goromba.*

Több gombás szólásmondás is járja a faluban. Az ilyenek, mint "*bolondgombát evett*"; "*nő, mint eső után a gomba*" elégséges nyomatékkal jelzik: a gomba, gombászás jelentései, szerepei révén szerves része Sepsikőröspatakon is az élő néphagyománynak, a népi (és nemcsak népi) kultúrának.

II.F.1. A gomba helye a táplálkozásban

Már az ókorbéli élelemként való megbecsüléséről is tudunk az ehető gombáknak (császárgomba, szarvasgomba). Ugyanakkor már természetűssel is foglalkoztak (első ilyen adatunk a déli tökegombával kapcsolatos).

A középkorban (bár kultúránként különböző megítélésük) Magyarországon is tudunk a gomba beszolgáltatásának szabályozásáról: ez önmagában is jelzi a neki tulajdonított fontosságot, sajátos ízei, fűszerjellege méltányolását.

Mai napig örzi ínycség és ínségehító jellegét egyaránt. Magán viselve, tükrözve így fogyasztói ellentmondásos világát, példázva, hogy ambivalens jelentéstartalmaknak lehet egyazon jeltárgya, és ez jórészt a jelértelmezőkön illetve azok különféle viszonyulásrendszerének alakulásán múlik.

Olyan lehetőség a gomba is, mely attól függően lehet kedvező vagy káros kimenetelű, hogy megfelelő-e a hozzá való viszonyulás.

Kalóriaszegény, telítő hatású, jó a fogyókúrázónak, ha kevés kenyérral eszi. De jó annak is, akinek a mellévelőből nem sok van. Az elkészítés, sőt az előkészítés módjának ismeretét: méltán tartják kivételesen fontosnak a gomba esetében. Ha elmarad a kellő előzetes tárolás, forrázás, főzés például, annak súlyos kimenetele lehet a fogyasztóra nézve.

Általában nehéz ételnek tartanak minden gombát: ez valójában túlzás. Könnyű étel: császárgomba, tinóru, vargánya, fűgomba, mezei csiperke. Nehéz például: a sárga róka-gomba és a gyűrűs tuskó-gomba. .

Kőröspatakon P.B. (7) előzetesen csak a következőket nem forrázza: kucsma-gomba, özláb, piruló galóca, csiperke, galamb-gomba, keserű-gomba. Kenyérrel, rizzsel, hússal, puliszkával eszik a gombát.

Nyersen fogyasztják a kenyérgombát (1-11), varas zöld galamb-gombát (7)), levesnek (a medve-gombát, azaz tinórut, vargányát, róka-gombát, szegfű-gombát, gyűrűs tuskó-gombát (7)), sütve (például keserű-gomba, piruló galóca, galamb-cák, tövisalja-gomba, nyírfa-szőrgomba jó), tokánynak, (tejfölös) paprikásnak, zakuszkába, töltve, tojásrántottával, tojásban kirántva,

vadmártással és ritkán savanyúságnak szokták a gombát megkészíteni a faluban, leggyakrabban talán tokáynak, paprikásnak és sütvé.

Tartósítása társadalmi helyzet szerint különféleképp történik. A savanyítást, szinte csak az ún. előkelők végzik (1). A szárítást, sózást már a szegényebbek is, de ők a tárolási, tartósítási módtól függetlenül is többnyire jóval kevesebbet tárolnak a tehetősebeknél, akik kevésbé élnek egyik napról a másikra.

II.F.2. Receptek, tanácsok

Rókagomba levesnek (7)

Össze ke hasogatni a megmosott gombát. Főzni. Belé babérlapi, tárkony jár s paprikás rántás (paprika, liszt, zsír, víz) és tojás ke feereszteni. Sózni, ahogy tetszik.

Gombás tokány (7)

Hagymát zsírba pergelek, paprikát belé s aztán a gombát. Nyáron árdét, gogonélt is a hagyma közé vágok.

Suska tojás (7)

A tojást a suskára reá szoktam ütni miko megsült a hagymás zsírba. A suska szárát is karikákra fe ke vágni s azt is meg ke készíteni.

Gomba sültve (1)

Az esztenán sóztuk a gombát, szalonnatepertyűket tettünk rá s szépen megsült (keserű, kékhátú, galambhátú s csipërke is).

Gomba savanyú mártással (7)

A hagymás paprikás zsírba belé a gombát s rá a savanyú mártáshoz kicsi ecetet s lisztlangot /'eresztéket'/ végül. Ha van, árdét /'zöld paprikát'/ s gogonélt /paradicsompaprikát'/ is vágok a hagyma közé.

Suska paprikásnak (6)

Olajba vagy zsírba bele kell dinsztelni 2 fej hagymát. A megpucolt suskagombát összeaprítva adjuk hozzá ahhoz. Az egészbe aztán babérlevelet teszünk, beszórjuk paprikás liszttel, s feeresztjük tejjel, tejföllel.

Zakuszkába (7):

Kék és fehér pészterke, őszi csikkalj s csipërke jó. A gombát meg ke főzni sós vízbe. Gogonélt s hagymát ke dunsztolni, belé a gombát s olajba csurogtatni, sütni, míg az olaj lejő a tetejérő. Megőröldik minden egybe. Melegen le ke aztán kötözni az üvegeket a zakuszkáva.

Örölt gomba tartósítása (7)

A róka gomba, szekfű s a kék pészterke jó erre. Meg ke főzni a gombát, s olajba megdunsztolni átörölése után, s aztán be borkánba télire. Majd lehet például tokányt, levest készíteni belőle.

III.Összegezés

Sepsikőröspatak népi gombaismerete átlag felettinek mondható. Figyelemreméltónak ítélem meg más a gombatermés számára kedvező természeti körülményekkel rendelkező magyar falvak viszonylatában is (mint amilyen Háromszéken például Dálnok, Albis).

Gunda (MNL) a gombászás szócikkben a 10-15 gombafajtat ismerő falut jó átlagnak tekinti. Szerintem - jelen gyűjtés tapasztalata alapján állhat ez az egyéni tudásra, kevésbé egy-egy faluközösség gombaismeretére. Ez utóbbi esetben a sokféle gombában gazdag falvak átlagát a magyarságnál 25-40 körülnek tartom. Síkföldi, erdő nélküli falvak esetében 4-8 lehet az átlag (Kőröspatakon 33 körüli). A döntő szó a további kutatási eredményeké.

Úgy tűnik a Gregor F. (i.m.) által jelzett szláv átlagot a hasonló vidékeken élő magyarság is megközelíti, s J. Vido becslését tekintve el is éri, meg is haladja a szlovákoknak tulajdonított (valószínűleg alulbecsült) átlagot. A lengyeleknél átlag 24 gombanév ismert falun, Kőröspatakon 20-25. A Szében környéki románoknál 10-13 körülire becsülöm az átlagot (A pontosabb, megbízhatóbb összehasonlításhoz több s alaposabb munkára van szükség!)

Ha régebb néha túlbecsülték a magyarság gombaismeretét, s Clusius (a mikológia atyja, jeles XVI.sz.-i botanikus) Codexe, leírása alapján Magyarországot a gombaevés egyik központjának tartották (Dr.Krébecz 1988). Úgy vélem Gregor Ferenc alábecsülte a magyar népi gombaismeretet a szláv és latin népekhez viszonyítva (az Erdélyben

élő románok esetében a gombák tanúsága szerint is a délszláv hatás volt rendkívül nagy. Ez egybevág Gregor megállapításával és C. Drăgulescu (i.m.) adataival például a román növénynevek etimológiáját illetően. Az északibb területeken élő szlávok nagyobb gombaismeretének, nincs különösebb jele a románság népi gombaismeretében, mely a magyarsáéhoz hasonlóan közepesnek, mérsékeltnek mondható. Sajnos a finnugor népek, a török népek gombaismeretéről keveset tudunk.

Valószínűnek tartom, hogy a Kárpát-medencében a magyarságnál, lévén hogy mikofil és mikofób kultúrák egyaránt nagy hatásának kitéve (szlávok, németek) egyféle köztes magatartást alakított ki magának a Kárpát-medencében, és ezt a nem túl nagy de nem is túl kevés gombanév, ismert gombák száma is tükrözi a mai napig.

A jövőbeni feladatokat illetően a népi gombanevek (a hivatalos és a latin névhez társítottan) összegyűjtését, a történeti anyag rendezését, a magyar, román, német és finnugor, török, szláv és más gombanevek, etnomikológiai tudások közti viszony tisztázását, a teljesebb (például kérdőíves (Zsigmond i.m.) sokrétűbb, szakszerűbb gyűjtést emelem ki. Úgy is mint fontos, hiánypótló, érdekes elvégzendőket.

Megjegyzem, hogy a gyűjtő felszerelése, kérdőíve, az általa mutatott képek mennyisége és minősége is befolyásolja a végzett munka eredményét. Úgy, hogy a jövő feladatai közé sorolom a minél tökéletesebb, a pontos összehasonlítást lehetővé tevő etnomikológus-kellékek előteremtését is.

ADATTÁR

Rövidítések:

* = ehető; (*) = ehető megszorítással; X = nem ehető, bár nem mérgező; I = gyanús; II = mérgező; ? = nincs azonosítva (véglegesen, minden kétséget kizáróan); Nt. = népi terminológia; Nr. = néprajzi adatok;

I. = lásd; sz. = szász; né. = német; ro. = román; v. = vagy.

A gombanév zárójelbe tétele jelzi, hogy a gombát csak kép alapján (nem egészen bizonyosan) ismerték fel.

Agaricus, csiperkék

* A. arvensis, erdőszéli csiperke; (* A. bernardii, szíki csiperke), * A. campester, réti csiperke; Nt. *csiperke* ill. *csiprke*, *csiperkegomba* (Ab1-2, Kö1,3-11, Ká1), *csiperke*, *csiperkegomba* (Kö3,8, Po1,2, Dá1-11, Esz1), *cseperke* (Esz2), *csiperka* (Mad1, Szo1), *csupérka* (Szo1-3,Bot1,2), *pacsirtagomba* (Av), ro. *Ciupercă de paji^ote* (El1,2) *Ciupercă albă* (Val1), sz. *Drescherlîk* (Hö1).

Nr. Sokféleképp (főleg sütvé és tokánynak) megkészített általánosan ismert, egész Erdélyben centrális gomba.

(*A. augustus, 'óriás csiperke); (*A. arvensis, erdei csoportos csiperke), *A. Langei, karminhúsú csiperke; * A.

silvaticus, erdei csiperke; * A. silvicola, karcsú csiperke); Nt. *erdei csiperke* (Kö 1,7,8)

Nr. Inkább a cigányok ismerik ezeket. Nem közkedveltek, mint mezei, réti társaik. Kőröspatakon nem szokták enni őket.

* A. silvicola, karcsú csiperke; II A. xanthoderma, karbolszagú csiperke; Nt. *sárguló csiperke* (Kö 7) Nr. *Erdő közt is, nemcsak pázsiton van. Amelyik csiperke megsárgállik, nem jó* (Kö 7). Nagyon kevesen tartják számon.

Cserszegtomajon a *fulladásos fehérgombát* áztat pálnikájába. (Szendrey 1922-63. 664.)

Válinál a *hurutos vízbe felfőzött pecérkegomba* (Psalliota campestris) levét issza. (Szendrey 1922-63. 664.)

Aleuria

? * A. aurantia, narancsvörös csészegomba; Nt. *fülemülegomba* (Szol 1).

Amanita

II A. muscaria, légyölő galóca; Nt. *bolondgomba* (általános a magyar nyelvterületen), *légyölő galóca* (Dá4-6), *légygomba* (Mad1, El2, Esz1,2), *vackorgomba* (Kö3), sz. *Gaftisch* (Hö1), né. és sz. *Fliegenpilz*, ro. *Burete prostesc* (El1,2, Va1).

Nr. Megcukrozva használják, használták légyölésre (általános). 1. *A légygombát kicsi tányérba tettük bele, tejet öntöttünk rá, kicsi cukorra beszórtuk, és a legyek mentek rá, s megdögöltek tőle.* (Kor 8)

2. *A légygombára ecetet, cukrot tettek régebb. A legyek rászálltak, megdögöltek.* (Ze 1)

3. Van aki használta a légygombát légyölésre. (Sz 1)

4. A légygombát tányérba tették, amelyikbe tejet es töltöttek. S akko a legyek rámentek, s megdögöltek. (Szmá 3)

5. Van barna (Amanita pantherina) és piros (Amanita muscaria) légygomba. Használtuk legyek ellen. Tányérba töltöttünk tejet, legyek reászáltak, s megdögöltek. (Bor 5)

6. A légygombát (Amanita muscaria és Amanita pantherina) felvagdálva tányérba tették, vizet rá, s jó volt légyölésre. Lehet most is használják. (Szmi 4)

7. A cukros vízbe tett légygomba (Amanita muscaria és Amanita pantherina) jó legyek ellen. (Szmi 2)

8. A legyek ellen tányérba teszik a légygombát, s rá tejet, cukrot. (Bor 3)

9. A tányérba a légygombára cukrot tesznek, s jó légyirtónak. (Új 1)

10. A légygombára egy tányérba tejet és cukrot vagy mézet tesznek. Attó megdögölnek a legyek. (Bo 1)

11. A légygombát cukrozták a legyek ellen. (Köz 3)

12. Van egy piros, fehér pettyes bolondgomba, azt légyölő gombának mondják. (Szp 3)

13. Egy házaspárral történt. Táncoltak bolondul a táncgombától, bolondgombától. Úgy (19)32-33-ban történt itt a faluban. A légygombától volt ez. (Bo 1)

Úgy tartják, szerencsét hoz, s rajzolják újévkor a jókívánások mellé (Hö1). A piros tetejű rossz gombákra mondjuk, hogy vackorgomba (Kö3).

II A. pantherina, párducgalóca; Nt. fehér pettyes borsgomba, légygomba (Kö7). Nr. Nagyon mérges. A többség csak bolondgombának emlegeti.

* A. rubescens, piruló galóca; Nt. *borsgomba* (Kö 1-11, Ká1, Dá 4-8, Esz), *borsgomba*, *tulikán* (Ve5), ro. *Borşgombă* (EI1,2).

Nr. *Sütjük, mint az ózlábat. Nem tesszük el télire. Piros szokott lenni alul* (Kö7). A *borsgomba* nevet néhány gyermektől, fiataaltól hallottam Kőröspatakon.

II A. verna, fehér gyilkos galóca, II A. phalloides, gyilkos galóca; Nt. *fehér csiperke*, *bolondgomba* (Kö7). A többség egyszerűen csak *bolondgombának* nevezi ezeket.

Armillaria, Armillariella

Armillaria mellea, gyűrűs tuskógomba; Nt. *gebegomba* (Kö 1,3,7,8 Ab 1,2, Esz 2), *csutakgomba* (Kö 3,7,8), *gebe* (1,7,8), ro. *ghiebe* EI 1,2, Val 1).

Nr. Szárítják (Val 1). *Talán ez világít a sötétben* (Kö 4,6). Sepsikőröspatakon a magyarok általában nem ismerik, nem eszik. Többen az erdészlet révén ismerték meg.

Auricularia

(* A. auricula-judae, júdásfülegomba); Nt. *fagomba* (Kö7). Alkalmi megnevezés ez, általánosan használt gyűjtőnévvel.

Nr. *Egy öreg fűzfán láttam ilyet, pirosas, s mint a fül. Jobban nem ismerem. Nem eszem meg* (Kö7).

Boletus, Leccinum, Suillus, vargánya, tinóru

Nt. *medvegomba* (Kö1-11, Mad1, Dá1-8, Ká1, Esz1,2, Ab1,2), *hirib* (Szé). Nr. *Amelyik medvegomba a színit vátoztatja, nem szedem le. Azt se, amelyiknek nem vastag s egyszínű a szára* (Kö7).

* B. aestivalis, nyári vargánya és * B. edulis, ízletes vargánya; Nt. *medvegomba* (Kö1-11, Mad1, Dá1-8, Ká1, Új, Esz1,2, Ab1,2), *hirib* (Szé), *örménygomba* (Szol1), *tehéngomba* (Ve), sz. és né. *Steinpilz* (Hö1), ro. *Mitarcā* (E11,2), *Mânātarcā* (E11,2, Val1). Nr. *Kitakarítják a belét, úgy eszik*, különféleképp megkészítve. Sokan szárítják (Kö1). Csak újabban eszik (Dá1-8). Általában nem szedik, nem eszik (Ab2). Ott nálunk nem eszik (Val1). *Medvegomba-fasírt*: Megfőzzük a gombát, hagyjuk hűlni. Ledaráljuk. Liszttel, tojással, főtt krumplival, sóval, borssal, zöldségrezsellyemmel összekeverjük és kisütjük (E12).

(* B. aereus, bronzos vargánya); Nt. *medvegomba* (Kö7).

(X B. illetve Tylopilus felleus, epeízű tinóru; és (* B. regius, királyvargánya; Nt. *medvegomba* (Kö1, 3-10). Nr. *Lehet jók, de nem eszem meg őket* (Kö7). Általában nem eszik ezeket.

II B. satanas, sátántinóru; Nt. *bolondgomba, medvegomba* (Kö, Ká, Ab, Dá), ro. *Burete pröstesc* (E11,2, Val1). Nr. Nem jó, mérges gombának tartják.

* B. submentosus, molyhos tinóru; Nt. *medvegomba* (Kö1,7). Nr. *Azt mondják jó, de felénk nem szedik* (Kö1,7).

Bovista

* B. plumbea, szürke pöfeteg; Nt. *lóposzogó* (Kö3,7,8, Dá1-8, Ab1,2, Esz1,2, Új1), *lóposz* (Kö1,4,6,9,10, Ká1), *lópusz* (Kö9), *lófing*, *lófinggomba* (Szol1, Szo1-3, Po1,2, Bot1,2), *üszöge* (Kö7), *lópocogó* (Kö3), sz. *Bovist* (Hö1), ro. *Bă⁹ica porcu'ui* (Val1), *Bă⁹ina calului* (E11,2).

Nr. Általában nem eszik.

1. *A lófing a legelőken terem. Kerek. Kipukkasztotta az ember, vót benne valami fekete por. Ezt tették a vágásra. Ezt s a (meszes) falat.* (Szo 1)

2. *A puhatag a vérzést elállítja. (Bo 3)*
3. *Hallottam, a finggomba pora jó sebre. (Bor 3)*
4. *A lópocnak vagy pocnak vagy ahogy Almáson mondják a tinótortynak jó megérve a pora sebre. (Szp 3)*
5. *A lóposzogó jó akármilyen sebnek. Adják a marhának is, sebre hintve a porát. (Go 1)*
6. *A puhatagot sebre teszik mikor megbarnul. Kerek a puhatag, megnő egész nagyra. (Köz 3)*
7. *Házi mészbe kell kavarni a porát, jó torokfájásra, s miko a mandulája összedagad az embernek, és ha valaki elvágja a kezét, a vágásra tegye reá, három-négy napig hagyja ott s meggyógyul. (Köz 3)*
8. *A lófinggombát nem eszik, apám eltette, hogy ha evágja a kezét, ráteszi a port, s a seb azonnal gyógyul. (Va 3)*
9. *Sarlóval arattunk, s olyankor vittünk magunkkal sebtre való szeleteket szárított puhatagból. Vagy ha a kasza elvágta, az elvágott kézre rátettük a szivacsos szeletet. (Szmá 4)*
10. *A lófiing porát teszik vágásra. (Vá 2)*
11. *A pöfeteg porát állatnak adják gyomormöhenés ellen. (Szá 1).*
12. *A kicsi lóposzogó sárga porát szokták sebtre tenni.(Kö 7)*

Calvatia

(^{*} C. excipuliformis, változékony pöfeteg); Nt. *lóposzogó* (Kö7), *lóposz* (Kö1).

Camarophyllus

(^{*} C. pratensis, élénk színű nyirokgomba. Nt. *Schwmmchen* (Hö1).

Nr. Tokányinak és tojással szokták megkészíteni. Legelőn nő, ahol jó trágyás a hely (Hö1).

Clitocybe (Lepista)

* C. nebularis, szürke tölcsérgomba; Nt. *fehér peszterke, fehér peszterge, fehér pereszke, földi lasa* (Kö7). Nr. *összel van, fenyős erdőben, cserésben is, hol róka gomba. Galambhátú nagyságú, vastag szárú, tiszta fehér mindenütt, a teteje lehet kicsit szürkés is* (Kö7). Többnyire csak cigány származásúak ismerik.

Coprinus

(* C. atramentarius, rános tintagomba); (*) C. micaceus, kerti tintagomba;

* C. comatus, gyapjas tintagomba; Nt. *béka gomba* (Kö1,2-10, Dá1-8), *fővén gomba* (Ge), *ganyég gomba* (Ár1), *Pula calului* (Val1).

Nr. Fogyasztják Gernyszegen (Ge1). *Nem jó, az út szélén, kertekbe is szokott lenni* (Kö7). *Mikor előjön, esős idő lesz* (Kö8).

Apró csukorékban van. Márkosfalváról ismerem (Dá8). Általában mérgezőnek tartják a *béka gombát*.

(?) Corydalis solida, ujjas keltike - szív gomba, szűgomba

Nr. *A szűgomba burjánbó lesz. Májba ('májusba') terem, erdőbe, fenyősbe s bikkesbe. Miko a szengyörgyi saláta virágzik, akkor ez is. Síkos a lapija. Kék virágocskájú a térfijé, az asszonyé feje. Kiássák a földből, kiásnak tizet, megkapnak egyet.*

Megtörlik, egy pohár vízbe tarcsák. Fél órába, aztán kalánkáva összekeverik, héját leveszik, pálinkáspohárba teszik, feltöltik vízzel, s megisszák étel előtt regge, délbe s este étel után. S reáfeküsznek a szívhez. A szüvitől jó uruság a szűgomba. Lapija, mind a harangvirágé. (Go 1)

A szívgombát tejbe kell tenni, s jó a szívre, májra, epére. (Bo 3) L. még szívfájásra: Bosnyák 1973.

Craterellus

* C. cornucopioides, sötét trombitagomba; Nt. fekete gomba (Kö7). Az elnevezés alkalmi. ? haláltrombita (Esz2). Nr. Ismerem, a városiaktól tanultam, hogy ez a fekete tölcséres alakú gomba jó, eszik. Én még nem ettem belőle (Kö7).

Cyathus

X (Cyathus striatus, csíkos pohárgomba); Nt. Istenke vékája (Ma 1), Isten pohárkája (Ka 1). ro. Muier a pamântului (Borza 1968), scafi a (Eliade-Toma 1977) Nr. Kicsi, gyűszűnyi. Ha tele van, azt jelenti jó termés lesz. Szürkésbarnás gomba. Tavasszal és nyáron van. Én a szántón láttam. (Ma 1)

Entoloma

* E. clypeatum, tövisaljagomba; Nt. szilvaaljagomba (Kö8-10), szilvafagomba (D1-6), szilvafaaljagomba (Ab1,2, Szol1), szilvagomba (Esz2).

Nr. Hamar nyüvesedik (Kö7). Inkább a cigány származásúak ismerik.

Fomes, tapló(gomba)

X F. fomentarius, bükkfatapló; Nt. *bikkfatapló* (Kö1), *bükkfa-topló(u)* (Kö2,3,4,6,7,8,11), sz. *Zunder* (Hö1).

Nr. 1. *Bikkfának cipóforma kitornyosodása ez. Teteje kérges, kemény, barna. A földbe likat ástam, bele a toplót, bő hammat reá. Ott ült, vizet töltöttünk reá, s úgy egy hét múlva, tudtuk kilúgozódott, akko kivettük, szárítottuk egy deszkán, a napon. Megkopoltuk, amiko megszáradt, olyan lett, mint a vata a toplórész rajta. Vót kova, acél.*

Csípett egy keveset a toplóból az ember, rátette a kőre, a kovára, acélla megüttük, meggyúlt a topló. Ezelőtt a szivarat avva gyújtották. Az oláhoknak azé a nagy dészúj, ott nem ázik, amit oda betettek (Kö1).

2. Kiképezik virágtartónak. Rég tehát tűzgyújtásra is használták (Hö1).

? Nt. *fülgomba* (Ko1-4).

Fungus, gomba

Nem épp orvosi értelemben, de tekintik a gombát (fungi) a **pazarlás elleni** orvosságnak is. Erről tanúskodik egy moldvai magyar eredetmonda. Az "orvos" itt maga a Fennvaló (MN V.131).

Egy havasi településről való adatközlőim (Ko) elmondták, hogy náluk nincs szilvapálinka, ők, ha valamit intézni kell, főleg az orvosok esetében, gombával (fungi) fizetnek, s a meg- s lefizettek annak jobban örülnek, mintha (a szokásos **fizetőeszközt**) pénzt kapnának.

Gyromitra

I G. esculenta, redős papsapkgomba; Nt. *rossz suskagomba* (Kö7), *kucsmagomba* (Ko1-4).

Nr. *Kicsit piros színe van, nem jó suskagomba az* (Kö7).
Nagyon kevesen tudnak róla Kőröspatakon.

Nagyon jó, főleg tokánynak esszük (Ko2-4).

Hydnum

* H. repandum, sárga gerebengomba; Nt. *farkas rókgomba* (Kö7). Nr. *Nem jó, nem ehető gomba* (Kö7). Csak egy adatközlőtől hallottam róla, a képről többen *bolondgombának* nevezték.

Hypholoma

II H. fascicularae, sárga kénvirággomba; Nt. *tőkealjgomba* (Kö7), *bolondgomba* (álta'ános), ro. *Burete prostesc* (E11,2), sz. *Giftisch* (Hö1).

Inocybe

II I. fastigiata, kerti susulyka; Nt. *rossz szkfűgomba* (Kö7), *susujka* (Lø1). Nr. Ha többen is tudnak róla, csak néhányan tartják számon annyira, mint a 7-es számú adatközlő.

Lactarius

* L. deliciosus, * L. deterrimus, rizike; Nt. *ró(u)zsagomba* (Kö7, 8), *fenyőgomba* (Kö1), *fenyőalja* (Mad1), *riskógomba* (Ko), ro. *Pâinea păsării* (E11,2).

Nr. *Egy szengyörgyi valaki így kérte tőlem* (Kö7).

Az oroszok szedték az ilyesmit, főzték, ették. Itt senki nem foglalkozik ezzel a gombával (Kö1). Elvértve akad - igazi - ismerője a faluban. Nem eszik, mérgesnek mondják (E11,2).

* L. piperatus, keserűgomba; L. pergamenus, zöld tejjű keserűgomba; Nt. *keserűgomba* (általánosan elterjedt), *keserű* (Kö5,7), *csípősgomba* (Bot1,2), sz. és né. *Bitterling* (Hö1), ro. *Burete lăptos* (E11,2, Val1).

Nr. Az egyik legismertebb gombánk.

Főleg sütvé eszik (ha lehet túróval, szalonnával). Teje van, fehér. Van amiko megzöndül (Kö7).

Szárastó ke hazahozni. Ha megsült, akkor ke edobni a szárát. A szárábó fejön a méregtartalma, a keserősége (Mad1).

* L. volemus, kenyérgomba; Nt. *kenyérgomba* (kö1,3-10, Esz2, Dá 1-8, Ab1,2, Mad1), ro. *Pâinea pădurii* (Val1). Nr. *Nyersen eszik csak* (Kö1). A legismertebb gombák egyike.

* L. torminosus, nyírfa-szörögomba; Nt. *szöszikegomba* (Kö7,8), *riskagomba* (Kö7), ? *szöszkegomba* (Esz2), ro. *Burete floccos* (Val1).

Nr. *Jő, aki szereti. Csak piacra szedem. Barnás, szorös. Fehér teje csíp, szára likas. Nyírfák közt van a legtöbb belőle. Mikor a keserű, akkor terem. Sütvé jó. Úgy 10 cm magas. Az ajataiaktól ismerjük* (Kö7). A magyarok (a nem cigány származásúak) nem ismerik a faluban.

Itt nem ették, ott igen, nálunk, főleg tokányinak (Val1).

X L. vellereus, pelyhes keserűgomba; Nt. *tinógomba* (Kö3,7,8, Dá1-3), *tinórugomba* (Kö4,6), *tinóru* (Kö1, 9,10), *tinógomba* (Dá4-6), *disznyógomba* (Szol1), ? *porcogógomba* (Esz2), *porcgomba* (Szmá4), ro. *Burete porcesc* (Val1).

Nr. *Szélesebb a hasítékja, mint a keserűgombának* (Kö3).
Általánosan ismert mint *bolondgomba*.

Laetiporus

* Laetiporus sulphureus, sárga gévagomba; Nt. *sárga fagomba* (Kö7), *sárga laskagomba* (Kö7). Ezek az elnevezések esetlegesek. A gomba közhasználatú nevét nem tudják.

Nr. Általában nem ismerik. Pinti G. (Kö8) férje, mikor a Sugásba dolgozott, látta, hogy szedtek ilyet, hogy megegyék.

Egy mérnöktő tudom, hogy van, s jó (Kö7).

Bánvölgyén a ló egerére pirított *fűzfagombát* kötnek. (Szendrey 1922-63. 664.)

A gévagomba vagy fűzfagomba jó, ehető. Jó gyomor-betegeknek. Megkészítés előtt megpucolom, forrázom 15-20 percig. (Bo 3)

Lycoperdon, pöfetegek

Langermannia gigantea, Calvatia utriformis, Bovista plumbea, ...

* L. gigantea, óriáspöfeteg; Nt. L. még Lycoperdon, ro. *Bășica calului* (Val1). Nr. Ott nálunk nem eszik (Val1).

Újabban, vagy 4-5 éve eszik. Én csak azt a pázsiton növény nagy fehéret, a kicsikéket nem. De azt mondják, ezek mind jók, például tojássá (Kö7).

Ha a tarló megszurta a lábat, pöfeteggel kössük be. (Bondár 1982. 55.)

Aki vérbe esik, lóposzogót (gonika faj) pálinkába tesznek s azt megittassák. (Balázs 1942. 114.)

Vasas Samu (1985. 107,154,161,187.) írja, hogy Kalotaszegen használják a *lúfingot* égés, forrázás illetve kelés okozta (nyílt, nem vérző) seb gyógyítására. A gomba belső, húsos részét borítják a sérülésre. A Mezőségen porát tették a **vágásra**. ()

A pöfeteggomba *-lúdposz-* pora szerte Erdélyben (), Moldvában () és az őrségben **vérvérelállító** (Szendrey 1922-63. 664.).

A lófing a legelőken terem. Kipukkasztotta az ember, vót benne valami fekete por. Ezt tették a vágásra. Ezt s a (meszes) falat. (Szo 1)

A puhatag a vérvést elállítja. (Bo 3)

Ha a tarló megszurta a lábat, pöfeteggel kössük be. (Bondár 1982. 55.)

Hallottam, a finggomba pora jó sebre. (Bor 3)

A lópocnak vagy pocnak jó megérve a pora sebre. (Szp 3)

A lóposzogó jó akármilyen sebnak. Adják a marhának is, sebre hintve a porát. (Go 1)

A puhatagot sebre teszik mikor megbarnul. Kerek a puhatag, megnő egész nagyra.

Házi mészbe kell kavarni a porát, jó torokfájásra, s miko a mandulája összedagad az embernek, és ha valaki elvágja a kezét, a vágásra tegye reá, három-négy napig hagyja ott s meggyógyul. (Köz 3)

A lófinggombát nem eszik, apám eltette, hogy ha evágja a kezét, ráteszi a port, s a seb azonnal gyógyul. (Va 3)

Sarlóval arattunk, s olyankor vittünk magunkkal sebre való szeleteket szárított puhatagból. Vagy ha a kasza elvágta, az elvágott kézre rátettük a szivacsos szeletet. (Szmá 4)

A lófing porát teszik vágásra. (Vá 2)

A pöfeteg porát állatnak adják **gyomormenés ellen**. (Szám 1).

Globalisa bovista, banyaposz - marhának orvosság

Pora marhának orvosság (Vajkai 1941. 236.).

Lentinus

Nt. *fungoma* (a fán termő gombák gyűjtőneve);

Nr. Van közte ehető, ehetetlen, mérgező egyaránt (Kö1-11).

Lepiota v. Macrolepiota

* L. excoriata, csipkés őzlábgomba; Nt. *bolondgomba* (Kö, Ká1,Dá1, Po1,2, Ab1,2, Esz1,2). Nr. *Nem jó gomba. Ahol és amikor csiprke, a szkfűgomba, ott van ez is* (Kö7).

* L. procera, nagy őzlábgomba; * L. rhacodes, ... piruló őzlábgomba; Nt. *őzlábgomba* (Kö, Esz, Szo, Ká, Ab), *ülűgomba* (Kö,3-9), *királygomba* (Kö7,8), *fenyőalj* (7,8), *fenyőaljgomba* (Kö7,8), *pulykagomba* (Al), sz. és né. *Schirmling* (Hö1), ro. *Picioru caprei* (El1,2), Parazol (Hö1), *Picioru caprioarei* (Val1), *Pizda igāncii* (Bot1,2).

Nr. *Régebb nem szedték. Láttam a piacon, s úgy kezdtem aztán én is szedni* (Kö7). Ma közkedvelt a faluban.

Magára vagy tojásban kirántva szokták enni.

Nem ettük nem is olyan rég (El1,2).

Szentgyörgyön ismertem meg, otthon nem ismerik (Val1).

Leucoagaricus

? (* L. leucotites, tarlógomba); Nt. ? *lasagomba* (Mad1).

Nr. *Fehér, a mezőn terem, egyesével. Magas vékony szárú, tiszta fehér, finom gomba* (Mad1).

Lycoperdon, pöfeteg

Nt. *lóposzogó* (Kö3,7,8, Dá, Ab, Esz, Ká), *lóposz* (Kö1, 4,6,9,10, Ká1), *lópusz* (Kö9), *lófing, lófinggomba* (Szol1, Szo1-3, Po, Bot), *üszöge* (Kö7), *lópocogó* (Kö3), sz. és né. *Bovist* (Hö1), ro. *Bãřina calului* (El1,2).

Nr. *Régebb nem szedték, nem ették. Többnyire ma sem* (Kö7, Ab1,2, Dá, El1,2).

Szentgyörgyön kérték tőlem, üszögének mondták. Előtte nem ették, sokan most se szedik, nem eszik. Én is csak a nagy fehéret (Kö7).

* L. perlatum, bimbós pöfeteg; Nt. L. Bovista plumbea.

Nr. *Általában nem eszik. A kicsi lóposzogó sárga porát szokták sebre tenni* (Kö7).

* L. pyriforme, körtealakú pöfeteg; Nt. mint a Bovista esetében.

Nr. *Ezt az erdeit nem szedem, nem eszem. Mások se sokan* (Kö7).

Lyophyllum

* L. connatum, fehér (csokros) pereszke; Nt. *fődi lasa* (Ko1,4)

* L. decastes, csoportos pereszke; Nt. *főszí csikkalj* (Kö3,7,8), *csipkealj* (Kö7,9), *csipkealjgomba* (Kö7), *szürke peszterke* (Kö7,8), *csíkgomba* (Kö3), *őszí gomba* (Va1).

Nr. *Ez a legjobb eltenni. Piacra is viszem. Főzik sós vízbe s aztán sóba teszik télire. Jó tokánynak, paprikásnak, tojással, vadmártással* (Kö7). Inkább csak a cigányszármazásúak ismerik.

Marasmius

* M. oreades, szegfűgomba (mezei); Nt. *szkfűgomba* (Kö1,3-10, Ab1,2, Ká1, Dá1-8, Esz2), *fűgomba* (Kö1,9, Szol1), *szekfűgomba* (Új1, Po1,2, Mad1, Esz1), *péterkegomba* (Esz2), *kerti gomba* (Kö9), *harmatgomba* (Szo8, Bot1,2), ro. *Burete de iarbă* (Val1), *Burete de rouă* (El1,2).

Nr. A legismertebb, legkedveltebb gombák egyike. Többféle elkészítése ismeretes.

Itt Sepsiszentgyörgyön ismertem meg, ott nálunk nem ismerik (Val1).

Melanoleuca

? Melanoleuca subalpina; *harmatgomba* (Kö3,7, Esz2 ?). (Azonosítása Puskás Attila meg László Kálmán mikológusokkal való tanácskozás alapján történt.)

Nr. *Tiszta fehér, legelőn van májusba. Sütni szoktuk és tokénynak készíteni. Itt csak a Vadason van, az utásház melletti kaszálón. Vékony a szára, és a kalapja se olyan vastag, mint a csiprkéjé. Könnyen törik. Az ajtaiaktó ismerem* (Kö7). Kevesen tudnak róla.

Morchella, Verpa, kucsmagomba

Nt. *suskagomba* (Kö 1-11, Dá7,8, Ab1,2, Ká1), *péterfaszú gomba* (Kö7,8, Ab1,2), *kucsmagomba* (Kö7,9, Új1),

süveggomba (Kö7), faszógomba (Mad1), harapégésgomba (Dá7,8), ro. *ciuculete* (E11,2).

Nr. *A sárkány, ha leereszkedik s nem látja meg senki, vízözön lesz, világ vége. Láttam én is egyszer miko nagy vihar volt, akkó.*

*Szent György-nap előtt minden hét esztendőbe királyválasztás van a kígyókná. A fiam oda ment egyszer **suskagombájé**. Körülvették, alig menekült meg.*

A kígyó fején van aféle sárga kereszt, két csokorféle, s rajta arany van. Ha zsebkendőt dobnak rá, azt mondják lehagyja az aranyat.

Bé ke csombolyítani zsebkendőve, s akkó leejti a fejerő az aranyat, másképp nem, ha megölik, akkó se. Mondják, van olyan kígyó is, hogy két feje van, ilyenbő lesz a sárkány; szárnya is lesz.

Amelyik kígyót hét évig nem látja meg senki, annak lesz hét feje s az megy fe. Erre mondják, hogy viharkó lehet látni.

Hallottam egy úgy megcsapta a traktort, majd fedőlt. A cserébe nálunk látták, két méter volt legalább. (Kö7)

(* M. esculenta, izletes kucsomagomba); Nt. L. Morchella.

(* M. elata, nyúlánk kucsomagomba); Nt. L. Morchella

Nr. *Nem jó ki a szárábú. Eltenni nem szoktuk. Többfeleképp készítik meg (Kö7)*. Közismert a faluban. Fotoson - noha a távolság odáig csak néhány kilométer - nem ismerik (Kö4,6).

(* M. crassipes, vastaglábú kucsomagomba); M. hybrida, tattyú kucsomagomba); Nt. L. Morchella.

Nr. Például Dálnokon a "suska" szó jelentése: 'tok, huzat, süveg; toboz'.

Pluteus

* Pluteus cervinus, barna csengettyűgomba; Nt. *csutaklaskagomba* (Kö7).

Nr. Többnyire cigány származásúak ismerik (eszik is).

Piptoporus

X P. betulinus, nyírfa-kérgestapló; Nt. *fehér topló* (Kö7), sz. *Zunder* (Hö1).

Nr. *Tudom, szedték faragni. Másféle toplóut is szedik, cifraságnak kifaragják, még ott a faluba is* (Kö7). A többség csak *toplónak* hívja.

Kiképezik virágtartónak (Hö1).

Phellinus

X Ph. igniarius, parázstapló; Nt. *(fűzfa)topló, topló* (Kö1), sz. *Zunder* (Hö1).

Nr. Többnyire csak a *topló, topló* gyűjtőnevet használják. Tűzgyújtásra használták (Hö1).

(*)Phallus impudicus, szömörcsög; Nt. *lófaszgomba* (Kö7), ro. *māciucā* (Val1).

Nr. *Olyan büdös, messziről érzik a szaga* (Kö7).

Csak cigányoktól hallottam emlegetni a nevét Köröspatakon. Név nélkül bár, de többen is ismerik.

A háromszéki Alsócsernátonban (is) használták a szömörcsögöt gyógyításra. A természetbúvár Kakas Zoltán segítségével sikerült 1995 novemberében a következő ottani adatra rábukkanni:

Kisebb gyermekek voltunk, mikor nagyanyámmal mentünk az erdőre gombáért. Az Avasba. Nagyanyám gombát árult, különben szegény asszony volt. Kaptunk az erdőn egy gombát, annak azt mondta, hogy faszgomba. Olyan bűdös volt, hogy messziről érezte a szagját; addig kerestük, amíg megkaptuk. A zsebkendőbe belécsombolygatta. Ekkorka volt, így. Mintha egy tök es lett volna, egy tojásbó jött ki. És vitte, azt mondta **reuma ellen** odaadja valakinek, mert egy öregnek fáj a lába. (Adatközlő: Gajdó József, 1955) Hogy nem egyedi esetről van szó, ezt alátámasztja egy bányavidéki közlés, melyet főképp azért idézek, mert pontos használati utasítást is ad:

*Van egy bolonggomba, nagyon bűdös, azt meg szoktam szárítani, összetöröm, s szeszbe teszem. Bedörzsölni használom **reuma ellen**.* (Kol 1)

A Sóvidékről ugyancsak ismeretes az ott *poroncsolatgombának* nevezett szömörcsög gyógyításra használata. A **tehéntőgyet** füstölik vele, **sebének gyógyítása** végett. (Gub 1994b 197.)

Pleurotus

* P. ostreatus, késői laskagomba; Nt. *laskagomba* (Kö1-11, Dá, Ab), *lasagomba* (Kö3, Esz, Mad1, Szol1), *bükkfagomba* (Mad1), ro. *Burete negru* (E11,2).

Nr. *Nagy fákon terem, Előpatak felé van nagyobb termés belőle. Téli szedem* (Kö7).

Általában ismerik, tudják, hogy van ahol termesztik.

Jó savanyóságnak. Sós vízbe, főzés után cukros, ecetes vízbe téve (Kö7).

X Polyporales, tapló

Nt. *topló* (Kö1-11, Dá1-8, Ab1,2), *toplógomba* (Kö3-9), *tapló* (Po1,2), ro. *lască* (Val1). Általánosan ismert gyűjtőneve az ehetetlen fagombáknak, melyeknél fel sem tevődik a kérdés, hogy mérgezők-e.

Polyporus

* P. squamosus, pisztrícgomba; Nt. *piszpiric* (Kö7,8,10, Ab1,2), *piszpirisz* (Kö1), *piszpiri* (Kö1), *pisztiric* (Ká1), ro. *Păstrăv* (Val1).

Nr. *ősszel s tavasszal van. 5-6 évbe egyszer ha kapok belőle. Megrántom tojásba vagy hagymatokányinak készítem meg* (Kö7)

Nyáron nem terem (Kö1).

Ramaria (vagy Clavaria), korallgomba

Nt. *csirkeláb* (Kö1,2,5,9, Dá1-3,7,8), *csürkeláb* (Kö7,8), *csürkegomba* (Kö7,8), *seprűláb* (Kö7), *csirkegomba* (Kö4,6), *seprűgomba* (Kö9), *úrigomba* (Ab1,2, Mad1), *kakastarej* (Mad1), *csirkelábgomba* (Kö7,Es2), *pirelábú gomba* (Szol1), ro. *urigombă* (El1,2).

Nr. *Mind jók, de én csak a sárgát szoktam szedni* (Kö7).

Van belőle tarka, sárga és rózsás (Kö3).

A kakastaréjt csak tejfölösen, paprikásnak esszük. Nemcsak sárga, pirosas és szürkés változata is jó enni. A sárgagomba tesvér a kakastaréjjal. (Vi 1)

* R. flava, sárga korallgomba Nt. L. *Ramaria*. Nr. *Leforrázva s rántva eszik, esetleg savanyítva is* (Kö7).

* R. botrytis, rózsás korallgomba; Nt. L. Ramaria. Nr. Ezt is eszik Köröspatakon, bár nem annyira közismert, mint a *R. flava*.

|| R. formosa, cifra korallgomba; Nt. I.. Ramaria. Nr. A cigányok a cifrát (tarkát) is jónak tartják, de nem élnek vele bevallásuk szerint (Kö3,7,8).

Russula, galambgomba

Nt. *galambgomba* (Kö3,7, Dá1-8, Ab1,2).

* R. alutacea, ízletes nagy galambgomba; Nt. *galambhátú(gomba)* (Kö1,3,5,7,10,Ab1,2,Dá1-8, Szol1), *galambgomba* (Kö4,6, Esz2). Nr. Kevesen eszik.

(* R. atropurpurea, feketésvörös galambgomba); Nt. L. *R. alutacea*.

* R. cyanoxantha, kékhátú galambgomba; Nt. *kékhátú gomba*, *kékhátú* (Kö1-11, Dá1-8, Ab1,2, Ká1, Mad1, Szol1), *galambhátú* (Kö1), *galambgomba* (Esz1,2), ro. *Ciupercă vânătă* (E11,2), *Gu^oa porumbelului* (Val1).

Nr. A legismertebb gombák közé tartozik.

|| R. emetica, hánytató galambgomba; Nt. *piroshátú (gomba)* (Kö1,7,8,10), *piros galambgomba* (Kö7).

Nr. *Ha csípős, nem jó a piroshátú. A pirosat nem szoktuk szedni* (Kö7).

Az égető piros gomba nem jó (Kö1).

X R. foetens, büdös galambgomba; Nt. *borsika*, *borsikagomba* (Kö7).

Nr. *Nem megevő gomba a borsika. Mindegyik fajta erdőben megterem* (Kö7).

(X R. fragilis, törékeny galambgomba); Nt. L. R. emetica. Nr. *Kisebb piroshátú, sárga belű. Nem jó enni* (Kö7).

* R. integra, barnásvörös galambgomba; Nt. L. R. atropurpurea. Nr. Általában nem eszik Kőröspatakon.

(* R. mustelina, sárgásbarna galambgomba); Nt. *galambhátú (gomba)* (Kö1,7). Nr. *Van aki jónak tartja, mi is, de nem esszük* (Kö1, 7).

(* R. nigricans, szenes galambgomba; Nt. *galambhátú gomba* (Kö1). Nr. *Nem eszik* (Kö1).

II R. rosacea, piros galambgomba; L. R. emetica. Nr. *Lehet jó, de nem esszük* (Kö7). *Piros hátú egy se jó* (Ab1,2).

* R. vesca, ráncos galambgomba; Nt. L. R. alutacea. Nr. Általában nem eszik, bár van olyan vélemény is (Kö7), hogy esetleg jó.

* R. virescens, varas zöld galambgomba; Nt. *zöldhátú gomba, zöldhátú* (Kö3,7), *zöldhátú galambgomba* (Dá7), *galambgomba* (Esz1, 2), *galambhátú* (Kö1,4,6), ro. *Guşa porumbelului* (Val1).

Nr. Sütve és tokánynak szeretik. A cigányok ismerik jobban Kőröspatakon.

(* R. xerampelina, barnulóhúsú galambgomba); Nt. *galambhátú, galambgomba* (Kö1,4,6,7). Nr. Nem eszik.

Suillus

* S. luteus, barna gyűrűstinóru; Nt. *medvegomba* (Kö1,3-9).

Nr. Általában nem eszik.

Tudom, hogy jó, de nem szedem, csak azt a két egyszínű vastagszárút (Kö7).

?

Nt. *tővisgomba* (Bot1,2), ro. *Pula calului* (Bot1,2).

Trametes

(X T. versicolor, lepketapló); Nt. *topló* (Kö1,7).

Tricholoma (ill. Calocybe)

* T. georgii ill. C. gambosa, májusi pereszke; Nt. *(tavaszi) csikkalj* (Kö1,3,7,8), *csipkealjgomba* (Kö9), *tővisgomba* (Kö7), *tővisaljgomba* (Kö7), *csíkgomba* (Kö3), ro. *Burete de mărăcină* (E11,2).

Nr. *Tiszta fehér, vastag szárú, jó ízű* (Kö7).

Sokféleképp megkésztik; tartósítják.

Verpa

*V. bohemica, cseh kucsmagomba; Nt. *L. Morchella*.

Nr. Közismert, ez a leggyakoribb kucsmagomba Köröspatakon. A közeli Fotoson állítólag nem ismerik (Kö4,6).

Szépén kijo a szárábú (Kö7).

Adatközlők, rövidítések jegyzéke *

Ab

Albis - Ab

Ab1. Mihály Erzsébet 1920

Ab2. Mihály István 1916 (málnási származású)

*Általában nemcsak a felsoroltak voltak adatközlőim. Kérdőíves gyűjtést végeztem Sepsiköröspatakon kívül: Előpatakon, Hóltővényben, Dálnokon, Albisban, Aranyospolyánban. A sepsiköröspataki adatközlőkre többnyire csak számmal utalok.

AI		
Alsóvalkó		
AI1	?	szakácsnő
Ár		
Árapatak		
Ár1. Lőrinczi Etelka		1927
Bot		
Botháza		
Bot1. Nagy Sándor		1934
Bot1. Nagy Sándorné K. Ilona		1936
Dá		
Dálnok		
Dá1. Bangyán Ildikó		1942
Dá2. Bangyán Sándor		1944 (maksai származású)
Dá3. Bangyán Sándor		1969
Dá4. Márton László		1947
Dá5. Márton László		1973
Dá6. Márton Magdolna		1950
Dá7. Miklós István		1919
Dá8. Miklós Mária		1924(márkosfalvi származású)
EI		
Előpatak		
EI1. Scurtu Doru		1955
EI2. Scurtu Elisabeta		1909
Esz		
Esztelnek		
Esz1. Cserei Piroska		1965
Esz2. Cserei Piroska gyűjtéséből		

Ge

Gernyeszeg, Marosszék

Ge1. Szabó Judit (jelenleg Kézdivásárhelyen él)

Hö

Heldsdorf, Halchiu, Höltövény (Barcaság)

Hö1. Uta Depner 1942

Ko

Komandó

Ko1. Fazakas Gyula ? tanító

Le

Lemhény

Le1. Kulcsár Mária (jelenleg Sepsiszentgyörgyön

Mad

Csíkmadaras

Mad1. Balázs József 1934 (Lakhelyei:

Csíkmadaras, Galócás

Sepsiszentgyörgy)

Kö

Sepsikőröspatak

1. Demeter József 1901 julász volt
2. Demeter Sándor 1951 asztalos
3. Dima Miklós 1964 marhapásztor
4. Fejes Juliánna 1903 (fotosi származású)
5. id. Mészely József 1927-1986 gazda
6. Mészely Klára 1930 (fotosi származású)
7. Pakulár Berta 1939 ő a "gombás"
8. Pinti Gizella 1932 cigány szárm.
9. Szántó József 1905 uradalmi kertész volt

- Po. Téglás Mihály 1937 (1960 óta jött el Kálnokról)
- Po1. Páll Lajos 1933 méhész, gazda
- Po
- Aranyospolyán
- Po1id. Zsigmond Győző 1931 (harasztosi származású)
- Po2. Zsigmond Ibolya 1939
- Szo
- (Magyar)szovát
- Szo1. Asztalos Mártonné
- Kis Erzsébet 1917
- Szo2. Bodor Erzsébet 1941
- Szo3. Nagy Károlyné 1942
- Szé
- Székelyudvarhely
- Szé1. Károlyi István
- Szé2. Kovács István
- Szol
- Szolokma
- Szol1. Jakab Péter (úgy 30 éve nem lakik Szolokmán)
- Új
- Kászonújfalu, Kászon
- Új1. Bartha Bernadette 1971 (jelenleg Csíkszeredán él)
- Va
- Magyarvalkó, Kalotaszeg
- Va1 Kovács István (most Sepsiszentgyörgyön lakik)
- Va:
- Valenii de Munte(Prahova megye)
- Val1. Șerpescu Ioan 1951 (Sepsiszentgyörgyre nősült,
költözött)

Ve

Verespatak (Roşia Montana)

Ve1. Zlaczki János nyugalmazott bányász

IRODALOM

Balassa I.-Ortutay Gy.

1982 *Magyar néprajz*. Bp. 182-184.,269.

Balassa Iván

1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Bp. 153,173.

Barabás Jenő

1991 *Az erdő egy székely falu életében (Vargyas)*. In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége Bp.

Bejan, D.

1991 *Nume româneşti de plante*.

Bon appétit en Hongrie. Szerk. Várkonyi Judit

Borza, Al.

1968 *Dicţionar etnobotanic*. Bucureşti

Bödi Erzsébet

1991 *A természetes növénytakaró hasznosítása táplálkozás céljából az Ung vidékén*. In: Történelem, régészet, néprajz Debrecen 163-172.

Butură, V.

1979 *Enciclopedie de etnobotanică românească*. Buc.

Butură, V.

1978 *Etnografia poporului român*. Cluj 277-278.

Chevalier, J.-Gheerbrant, A.

1991 *Dictionnaire des symboles*. Paris

- Cuisenier, Jean - Segalen, Martine
1993 *Ethnologie de la France*. Paris 65.
Dictionnaire de la cuisine française
1970 Larousse, Paris
- Diószegi V.
1967 *A pogány magyarok hitvilága*. Bp.
- Drăgulescu, C.
1992 *Botanică populară în mărginimile Sibiului*. Sibiu
- Dufour, Léon
Les mauvais et les bons champignons. Paris
- Eliade, E.-Toma, M.
1977 *Ciuperci*. București
- Fejős Zoltán
1985 *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség*. In: Néprajzi
Közlemények XXVII. Bp. 137.
- Gazda Klára
1970 *Adatok a sepsiszentkirályi gyűjtőgető gazdálkodáshoz*.
in *Aluta* 1970/1 421-428.
1980 *Gyermekvilág Esztelneken*. Bukarest 457.
- Gecse Gusztáv
1983 *Vallástörténeti kislexikon*. Bp. 18.
- Gregor Ferenc
1973 *Magyar népi gombanevek*. Bp. In: *Nyelvtud. Értekezések*
80
- Grigson, J.
1992 *English Food*. London
1987 *The Mushroom Feast*. Suffolk
- Gub Jenő
1993 *Adatok a Nagy-Homoród és a Nagy-Küküllő közötti terület
népi növényismeretéhez*. Néprajzi Látóhatár 1993.1-2.
102.

Gunda Béla

1939 *A gyűjtőgető gazdálkodás. Füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez* I.sz. Bp.

1966 *Ethnographia Carpathica*. Bp.

Hankó Vilmos

1993 *Székelyföld*. (reprint) Bp.

Hennig, Bruno-Kreisel, Hanns

1987 *Taschenbuch für Pilzfreunde*. Jena

Hurley, Anthony

1991 *Green Inheritance*. London

Istvánffi Gyula

1900 *A Clusius-Codex mykologiai méltatása, adatokkal Clusius életrajzához*. Bp.

1909 *Az ehető gombákról*. in *Természettudományi Közlöny*
XLI.k.484 f. 433-449.

Jaccottet, J.

1973 *Les champignons dans la nature*. Neuchatel

Jelképtár

Hoppál Mihály-Jankovics Marcell-Nagy András-Szemadám

György

1990 Bp. 75.

Jurcovan, S.

1983 *Carte de bucate*. București

Kalmár-Makara

1976 *Ehető és mérges gombák*. Bp.

Kalmár-Makara-Rimóczi

1989 *Gombászkönyv*. Debrecen

Kardos L.

1943 *Az Őrség népi táplálkozása*. Bp.

Kicsi Sándor András

1993 *Néhány népi gombanevünkről némi kitékintéssel.*
(kézirat)

Kiss Lajos

1988 *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* I-II. Bp.

Kovács Endre

1982 *Doroszló hiedelemvilága.* Újvidék 75, 279.

Krébecz Jenő

1988 *Gomba atlasz.* Bp.

László Kálmán

1976-77 *A brassói és sepsiszentgyörgyi piacon árusított gombák.* Aluta, Sepsiszentgyörgy 210-218.

Liess, M.

1966 *Kochbuch.* Buk.

Linde, G. - Knobloch, H.

é.n. *Guten Appetit.* Leipzig

Loiseau, J.

1975 *Chercheur de champignons.* I-II. Paris

Magyar Néprajz (MN)

1988 V. kötet Bp.

1990 VI.kötet Bp.

1990 VII.kötet Bp.

Magyar Néprajzi Lexikon (MNL)

1977 I.k. Bp.

1979 II.k.Bp.

Magyar történelmi fogalomtár (MTF)

1989 Bp. 233.

Mateescu, N.

1985 *Ciuperca din flora spontană.* București

Mátyus István

1787 *O és Uj Diaetetica*. Pozsony III. könyv IX.rész 471-488.

Melius Péter

1978 *Herbárium*. Buk. 159-160.

Mitológiai enciklopédia

1988 I-II. Bp. 82-83.

Moesz Gusztáv

1929 *Gombák a Székelyföldről*. In: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára Kolozsvár

1908 *Székely és csángó növénynevek*. Magyar Nyelv IV.k.1. szám 29-34.

Montarnal, Pierre

1980 *Le guide familial des champignons*. Paris

Nagy Molnár Miklós

1992 *Adatok Imola gyűjtőgető gazdálkodásához* In: Gömör néprajza XXXIII. Debrecen 45-47.

Orbán Balázs

1869 *A Székelyföld leírása*. II.k.Pest 73.

Pál András

1908 *Csángó növénynevek*. Magyar Nyelvőr XXXVII. 376-377.

Panțu, Z.C.

1906 *Plantele cunoscute de poporul român*. București

Papp István - Jakab László

1993 *Magyar-finn szótár*. Bp.

Papp István:

1993 *Finn-magyar szótár*. Bp.

Pârvu, Constantin - Godeanu, Stoica

1985 *Călăuză în lumea plantelor și animalelor*. București

Pelle J.

1990 *Minerva nagy szakácskönyve*. Bp.

Péntek J. - Szabó T.E.A.

1976 *Egy háromszéki falu népi növényismerete*. Ethnographia LXXXVII.1-2.sz. Bp. 203-225.

Péntek J. - Szabó A.

1985 *Ember és növényvilág*. Buk.

Ráduly János

1990 *Hold elejti Nap felkapja*. Kibédi találós kérdések
Buk. 107-108.

Rapaics R.

1934 *A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története*. Bp.

Reid, Derek

1991 *Fungi* In: *Animals and Plants*. Szerk. Chinery, Michael
Kingfisher Books 497-536.

Sălăgeanu, Gh. - Sălăgeanu, A.

1985 *Determinator*. Buc.

Saar, Maret

1991 *Ethnomycological data from Siberia and North-East Asia on the effect of Amanita muscaria*. In: *Journal of Ethnopharmacology* 31, 157-173

1991 *Fungi in khanty folk medicine*. *Journal of Ethnopharmacology* 31, 175-179.

Sinkó Kalló Katalin

1980 *Kalotaszegi nagyírásos*. Buk. 11

Souvestre, Émile - Du Laurens de la Barre, Ernest - Luzel, François-Marie

1992 *Contes et légendes de Basse-Bretagne*: 22,195.

Spielmann József

1969 *Másoknak világítva. Mátyus István életregénye.* Buk.

Szabó A. - Péntek J.

1976 *Ezerjófű.* Buk. 193-195.

Szabó László

1990 *Népi természetismeret.* In: Magyar Néprajz VII.Bp.736.

Szabó T.A.

1978 *A természettudományok és a néprajz határán.* In: Népismereti Dolgozatok

Sz.Bozóki Margit - Szabó József

1984 *Táplálkozási hagyományok Nagykönyiban.* In: Néprajz és Nyelvtudomány XXVIII. Szeged 85-97.

Új Magyar Tájszótár

1979 I.k. Bp.

1988 II.k.

Ujváry Zoltán

1991 *Népi táplálkozás három Gömör völgyben.* Debrecen 35-46.

Vajkai Aurél

1941 *A gyűjtőgető gazdálkodás Cserszegtomajon.* Néprajzi Értesítő

Veress M.

1982 *Gombáskönyv.* Buk.

Vértés Edit

1990 *Sziberiai nyelvrokonaink hitvilága.* Bp.

Voigt Vilmos

1975 *A sziberiai sámánizmus.* Nyelvtudományi Közlemények 77.k.1.sz. Bp.

Wasson, R. Gordon et al.

1986 *Persephone's Quest: Entheogens and the Origins of Religion*. New Haven and London 17-81.,83-94.

Xántus János

1972 *A természet kalendáriuma*. Buk.

Zsigmond Győző

1993 *Kérdőív a népi gombaismeret telméréséhez*. In: A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője 1.sz. 22-24.

Magyar népi gombanevek

béka*gomba*, *Coprinus*; tintagomba =Háromszék (Hsz.)

bükkfatapló (*bikkfatopló*), *Fomes fomentarius*; bükkfatapló
=Háromszék=

bolond*gomba* 'mérgező, illetve nem ismert s így mérgezőnek tekintett gomba' =Mo. (általános)

bors*gomba*, *Amanita rubescens*; piruló galóca =Kö, Hsz.

borsika*gomba*, *Russula foetens*; bűdös galambgomba
=Kö.,Hsz.

boros*gomba*, *Amanita rubescens*

cigány*gomba*, *Coprinus*; tintagomba =Vi, Kalotaszeg (Ksz.)

cigány*picca*, *Coprinus*; tintagomba =Vi, Ksz.

cseperke, *Agaricus campester*, *A. arvensis*, ...

csíkgomba, *Tricholoma georgii*, *Lyophyllum decastes*

csikkalj, *Tricholoma georgii*, *Lyophyllum decastes*

csiperke, *Agaricus*

csiperke*gomba*, *Agaricus*

csipkealj, *Tricholoma georgii*, *Lyophyllum decastes*
csípősgomba, *Lactarius piperatus*
csirkeláb, *csürkeláb*, *Ramaria*
csupérka, *Agaricus*
csutakgomba, *Armillaria mellea*
csutaklaskagomba, *Pluteus cervinus*
csürkegomba, *Ramaria*
erdei csperke, *Agaricus augustus*, *alv.*, *lan.*, *silvicola*, *silvaticus*
fagomba, *Lentinus*
farkasrókagomba, *Hydnum repandum*
faskógomba, *Verpa bohemica*, *cseh kucsmagomba* =Borszék,
 Pitlák István 1944=, *Morchella* =Hsz.
fehér árpaalj v. *fehér árpa*, *Lepista (Clitocybe) nebularis*
 =Borszék
fehér csiperke, *Amanita verna*, *A. phalloides* `
fehér pereszke, *fehér peszterke*, *Clitocybe nebularis*
fehér pettyes borsgomba, *Amanita pantherina*
fehér toplóu, *Piptoporus betulinus*
fekete gomba, *Craterellus cornucopioides*
fenyőalja, *Lactarius deliciosus*, *L. deterrimus* ill. *Lepiota procera*,
L. rhacodes
fenyőaljgomba, *Lepiota procera*, *L. rhacodes*
fenyőgomba, *Lactarius deliciosus*, *L. deterrimus*
fővenygomba, *Coprinus*
földi lása (földi laskagomba), *Lyophyllum connatum* és *clitopilus*
prunulus, *fehér pereszke* és *kajsza lisztgomba*
 =Kommandó, Hsz., ugyanakkor *Lepista*
nebularis, *szürke tölcsergomba* *Sepsiköröspatakon*
fűgomba, *Marasmius oreades*

fülgomba, ?, *Gyromitra esculenta* (Zø1)
fülemülegomba, (?) *Aleuria aurantia*
fűzfatópló, *Phellinus igniarius*
galambgomba, *Russula*
galambhátú, *Russula*
ganyégomba, *Coprinus*
gebe, *gebegomba*, *Armillaria mellea*
haláltrombita, *Craterellus cornicpioides*
harapégésgomba (*harapégés*), *Morchella esculenta*; **ízletes**
 kucsmagomba =Háromszék
harmatgomba, *Melanoleuca subalpina*; =**Sepsikőröspatak**=
 Marasmius oreades, *mezei szegfűgomba* =**Magyarosz-**
 vát, Mezőség=; *Coprinus comatus*, *atramentarius*,
 micaceus = **Bahána, Moldva** =
Istenke vékája, *Cyathus striatus*; *csíkos pohárgomba* = **Maksa,**
 Háromszék (*Ambrus Mihályné, Kakas Erzsébet, 1923*)
kakastaréj, *Ramaria*
kék árpaalj v. *kék árpa*, *Lepista nuda*; *lila pereszke* =**Borszék**=
kékhátú, kékhátú gomba, *Russula cyanoxantha*
kék pereszke, kék peszterge, kék peszterke, *Lepista nuda*
kenyérgomba, *Lactarius volemus*
kerti gomba, *Marasmius oreades*
keserű, keserűgomba, *Lactarius piperatus*
királygomba, *Leccinum rufum*
 = **Borszék, Pitlák István, 1944**= *Cserésbe terem főleg.*
kucsmagomba, *Morchella*, *Verpa*, *Gyromitra esculenta*
lasagomba, ? *Leucoagaricus leucotites*, *Pleurotus ostreatus*
laskagomba, *Pleurotus ostreatus*
léygomba, *Amanita muscaria*, *A. pantherina*

légyölő galóca, *Amanita muscaria*
lila pészterge, *Lepista nuda*
lófaszgomba, *Phallus impudicus*
lófing(gomba), *Bovista*, *Calvatia*, *Lycoperdon*
lópocogó, L. *lófing*
lóposz(ogó), L. *lófing*
lópusz, L. *lófing*
Mátyás király gombája, *Ramaria flava* (*Clavaria flava*); sárga
 korallgomba = Mezőtelegd, Bihar m.
medvegomba, *Boletus*, *Leccinum*, *Suillus*
medvegomba, *Boletus edulis*, *B. aestivalis*
medvetalp, ? *Lyophyllum decastes*, csoportos pereszke
 = Csíkszentmárton, Alcsík
nánigomba, *Lepiota rhacodes*; piruló özláb = Kolozsvár
nyárfagomba, *Verpa bohemica* = Kolozsvár, Horváth
 Gabriella, 1941
örménygomba, *Boletus edulis*, *B. aestivalis*
őszi csikkalj, *Lyophyllum decastes*
őszigomba, *Lyophyllum decastes*
őszi hirib, *Scutigera* (*Albatrellus*) *ovinus*; fakó zsemlegomba =
 Borszék
őz(gomba), cserepes gereben = Borszék
özláb(gomba), *Lepiota procera*, L. *rhacodes*
pacsirtagomba, *Lepiota procera*, L. *rhacodes*
péterfaszú gomba, *Morchella*, *Verpa*
péterkegomba, *Marasmius oreades*
pirelábú gomba, *Ramaria*
piros galambgomba, *Russula emetica*, *R. fragilis*, *R. lepida*, *R.*
rosacea

piroshátú (galambgomba), l. piros galambgomba
piszpiri(c), pizspirisz, Polyporus squamosus
porc(ogó) gomba, ? Lactarius vellereus
poszpál, Lycoperdon =Csíkszenttamás, Bara Ferenc, 1954
pucagomba, Phallus impudicus, szömörcsög = Kolozsvár,
 Horváth Gabriella, 1941
pulykagomba, Lepiota procera, L. rhacodes
riskagomba, ? Lactarius torminosus
riskógomba, Lactarius deliciosus, L. deterrimus
rókgomba, Cantharellus cibarius
rossz suskagomba, Gyromitra esculenta
rossz szekfűgomba, Inocybe fastigiata
róuzsagomba, Lactarius deliciosus, L. deterrimus
sárga fagomba, Laetiporus sulphureus
sárga laskagomba, Laetiporus sulphureus
sárguló csiperke, Agaricus xanthoderma
seprűgomba, Ramaria
seprűláb, Ramaria
suskagomba, Morchella, Verpa
susulyka, Inocybe fastigiata
süveggomba, Morchella, Verpa
székfűgomba, Marasmius oreades=Hsz. stb. = Ramaria =
 Bánság, Ig1)
szakállgomba, Ramaria flava; sárga korallgomba = Borszék
szilva(fa)aljgomba, Entoloma clypeatum
szilva(fa)gomba, Entoloma clypeatum
szivacs gomba, Ramaria flava, sárga korallgomba (Horváth
 Gabriella hallotta Zólyomi Gyulánétól, ki komjátszegi
 születésű, sokáig Széken élt, jelenleg Kolozsvárt lakik)

szősz(i)kegomba, *Lactarius torminosus*
szürke peszterge, *szürke peszterke*, *Lyophyllum decastes*
tavaszi csikkalj, *tricholoma georgii*
tehéngomba, *Boletus edulis*, *B. aestivalis*
tinó(r)gomba, *Lactarius vellereus*
tinórugomba, *Lactarius vellereus*
topló, *Polyporales*, *Trametes*, *Phellinus*
tőkealjgomba, *Hypholoma fascicularae*
tővisalja, *Tricholoma georgii*
tővisgomba, ?, *Tricholoma georgii*
trottyos gomba, *Verpa bohemica* =Borszék, Pitlák István, 1944
tulikán, *Amanita rubescens*
úrigomba, *Ramaria*, *Boletus edulis*, *Cantharellus cibarius*
ülögomba, *Lepiota procera*, *L. rhacodes*
üszöge, *Lycoperdon*, *Bovista*, *Calvatia*
vackorgomba, például *Amanita muscaria* és más mérgező
gombák
vajgomba, *Suillus granulatus*, szemcsésnyelű tinóru (?) (francia
neve: bolet beurré, a boletus elegans román neve:
untoasa cu inel)
vízgomba, *Calocybe gambosa* =Háromszék, Sepsiszentgyörgy =
A piacon 1995. május végén e néven árulta a májusi
pereszkét egy cigányné
zápáki, *Boletus edulis* =Bihar, Mezőbikács- Pitlák István, 1944 =
Sokott a tót származék, lehet onnan a név.
zöldhátú (galambgomba), *Russula virescens*
zöldhátú gomba, *Russula virescens*

- Bășica calului*, Langermannia gigantea, Lycoperdon, Bovista
Bășica porcului, Bovista plumbea, Lycoperdon perlatum
Bășina calului, Bovista, Lycoperdon
Borșgombă, Amanita rubescens
Burete de iarbă, Marasmius oreades
Burete de mărăcină, Tricholoma georgii
Burete de rouă, Marasmius oreades
Burete flocoșel, Lactarius tormentosus
Burete lăptos, Lactarius piperatus
Burete negru, Pleurotus ostreatus
Bureți de plopi, Morchella esculenta Kolozsvár (Horváth Gabriella, Kolozsvár, sz. 1941)
Burete prostesc, bolondgomba, általában mérgező gomba
Bureți de săgea, ? Hygrophorus leucophaeus, karcsú csigagomba = Bukarest körn yéke, piaci kofa
Ciuculete, Morchella, Verpa
Ciupercă albă, Agaricus campester
Ciupercă de pajiște, Agaricus campester
Ciupercă vânătă, Russula cyanozantha
Coaie crește, Morchella esculenta Valea Ierii, Mócvidék (Kerekes Levente 1959)
Ghiebe, Armillaria mellea
Gușa porumbelului, Russula cyanoxantha, R. virescens
Iască, Polyporales
Măciucă, Phallus impudicus

Mitarcă, *Boletus edulis*, *B. aestivalis*
Mânătarcă, *Boletus edulis*, *B. aestivalis*
Parazol, *Lepiota procera*
Păstrăv, *Polyporus squamosus*
Picior de căprioară, *Lepiota procera*
Picioru caprei, *Lepiota procera*
Pizda țigăncii, *Lepiota procera*
Pâinea pădurii, *Lactarius volemus*
Pîinea păsării, *Lactarius deliciosus*, *L. deterrimus*
Pula calului, *Coprinus comatus*
Urechiușă, *Cantharellus cibarius*
Urechiușa babei, *Cantharellus cibarius*

Szász népi gombanevek

Bovist, *Bovista plumbea*, *Langermannia gigantea*
Bitterling, *Lactarius piperatus*
Drescherlîk, *Agaricus campester*
Fliegenpilz, *Amanita muscaria*
Gaftisch, bolondgomba, például *Amanita muscaria*
Schirmling, *Lepiota procera*
Schwämmchen, *Camarophyllus pratensis*
Steinpilz, *Boletus edulis*
Zunder, *Fomes* (species) *tomentarius*, *Phellinus igniarius*

Le champignon dans la culture populaire. Notes en vertu d'une recherche ethnomycologique.

L'étude contient les données d'une enquête effectuée de manière systématique dans une localité transylvaine (département de Covasna) et des données sporadiques de différentes autres régions de la Transylvanie. L'auteur présente une synthèse des tâches et de l'état actuel des recherches ethnomycologique.

La structure de l'oeuvre: signification symboliques du champignon dans la mythologie; la consommation, la mise en valeur des champignons; le champignon dans la mythologie; le champignon dans le folklore, dans l'art populaire; connaissances et croyances populaires à l'égard des macromycètes. A la fin du mémoire on a une vaste documentation (Corpus) et la terminologie populaire en trois langues.

The mushroom in the popular culture. Notes about an ethnomycological research

The work contains informations coming from a systematic collection made in a locality in Covasna county, and also data from other regions of Transylvania. The author makes a synthesis of the tasks and the actual stage of the ethnomycology. The structure of the work: consuming and selling of the mushrooms; practical and social significances of

the harvesting; the mushroom in the folklore, and in popular art; popular knowledge about mushroom. The work ends with a treasure of data, and with the popular terminology in three languages.

Ciuperca în cultura populară. Însemnări pe marginea unei cercetări de etnomicologie

Lucrarea conține date provenite dintr-o culegere sistematică efectuată într-o localitate din județul Covasna, precum și date sporadice din cuprinsul Transilvaniei. Autorul sintetizează sarcinile și stadiul actual al cercetărilor de etnomicologie. Structura lucrării: semnificația simbolică a ciupercii; ciuperca în mitologie; consumarea, valorificarea ciupercii; semnificațiile practice și sociale ale culesului; ciuperca în folclor, în arta populară; cunoștințele populare despre ciuperci. Lucrarea se încheie cu un tezaur de date și cu terminologia populară în trei limbi.

A CSILLAGOK A ROMÁNIAI MAGYAR NÉPHAGYOMÁNYBAN

A. Bevezetés

1. Előzmények a szakirodalomban

Az erdélyi népi csillagnevek és magyarázataik vizsgálata alig elkezdett munka. Népi kultúránk kutatásának ezen a területén nagyok a hiányosságok. A viszonylag sok gyűjtés, össze-hasonlítási kísérlet ellenére sem kielégítő a csillagnévanyag tudományos azonosítása, nem történt meg az egész magyar nyelvterület anyagának összegyűjtése, névtani tanulmányozása.

Mándoki László megpróbálta (1958b) az egész magyar nyelvterületre kiterjeszteni a csillagnevek szinkronikus-összehasonlító vizsgálatát. De csak hat fontosabb csillag és csillagkép vonatkozásában. Ezek a következők: Venus, ¹ Stella Polaris, Ursa Maior, Orion, Pleiades, Via Lactea. Sajnos még ezekre vonatkozó adatai is hiányosak voltak. A mai Magyarország határain kívül élő magyaroktól származó anyagának túlnyomó része romániai, főképp moldvai. Ezek az adatok azonban

¹ Hogy csillag(kép)nevek között bolygónak a neve is ott van a felsorolásban, jelzi, hogy a szerző próbálta érvényesíteni a népi szemléletet. Azonban nem tette következetesen, ugyanis például a felsoroltakhoz hasonlóan ismert üstököscsillagról nem tesz említést.

szórványosak, csak néhány tájegységből valók. Csillagneveink és csillagmondáink nemzetközi összefüggései című tanulmányát azért említettem, mielőtt vázolnám a kérdés kutatásának a történetét, hogy jelezzem, még mindig nem jött el az ideje a nagy összegezésnek; a meglévő részmunkák, előtanulmányok ehhez nem elégségesek. Amire ezúttal én vállalkozom, az szintén részmunka, szinkrón vizsgálaton alapuló hiánypótló összegezés egy nagy régió vonatkozásában.

A csillagismeret és a csillagokkal kapcsolatos hiedelmek tudományos vizsgálatában az első jelentős eredmény Ipolyi Arnold munkája (1854). Ő főleg Lugossy József gyűjtésére alapozott, adatait azonban gyakran túlmagyarázta.

A legjelentősebb és legrégebből ismert csillagnévgyűjtésünket Lugossy József végezte, ő a magyar népi csillagnevek kutatásának a megalapozója (Ipolyi 1854. 582-3, Lugossy 1855). Rá hivatkoztak, az ő adatait egészítették ki aztán többen², és megpróbálták több-kevesebb sikerrel azonosítani a lejegyzett neveket. A múlt századbéli népi csillagismeret gazdagságára vall például, hogy Ipolyi Arnold Lugossytól 258 csillagnevet tett közzé (MN VII. 729), és ez az összegyűjtötteknek csak egy - bár nagyobbik - része.

Az első, helyhez köthető nagyobb közlés e téren Karcsay (1852) csallóközi anyaga. De Lugossy az, aki 1855-ben - főképp a Tejút elnevezéseit vizsgálva - először adja meg a népi csillagnevek tudományos meghatározásait is, Kálmány Lajos öt ebben csak 38 év múlva követi.

Herman Ottó (1914) A magyar pásztorok nyelvkinccse című munkájának "Pásztor-csillagászat" fejezetét a Magyar

² Ipolyi, Kandra Kabos, Toroczkai-Wigand Ede és mások.

Nyelvőrben közölt gyűjtések alapján állította össze. Ebben Lázár István Alsófehér vármegye néprajza (1896) című monográfiájának csillagneveit és néhány saját adatát dolgozta fel.

Kiemelten kell szólni Kálmány Lajosról és Jankó Jánosról, akik munkáikban csillag(kép)neveinkre, a csillagoknak a néphagyományban való vizsgálatára is kitértek.

Kálmány Lajos 1893-ban megjelent tanulmánya máig egyik legfontosabb csillagnévközlésünk. Megteremti a szélesebb körű összehasonlítás lehetőségét. Szeged környéki eredményes gyűjtéséből kiindulva írt a néphitről, és főleg a kozmogónia, a világgép foglalkoztatta.

A századfordulón nagy néprajzi monográfiáink szintén figyelmet fordítottak csillagneveinkre; sajnos, adataik nem köthetők pontos helyhez.

Jankó János alapos monografikus munkáiban ugyan- csak megtaláljuk a kalotaszegi, a balatonmelléki, a tordai, a torockói és az aranyosszéki néphagyomány csillagismeretének a vizsgálatát (Jankó 1892, 1893, 1902).

Toroczka-Wigand Ede 1916-ban kiadott példás kivitelezésű könyve addig megjelent munkák alapján nyújt összeállítást a magyar népi csillagismeretről; saját gyűjtései nem számottevők.³ Érdeme, hogy összefoglalja, lajstromozza az addig azonosított csillagneveket.

³ Toroczka-Wigand jeles műépítész és iparművész volt (nem néprajzkutató).

A gyűjtés a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez kiadott tájékoztatóval folytatódik 1912-ben.⁴

A XX. századi gyűjtések csillagnévanyaga a XIX. századbeliekéhez viszonyítva nagyon megcsappant. Szendrey Zsigmond, Szalay László, Berze Nagy János, Beke Ödön nevét emelem ki századunk első felének kutatói közül. Szórványosan bár, de néhányuk utal a mai Románia területéről származó adatokra is.

Beke Ödön (1953,1961) nagy elismerést vívott ki magának a csillagnévgyűjtés terén. Írásaiban többnyire a már megjelent anyagot állította össze, és egészítette ki néhány saját maga által lejegyzett adattal.

Vajkai Aurél (1948) munkáiban nem a néphitre, hanem a népi természetismeretre helyezte a hangsúlyt, és elemezte a csillagos ég és népismeret összefüggéseit. Később ezt Szabó László (1988,1990,1992) kísérelte meg, körültekintően hivatkozva az újabb eredményekre.

A közelmúltban elsősorban a sámánizmus magyarországi emlékeinek feltárásában tűnt ki a csillagmagyarázás kérdéseit is érintve Diószegi Vilmos (1962,1967,1968). A 60-as évek óta végez fontos rendszerező- és gyűjtőmunkát a néphit terén - zagyvarékas monográfiájával iskolát teremtve - Cs.Pócs Éva (1964,1980).

Fejős Zoltán (1985) a szűkebb népi világról is szövegezett a legújabb kutatási szempontok, eredmények figyelembe vételével

⁴ Sebestyén Gyula-Bán Aladár: *Tájékoztató a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez*. Ethn. XXIII. /1912/ 200-213.

készült elemző munkájában, amelyet igényes gyűjtőmunka előzött meg.

Jelentős, összehasonlítási alapul is szolgál Barna Gábor (1982) tanulmánya a hortobágyi néphitről, és benne a csillagok szerepéről a mai néphagyományban.

Alapmunkák a témában a nyelvész Erdödi József, a folklorista Mándoki László, valamint két csillagász, Kulin György és Schalk Gyula többnyire összehasonlító jellegű, különféle összegezésekre törekvő tanulmányai.

A leggazdagabb jelenkori néprajzi gyűjtés Bosnyák Sándor nevéhez fűződik. Jelen tanulmányomban gyakran utalok a Gyimes-völgyben, Bukovinában meg Moldvában végzett gyűjtésére. Főképp a csillagokkal kapcsolatos néphagyományt is rögzítő közölt, illetve kéziratban lévő munkáit veszem igénybe (Bosnyák 1977, 1980, 1982).

A mai Magyarországról az Alföld meg a Palócság számítanak az eddig legjobban kutatott területeknek. Az Alföldről gyűlt össze a legtöbb csillag(kép)név főleg a már a múlt században Lugossytól megkezdett majd például Kálmány Lajos és Barna Gábor által folytatott gyűjtéseknek köszönhetően. A mai Magyarország határain túl majd minden irányban megvolt a próbálkozás a felzárkózásra.

Délvidéken Bartha Katalin, Lábadi Károly, Kovács Endre - érintőlegesen bár - jelezték csillagnevek, a csillagokkal kapcsolatos néphagyomány meglétét. Felvidéken a csillagász Bödök Zsigmond tett többet a szűkebb világkép, a népi csillaghit és - ismeret kutatása terén. Harmatlegelő című könyvében, melynek 2. bővített kiadása 1992-ben jelent meg, 488 csillag-nevet közöl - változatokkal együtt - utalva azonosításukra, az

azonosítás nehézségeire. Méltán hiányolja a kárpátaljai és erdélyi gyűjtéseket, amelyek gazdagíthatnák az anyagot, árnyalhatnák az összképet. Megjegyzi, hogy a néphagyomány és a csillagászati jelenségek közti összefüggések felmutatására alig történt eddig kísérlet, jóllehet elnevezéseink, hiedelmeink javarésze tapasztalati úton, valóságos megfigyelések alapján fogalmazódott meg (Bödök 1992. 9). Sajnos a szerző a továbbiakban csak kis mértékben pótolja a jelzett hiányt, és nem ad vagy nem adhat pontos képet saját régiója, a Felvidék magyarságának csillagokhoz fűződő néphagyományáról. Kétségtelen viszont, hogy Bödök esetében nagyobb fogantatja van Vajkai figyelmeztetésének, miszerint alig foglalkoznak kutatóink a népi természetismerettel. Bödök Zsigmondot ezirányú tevékenységére csillagászati képzettsége kiváltképpen alkalmassá teszi.

A módszeres terepmunka, az összegező, feltérképező elemzések java még várat magára: annak ellenére, hogy számottevő - a felsorolt nevek által félmjelzett - eredményekről lehet már beszélni.

Romániában többnyire csak idevágó anyagot is tartalmazó gyűjtések kevés - főként leíró jellegű - hozzáfűzéssel való közlése történt meg ezidáig. Előzménynek tekinthetők itt mindenekelőtt a Jankó János, Szendrey Zsigmond, Lázár István, Herman Ottó, Csűry Bálint, Szabó T. Attila nagy munkáinak a kicsiny részeit jelentő "csillagos" vonatkozások.

Nagy nyereségnek tartom, hogy felhasználhattam Murádin László (1994) megjelenőben lévő A romániai magyar nyelvjárások atlaszát is, amely legismertebb csillagneveinkről ugyancsak tartalmaz adatokat, mégpedig 133 településről.

A romániai magyar néprajzkutatóknak a tömérdek rájuk váró munkához képest nagyon kis száma a szórványosan említett perifériaként kezelt témához is szolgáltatott említésre méltó adalékokat. Közülük a Nagy Olga (1975,1989) nevét emelem ki. Legújabbán Enyedi Emese mutatott érdeklődést a téma behatóbb tanulmányozása iránt. Gyergyóban végzett gyűjtései és ezek feldolgozásai a bizonyítékai ennek (L. Enyedi 1992a,b).

A csillagoknak a néphagyományban betöltött szerepét a tág értelemben vett Partiumban meg egész Erdélyben jómagam azt követően vizsgálom, elemzem, miután alaposabb kutatást végeztem a mezőségi Magyarszováton.⁵

2. Előfeltevések, feladatok

Adatközlőimnek a csillagokkal kapcsolatos ismeretei jórészt a látszólagos égboltra vonatkozó tapasztalati tudást tartalmazzák, és többnyire felismerések.⁶ Meghatározza ezeket az ünnep- és hétköznapiakon való boldogulás szükséglete, igénye.

Az ember számára ugyanis a hozzáférhetetlen magasságok vallásos élmény előidézői, a transzcendencia, az örökkévalóság jegyét viselik magukon. Falvaink társadalmában a csillagvilág ma is a szentség helye a profánnal szemben; a vele kapcsolatos elképzeléseket korunkban nem annyira a természet, inkább a kultúra, végső soron a történelem határozza meg, innen

⁵ Ethn. CV. /1994/ 541-565.

⁶ Gurevics (1974. 53-80) hasonlóan állapította meg a középkor emberéről.

származnak a természeti jelenségekről, elemekről vallott vallásos, hiedelem jellegű elképzelések különbözőségei.⁷

Egy 1972-ben Magyarországon végzett felmérés alapján is megállapítható, hogy az utóbbi időben a természettudományok iránt nagy az érdektelenség (Békés 1980.161.).

A tanulmányozott terület népének csillagismerete többnyire csillagok, csillagképek felismerésére, megnevezésére, általában hozzávetőleges lokalizálására - helye, ideje megfigyelésére - korlátozódik. Kitérek erre a csillagnevek névtani vizsgálata és a csillagmagyarázások összehasonlító-leíró bemutatása során, anélkül, hogy szükségesnek tartanám a hiedelmektől elkülönített vizsgálatot.⁸

A vallás, a hiedelemvilág és a gyakorlati meg gondolások' függvényében körvonalazódik a bemutatandó népi égitest magyarázás a csillagok - neveik, magyarázataik, szerepeik - vonatkozásában is. Ezen összetettséget szem előtt tartva tanulmányozom a továbbiakban több szempontból is a romániai magyarság csillagnévanyagát, csillagmagyarázatait.

⁷ L. Eliade 1987. 12-3,108-9,153,167.

⁸ Ennek okait ezúttal nem részletezem; volt már szó erről a bevezetőben.

⁹ Például a gazdasági tevékenységek, a gyógyítás elősegítése tartozik ide

B. Az erdélyi¹ magyarság csillagnévhasználatáról

Csillag, név, névértelmezés

A csillagok fényes pontoknak látszó égitestek. Ebben egyezik a népi meg a tudományos meghatározás. Viszont a nép a magukból fényt nem sugárzó bolygókat (például a Vénuszt) meg az üstökösöket, meteoritokat is csillagoknak tartja, a csillagászattal ellentétben. A csillagokról szólva pedig nem beszél a napról; ezúttal én sem szólok róla, hanem azt a ma is általános népi szemléletmódot érvényesítem, hogy *a nap s a hold nem csillag* (Nyr.1901.534).

"Csillag" szavunk az ebben a jelentésben régen használt "húgy" szavunkat váltotta fel. Valószínűleg a kódexek korától használatos, és a "húgy" szóhoz hasonlóan ősi, finnugor eredetű. Hangulatfestő szóból, a "csillog" igéből származik (Erdődi 1970). Azért tértem ki erre is, mert szavaink történetét illetően szintén árnyalhatunk a romániai magyar néphagyomány tüzetesebb vizsgálatával. Megállapíthatjuk, hogy az archaikus szóhasználat továbbélésére példa a "húgy" szó közelmúltbeli megléte Erdély egyes tájain (l. még a mutatóban: *Kaptárhugya, Kaszahóggya*).

¹ Az "Erdély" szót ezúttal köznyelvi jelentésben használom, a Magyarországtól

² Romániához csatolt egész területre vonatkoztatom. A moldvai magyarok csillagnévhasználatáról ugyancsak szólok a továbbiakban, noha ezt - ezennel - külön nem elemzem.

Sajátos nehézséget jelentett a csillagnevek azonosítása.³ Ehhez azonban nemegyszer alaposabb csillagászati felkészültségre és mindenképp jóval több időre lett volna szükségem.

Azért sem, mert a moldvai adatok több szempontból hiányosak, nem bizonyultak volna alkalmasaknak jelen vizsgálat elvégzésére.

Erdélyi magyar csillagnévismeret

A magyar csillagnevek illetve csillagképnevek közül a Magyar Néprajz VII. kötete (Szabó L.1990.729.) hetet tekint általánosan ismertnek, a Magyar Néprajzi Lexikon (1977. 513) nyolcat említ a csillagmonda címszó alatt, és jelzi, hogy "a gyűjtések ki nem elégítő volta miatt ismerjük rosszul ezt a témát".

Összefoglalást a magyar csillagnevekről és legendákról Kulin Györgynél (1980), Toroczkai-Wigandnál (1988), valamint Bödök Zsigmondnál (1992) találtam. Így az ő könyveik adatait használtam fel összehasonlítási alapul.⁴

³ Jó lett volna éjjel is ott lenni minden kutatóponton, és akkor, amikor ez az adatközlőnek megfelelt volna. Persze az is kívánatos lett volna, hogy kedvező legyen az időjárás. Több esetben, ha mindez összejött volna, úgy sem lett volna elég az azonosítással való boldoguláshoz. Élefordult, hogy az adatközlő nem volt biztos a dolgában vagy nem látott jól; esetleg félre is érthettem. (L. még Urton 1981.95.). Nem volt ritka az sem, hogy valaki csak a névre emlékezett, arra nem, hogy az pontosan mit jelöl. Az amerikai Urton (1981. 106.) még olyan esettel is találkozott, hogy valaki nem akart kint lenni velem, hogy együtt nézzék az eget, nemhogy meg is mutassa neki valamelyik csillagot.

⁴ A felsoroltak egyike sem néprajzkutató. Zárójelben könyveik általam felhasznált kiadását tüntetem fel. Kulin idézett munkája 1941-ben, a Toroczkai-Wigandé 1916-ban jelent meg először. Bödök könyvének ez a II. kiadása.

Adatközlőim egyenként átlag .hét csillag, csillagkép, illetve általuk annak számított égitest nevérol tudtak. Beleszámítva az olyat is, mint hullócsillag, üstökös. Bővebben szólok erről az adatközlőkről írva. Az eddigi szakirodalomban nem volt utalás arra, hogy egy ember hány csillagot ismer.

Általánosságban a következő csillagok, csillagképek, illetve azoknak tekintett égitestek nevét ismerik az erdélyi magyarok:

1.Nagy Göncöl (Ursa Maior), 2.Tejút (Via Lactea), 3.hullócsillag (meteor), 4.üstökös, 5. Hajnalcsillag (Vénusz) 6.Vacsoracsillag (Vénusz) 7. Fiastyúk (Pléiades)..

Kivételesen bár, de az is előfordult, hogy az adatközlő egyetlen csillag-, illetve csillagképnevet sem tudott mondani (Például: Na1,5)⁵.

Két táblázatban vázolom, hogy mi a helyzet napjainkban a csillagismeret terén a magyarságnál. Az első táblázatban a tájegység neve után minden esetben azt közlöm, hogy ott összesen hány csillagról, csillagképről tudnak név szerint; zárójelben a (csak kivételesen történeti) forrás megnevezése található, amennyiben nem saját (illetve nem csak saját) gyűjtésre hivatkozom. A második táblázatban a tájegység neve után négy szám áll. Az első arra utal, hogy arról a vidékről hány név, névváltozat ismeretes. A második számjegy (zárójelben) az ejtés- és alakváltozatok számát jelzi, a harmadik pedig (félkövérrel) azt, hogy hol mennyi a magyarságnál nem általánosan elterjedt, kevésbé ismert nevek száma. A negyedik

⁵ A zárójelbeli szám adatközlőre (minden esetben cigány származású), a betűkből álló rövidítés a helységnévre utal (L.: Adatközlő).

(dólttel írt) szám arra utal, hogy hány névről, névváltozatról van adatunk kizárólag az illető vidékről.

I.

Tájegység	Megnevezett csillagok, csillagképek száma	
Alcsík	12	
Alsó-Fehér	10	13 (Lázár 1896.99-109.)
Aranyosszék	9	
Bánság	10	
Bányavidék	8	
Barcaság	10	
Bukovina	9	
Csík (Al- és Felcsík	13	
Vajdaság (Doroszló)	3	(Kovács 1982.12.)
Horvátó. (Drávaszög)	8	(Lábadi 1991. 621-623.)
Felcsík	10	
Gyergyószék	9	
Gyimes	8	(Bosnyák 1982.74., 1993.10.)
Háromszék	11	
Marosszék (Havad)	7	(Nagy O. 1989)
Homoród mente	9	
Hortobágy	16	(Barna 1982.811-816.)
Kalotaszeg	8	11 (Jankó 1892, Nyr 1901)
Kászaszék	9	
Máramaros	9	
Mezőség	11	
Mokányság	4	
Moldva	16	(Bosnyák 1980.27-29, Szabó T. 1957.458-462.)

Nógrád	7 (Hoppál 1982)
Nyárád mente	9
Palócföld	9 (Fejős 1985.121-124., Pócs 1964)
Sóvidék	12 (Gub 1994)
Szatmár	8
Szilágyság	10
Torda, Aranyosszék,	
Torockó	12 (Jankó 1893)
Udvarhelyszék	11

II.

Tájegység	Csillag(kép)név		
	ismert	közülük máshol alig, ill.nem	ismert
Alsó-Fehér	13(0)	5	0
Aranyosszék	12(3)	5	0
Bánság	19(3)	9	3
Bányavidék	10(1)	2	0
Barcaság	15(4)	5	2
Bihar	10(3)	5	3
Bukovina	15(1)	7	2
Csík	26(2)	14	4
Délvidék	14(0)	5	2 (?)
Gyergyó	14(1)	3	0
Gyimes	10(1)	3	0
Háromszék	18(4)	8	0

Homoród mente	15(3)	5	1
Hortobágy	26(1)	17	7
Kalotaszeg	11(2)	3	0
Kászon	12(1)	3	0
Máramaros	11(1)	4	0
Marosszék	13(0)	3	1
Mezőség	22(9)	13	5
Mokányság	6(0)	4	0
Moldva	70(10)	62	33 (?)
Palócföld	16(2)	9	2
Sóvidék	20(3)	12	2 (?)
Szatmár	10(2)	2	0
Szilágyság	13(0)	6	3
Udvarhelyszék	20(3)	9	0

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az előbbi adatok hozzávetőlegesek. Számolni kell azzal, hogy a szerzők nem tértek ki csak azokra a nevekre és megfelelőikre, amelyekhez hiedelmek fűződtek; főleg ott, ahol a néphitet tárgyaló szakirodalomra hivatkozom.

Indokolt lenne a csillag(kép)nevek mielőbbi összegyűjtése. Ahol összehasonlíthatók újabb adatok régebbiekkel, ott mindig az utóbbiak száma a nagyobb.

Míg a mai Magyarországot illetően megállapítható, hogy az Alföld, a Hortobágy népének a csillagismerete, a csillagokkal kapcsolatos néphagyománya mutatkozik gazdagabbnak, színe-sebbernek, a mai Erdélyben a különböző tájegységek magyarságánál csekélyebb e téren az eltérés - vidékenként majdnem ugyanannyi csillagot ismernek - az eddigi kutatási eredmények

alapján. A legtöbbet a keleti részen (Csík, Sóvidék, Udvarhelyszék), a legkevésébbet a Mokányságban.

Elkészítettem a csillagnevek tájegységenkénti mutatóját (I. a Függelékben), hogy eképpen lehetővé váljék a tájegységenkénti alaposabb összehasonlítás.

A csillag(kép)nevekben gazdagabb erdélyi tájegységek a következők: Csík, Mezőség, Sóvidék, Udvarhelyszék, Bánság, Háromszék, Barcaság, Homoród mente, Gyergyó.

Az erdélyi magyarság összesen **34** csillagot, csillagképet nevez(ett) meg **118 néven**⁶ és 28 alak- illetve ejtészváltozattal. Ezekből azonosított, lokalizált: 19; részben, pontatlanul azonosított: 4; azonosítatlan: 11. Sajátos esetek: 1, amikor a csillagot **név nélkül** említik (A 145) 2, amikor **egy név több csillagképre** vonatkozik (Hétfejű sárkány, Hetevény).

A legtöbb **névtípus** (út, szekér, pálca, kotlo csirkékkel) és a legtöbb **névváltozat** a legismertebb csillagokhoz, csillagképekhez kapcsolódik. Zárójelben a névváltozatok (névpárok) száma: Tejút (23 a 118-ból), Fiastyúk (18), Vacsoracsillag (11), Göncölszekér (9). Hasonló a helyzet az **alak-** illetve **ejtész-változatokkal**: Göncölszekér (12), Fiastyúk (6), Tejút (5), Vacsoracsillag (4).

Használati, ismertségi fok szerint a csillagnevek alábbi csoportjait különítem el:

1. centrális (közismert) név: 7 csillagnak, csillagképnek (az összes 20,58 %-a) 80 neve (az összes 67,79 %-a)

⁶ A legrégebbi ismert -Kr.u. 138-ból való- csillagnévgyűjtemény 48 csillagkép nevét foglalja magába (I. Lakits 1905.337).

2. kvázicentrális⁷ (helyileg ismert): 8 (23,52 %) - 17 néven (14,40 %)

3. perifériális (alig ismert): 18 (52,94 %) - 21 néven (17,79 %)

Az **ismertségi kör** és az adatközlők **életkora** szerint lehet a csillag(kép)név

1. aktív (minden korcsoport által használt): 45 (38,13 %)

2. passzív összesen 73 (61,86 %). A passzív nevek külön is csoportosíthatók.

a. történeti forrásokban előforduló: 28 név, jelölve kb. 15 csillagképet ; **b.** a fiatalabbak, a 30-40 év alattiak által nem ismert: 44, az összes 37,28 %-a;

c. néhány faluban csak a fiatalok által ismert: 1, a Sarkcsillag e néven, s ez az iskolának tudható be.

A **sztuációváltás**, mely során elnevező és név viszonya megváltozik, szintén föllélhető Erdélyben. Megnyilvánulhat alaktani, hangtani változásban a név eredeti jelentésének elhomályosulását követően (Például ilyen a *Kaszahugya - Kaptár-hóggya népetimológiás alakváltás*) avagy, mert más nyelvet kezd használni az elnevező.⁸

Sokkal természetesebb az elég gyakori **jelentéstapadás mlatti** alakváltás (Üstököscsillagból Üstökös, Göncölszekérből

⁷ A helyileg ismert csillagnevek egy része a terület egészét tekintve alig ismertnek számíthat. Viszont egy-egy helységben, vidéken akár közismertnek is tekinthető némely általában alig ismert csillagnév.

⁸ Elidegenedett névről (Zsigmond 1991) a csillagnév esetében alig lehet szó. Ilyennek találhatja a románosítást, illetve találhatta régebb a keresztényesítést ellenérzéssel tűrő - de beletörődő - névhasználó a romános vagy egészen román illetve a keresztény jellegű csillagnevet. Idővel megszokottá, majd elfogadhatóvá válhat az efféle kezdetben erőszakolt név is.

Göncöl, Király kardjából Kard stb.) meg a különféle **lexikális változások**. Ez utóbbiak főbb csoportjai a következők:

1. **lexikális csökkenés**: Göncölszekér - Göncöl

2. **lexikális bővülés**: Szekér - Göncölszekér

3. **lexikális fölcserélődés**: Isten szekere - Göncöl szekere, Hadúr útja - Szent Péter útja.

A **névkövesedés** a helyneveknél általában a leggyakrabban használtakat érinti. Ez a neveket és alakváltozataikat tekintve másként látszik a csillagnevek esetében. Azonban ez látszólag van így. Ugyanis egy-egy falun belül a legismertebb csillagnevek valóban előbb kövesednek, mint a ritkábban használtak, alig ismertek. Az ellentmondás oka, hogy a legismertebb csillagneveknek tájegységenként számos változata jön, jött létre, tükrözve a maga módján annak nyelv-
szemléletbeli jellegzetességeit. Innen az erdélyi centrális csillagnevek színes-sége, bővelkedése változatokban: megfelel ez a táj és közösségei különféleségének.

Felépítés, szerkezet szerint erdélyi csillagneveink közül **egyszerű, egyelemű**: 17 (14,40 %), **összetett, többelemű**: 101 (85,59 %). A két **személynévből**, s nem köznévből alakult alapelem (bázisnév): *Göncöl, Sántaka**ti*. A leggyakoribb **köznevi** alapelem: a "**csillag**" szó. 40 elnevezésnek része (33,89 %). Ehhez még hozzászámíthatjuk az ugyanilyen jelentésű régi "**húgy**" szavunkat, amely 2 névben van benne (1,69 %).

Tematika szerinti csoportok:

1. **iránymutató** nevek: *Északi csillag, Úti csillag, Vezércsillag*.

2. **időmutató** nevek:

a. évszakcsillagok: nem ismeretesek.⁹ b. napszakra, órára utalók: *Hajnaicsillag, Vacsorakori csillag, Éjfélcsillag.*

3. Az emberi élet és társadalom különféle vetületeit tükröző nevek:

a. Történelmi fogalmakat (eseményeket, személyeket stb.) felidézők: *Csaba útja, Király kardja, Hadak útja, Lovagocska.*

b. Hiedelemvilággal, vallási élettal összefüggők: *Sátáncsillag, Tündérek útja, Angyal útja, Mária csillaga, Hétféjű sárkány.*

c. Foglalkozásokra, tisztségekre utalók: *Kaszás-csillag, Béres.*

d. Eszközre, tárgyra, élelemre vonatkozók: *Létra, Félkenyér, Szekér, Fúrúcsillag, Polyvás út.*

e. Etnikumok nevét idézők: *Cigányok útja, Zsidócsillag, Oláhtánc.*

f. Jóléti, közösségi viszonyokra utalók: *Szegények csillaga, Nagygazdák csillaga.*

g. Állatok képét idézők: *Fiastyúk, Rókacsillag.*

4. Elsődlegesen a csillag tulajdonságára utaló nevek: *Ezüstcsillag, Holdkísérő csillag, Üstököscsillag.*

A csillag(kép)nevek eredetéről, keletkezésükről, a névadási indítékokról sokszor képtelenség dönten. Például azonos elképzelések is lehetnek különböző eredetűek. Az elnevezések megjelenésének helyhez, időponthoz kötése nehéz, olykor megoldhatatlan feladat. Gyakran előfordulhat a több csoportba tartozás (vö. Erdődi 1970).

Eredet szerint, **történelmi szempontból** a tárgyalt csillag(kép)neveknek négy csoportját különítem el. Legalább

⁹ A magyar nyelvterület más részein viszont ismertek évszakcsillagok. L. pl. Bödök 1992. 25-27.

néhány példát is megadok, amennyiben ez lehetséges (Vö. Schalk 1973, Erdődi 1970).

1. Ősmagyar mitológia nyomait őrzők: *Hadak útja, Csaba útja, Hétfejű sárkány, Tündérek fordulója*.

2. Ókori klasszikus hagyományokra, asztrológiai hatásra vallók:

Tejút, Szekeres, Kaszás.

3. Középkori keresztény eredetűek: *Szent Péter pálcája, Úr Jézus csillaga, Mária csillaga*.

4. Újkori keletkezésűek: *Északi sarkcsillag, Sarkcsillag (Pável bicsiklétája)*¹⁰

Népi csillagnévmagyarázatok

A nevek alakjához, szerkezetéhez, eredetéhez, életéhez egyaránt fűződik, fűződhet népi névmagyarázat (Zsigmond 1993. 119-120.). Ezek és a nevek jellege alapján készült a következő csoportosítás:

1. Történeti jellegű magyarázatok: A 15, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 32, 34, 36, 38. A következő nevekhez kapcsolódnak: *Tejút, Hadak útja, Hétfejű sárkány, Csaba útja*.

Kiemelt fontosságúnak mutatkozik a honfoglalás és általában a háborúk, menekülések ideje. A név szerint említett történeti személyek: Csaba királyfi, Árpád, Szent László. A *Csaba útja* elnevezés leggyakrabban a székelyek körében használatos (Cs, Ma, Usz, Bu). Ez a tény az itteni történeti

¹⁰ Az első két név a tudomány, az iskola révén vált ismertté a nép körében. A zárójelbeli nevet Moldvában jegyezték le. Nyilvánvaló ebbe a csoportba tartozása.

mondákhoz hasonlóan alátámasztja, hogy ezen a vidéken máig élnek a hun leszármazásra utaló nézetek a történeti néphagyományban.

Udvarhelyszék (A 36,38):

Csaba királyfi ement Ázsiába, hozzan segítséget. Itt hagyta Erdélybe egy részét a népnek, őrizték az országot, s aztán ott jött vissza a Hadak útján segíteni az ittmaradottaknak (Ze1).

Hadak útja, az a Tejút. Mondták, hogy azon Csaba királyfi ement vót. Mindegyik csillag az a patkója nyoma. (Si3)

2. Hiedelem- és vallási vonatkozású magyarázatok: A 4, 18, 39, 44, 45, 65, 75, 76, 80, 102, 105, 132, 139, (145). A következő nevekhez kapcsolódnak: *Hetevény, Göncölszekér, Hétféjű sárkány, Esthajnalcsillag, Mária csillaga, Vacsoracsillag, Úr Jézus csillaga, Sátáncsillag, Üstököscsillag, Bolygó csillag, Hullócsillag.*

Jól elkülöníthetők aszerint, hogy pozitív vagy negatív lény szerepel bennük. Többségük szenttel, angyallal, illetve ördöggel kapcsolatos.

Bánság (A 39):

Az Esthajnalcsillag Szűz Mária fogantatásátul kezdve jelent meg (Ót2).

Mezőség (A 75,76): *Nagy farkos csillag (az üstökös), az Isten küldte, a világháború jele vót (Szo2).*

Az Üstököscsillagot ördögnek mondtuk. Az fényes nyomtatórúd az égen. Láttam, ekísért egy este. Amikó lefut egy fényes csillagféle az égen, akkó az ördög kötözködik (Szo6).

3. Eredetmagyarázatok (a csillagnak illetve csillagképnek a létrejöttét magyarázzák): A 4, 12, 15, 18, 19, 21, 23, 24, 31, 35, 39, 133. A következő nevekhez kapcsolódnak: *Hetevény, Göncölszekér, Tejút, Hétfejű sárkány, Csaba útja, Hadak útja, Cigányok útja, Esthajnalcsillag, Koszorúcsillag.*

Nem csupán egy csillagkép létrejöttének, de részben a cigánysorsnak is magyarázatát adta egy szilágysági cigányasszony /A 35/:

A cigányok eladták a búzát a magyaroknak. Fújt a szél. Egy karéj kenyérét, s egy tányér lisztét. Amíg élünk azé kérdőgozzunk. Az az a csillag, amelyiken ez látszik (Na3).

4. A névadást magyarázóok (az elnevezést indokolják): A 3, 43, 47, 49, 56, 60, 68, 112, 114, 125, 126, 129, 133, 138, 139, 141. A következő nevekhez kapcsolódnak: *Hetevény, Vacsoracsillag, Hajnalcsillag, Hódkísérő csillag, Zsidócsillag, Üstökőcsillag, Jancsika-szekér, Kaszás-csillag, Szent Péter pá(l)cája, Fél-kenyér, Kard, Király kardja, Koszorúcsillag, Kereszt, Szegények csillaga, Róka-csillag.*

5. Anekdotikus, tréfás magyarázatok: A 24, 31. A *Csaba útja, Cigányok útja* nevekhez fűződnek.

6. Időt, időpontot, irányt jelző magyarázatok. A 6, 25, 32, 43, 47, 48, 56, 60, 82, 86, 90, 97, 128, 130, 137. A következő nevekhez kapcsolódnak: *Fiasztúk, Göncölszekér, Hadak útja, Vacsora-csillag, Hajnalcsillag, Zsidócsillag, Kottlócsillag, Vézércsillag, Vándorcsillag, Két kaszás.*

A magyar nyelvterület más részéhez képest Erdélyben nagyobb az első két csoportba tartozó, a történelemmel, hittel

összefüggő magyarázatok, nevek száma és aránya. Ez feltételezhetően összefügg azzal, hogy az erdélyi magyarok századunk 40-es éveitől 1989-ig népük történetéről, hitük, vallásuk dolgairól többnyire csak szóban ártesülhettek; írott forrásból csak kivételesen. Az idevágó ismeretek őrzése, továbbörökítése az említett időszakban szinte kizárólag a szájhagyomány útján történt. És azzal, természetesen, hogy ennek a régióknak archaikusabb a nyelve és a kultúrája.

C. Csillag- és csillagképmagyarázatok

A továbbiakban ismertségük hozzávetőleges sorrendjében tárgyalom a csillagokat, csillagképeket (illetve a csillagoknak tartottakat). Általában a hivatalos magyar név után zárójelben közlöm, hogy mi a csillagkép - esetenként csillag - tudományos neve. Ezúttal nem térek ki külön címszavakban a már csak történeti anyagban föllelhető nevekre. Jelezni fogom (* jellel), ha valamely általam lejegyzett csillagnévvel máshol nem találkoztam.

1. Nagy Göncöl, Nagymedve (Ursa Maior)⁴

Első fennmaradt említéséből (Schlágli szójegyzék 1405 tájáról) hiányzik a "Göncöl" szó. *Zeker hug* (szekér húgy) ekkor a neve. Szekérnek nevezése görög-római hagyományokra megy vissza (MNL II. 312).

⁴ = centrális

A Romániában föllelt jelenlegi névváltozatok (ezúttal nem sorolom fel a Göncöl ejtés-változatait, megfelelőit): *Göncölszekér, Nagy Göncöl, Göncölcsillag, Fehér Göncöl, Isten szekere, Csiki szekere, Bence szekere, Jancsika szekere, Káru máré, Nagyszekér, Szekér, Szekércsillag, Szent Péter karucája, Szent Györgynek a kocsija, Úti csillag, Hetevény*. A Göncölszekér névváltozat megterhelése a legnagyobb a vizsgált területen. Néhány kivételtől eltekintve szekérnek látják és mindig hét csillagból állónak. A Nagy Göncöl *Jancsika szekere*ként való említésére már a század elejéről van adat, Csíkból (Herman 1914.627).

Eddig ismeretlen eredetmondáját Erdélyben, a Szilágyság-ban sikerült rögzítenem: angyalokkal és Máriával kapcsolatos (A 4).

Miért olyan a rúdja amilyen, erre Bukovinában (Bosnyák 1977) ismert egy történet Szent Péterrel, ki szekéren (*a Göncölön, Jancsika szekerén, Bence szekerén, Köncöl szekerén*) utazva, farkasokkal találkozik. Az ökrök megijednek, eltörrik a rúd. Ezért áll lefelé az a két csillag.

Ismert, hogy meg lehet állapítani róla, hogy hány óra van (A 6).

Homoród mente:

Hogy a Fiastyúk s a Göncölszekér mennyire vannak egymástó, abbó lehet tudni hány óra van (Szp1).

Marosszéken, Havadon mondták, hogy *a csillagok után keltek*; akkor amikor a Göncölszekér a ház felett volt (Nagy

1989. 64). Nógrádban azt mondják *éjjel elvan*, mert a Göncölszekér rúdja lefelé áll (Hoppál 1982).¹

A Göncölszekérnek az időjárásjóslásban játszott szerepéről csak a jelenlegi Magyarország meg Horvátország területéről van mai adatunk (Szendrey 1922. 667, Lábadi 1991.623, Polner 1989. 29). Egyedülálló adatnak számít az, amely szerint (Egerben) bűvös számokon alapuló eljárással (kilenc este során háromszor) megszámlálva a Göncölszekér hét csillagát a kilencedik éjjel látott álmom beteljesedik (Szendrey 1922.667).

A Göncölszekér legismertebb csillagképünk. Több már említett tényen kívül ezt az is bizonyítja, hogy ez a csillag- (kép)nevünk négy szólásmondásunkban is szerepel (O.Nagy 1976. 242), és jó néhány népdalunk említi /A 162/.

2. Tejút (Via Lactea)⁶

A *Madarak útjától a Tejútig* út ez számtalan nép fantáziájában (vö. Erdödi 1970, Mándoki 1962). Leggyakoribb nevei a magyarságnál: Tejút, Hadak útja. A Schlägli szójegyzék ugyancsak *hadi útként* említi a XV. század elején. Lehet régi magyar elnevezés ez, de nem kizárt az sem, hogy fordítás németből.

Történeti adatokban a *Calea Lactea* nem minden névváltozatában fordult elő az "út" szó (Vö. MNL 5.k.230), amint

¹ Az utóbbi (marosszéki és nógrádi) állítások nem felelnek meg a valóságnak. Az észrevételt a szakértő (földtan-földrajz szakos tanár és helytörténész) Kónya Ádámnak köszönhetem.

az ma van. *Éjjeli kegyelet* neve (Toroczkai-Wigand 1988.16) mellett a Székelyföldön ismert volt a Tejútnek *Szépasszony Vászna* neve is; mondát szintén tudtak róla (Bödök 1992.47). *Tündérek fordulója* néven volt ismert a Tejút elágazása a Duna mentén és Biharban (Toroczkai-Wigand 1988.16). Tudunk olyan székely népi hiedelemről, mely szerint Hunort és Magyart a szarvasünő a *Szarvasnyom* (Tejút) útján vezette új hazájába (Bödök 1992.55, Jankovics 1978). Más magyar vidéken *Szalmahullajtónak, Jézus útjának, Szent Mihály útjának* stb. is nevezik a Tejutat. A finnek máskülönben a világfát vélik látni benne, más népek például a Halottak hídját (Erdödi 1970).

Mai névváltozatok Erdélyből és Moldvából (I. Csillagok tájegységenkénti mutatója):² *Angyal útja, Barát útja, Cigányok útja, Csaba útja, Égne az útja, Fáradt embereknek az úttyik, Hadak útja, Halottak úttyik, Hétfeljű sárkány*, Kálejá cséruluj, Kálejá luj Traján, Pásztor útja, Polyvás út*, Retecsit út, Seregek útja, Szegén útja, Tejút, Tündérek útja, Udvari út, Zárvak úttyik.*

Mindenekelőtt útnak tekintik és nevezik a Tejutat a romániai magyarok. Ennek az útnak a jelzői: szalmás, tejes, hadaké, cigányoké, szenté, hétfeljű sárkányé, tündéreké, raboké, angyaloké (vö. Mándoki 1958b.48).; de már nem szépasszonyé és nem csodaszarvasé (vö. Jankovics 1978, /A 14-38/).

A Tejút létrejöttében szerepet tulajdonítanak a következő cselekedettípusoknak: lopás, pazarlás, hadakozás, honfoglalás, menekülés, honalapítás, büntetés /A i.h./ . I.áják benne nyomát: növényinek (szalma I. /A 24,30,31/ búza I. /A 35/; állatinak (ló I.

² A következő nevek többnyire Moldvában lejegyzettek (Vö. Szabó T 1957).

* A csillaggal jelölt nevek előfordulása mindeddig nem adatolt a szakirodalomban.

/A 15,19,23/, embereknek /A 16,21,25,32/; a hétfejű sárkánnyá változtatott iét vezérnek I. /A 18/, név szerint említettek: Csaba I. /A 36/, Attila I. /A 33/, Árpád I. /A 33/, Szent László I. /A 34/.

Mándoki László (1962.293) közöl egy mondát Alsó-Fehér megyéből, mely szerint *mokányok szórták el a szalmát az égi úton*. Bukovinában (Bosnyák 1977, 1993. 47) négyféle elképzelésről tudunk *Csaba útjával* (a *Hadak útjával*) kapcsolatban. Az egyik szerint azon Szent Péter szekéről e!hullajtott szalmája látszik (Vö. Délvidéken: Lábadi 1991.622., Baranyában: Berze Nagy 1940.III.331). A másik *Csaba útját* Görögország fele mutatónak mondja, rajta jött a királyfi a székelyek megsegítésére (Vö. (Mándoki 1958b. 49 és Lábadi 1991. 622).⁴ A harmadik hiedelemtörténet arról szól, hogy a magyarok ezt követték honfoglaláskor; a Székelyföldre érkezve ezt mondták: *Ide leszékelyezünk, innen tovább nem megyünk*. Hasonlót jegyeztem le a Sóvidéken /A 32/. A negyedik elképzelés is történeti, a bukovinai magyarokat közelebbről érinti: e szerint a hadikfalviak ősei a *Hadak útján* vándoroltak Madéfalváról Bukovinába Hadik András vezetésével.

Moldva más részein is többféle magyarázatot fűznek a Tejúthoz (Bosnyák 1980). A *Rabok útja* néven a rabok számára mutatja az irányt. Valószínű románul, eredeti nevén is emlegetik (Murádin 1994).

Tündérek útjaként egy helyt kettéválik az út. Egyfelé Szent Péter és Isten, másfelé egy részeg ember ment rajta (Vö. Délvidék, Lábadi 1991.622).

A romániai magyarok eredeztetései tehát általában egyeznek a magyarságéival (Vö.MNL 5.k.230). Kivétel például a

⁴ Valóban, nyári időszakban látható legfényesebb része déli irányba mutat.

Szent István-i honalapítással /A 16/, a hétfejű sárkánnyal /A 18/ kapcsolatos meg az, amelyikben (kissé zavaros) magyarázatot kapunk arra, miért kell a cigányoknak dolgozniuk, amíg élnek /A 35/. Erdélyben gyakoribb, hogy a Tejutat hadi útnak tekintik, mint a magyar nyelvterület többi részén. Nógrádban azt tartják, hogy amikor harcoltak, akkor mentek végig a *Hadak útján* a szentek (Hoppál 1982). A katolikus Délvidéken a *Tejút* keletkezését összefüggésbe hozzák még azzal is, hogy *angyalok fejték Jézus kecskéjét; Szűz Mária fejte a tehenet; Sánta Kata tejet lopott a kaszásoknak* (Lábadi 1991.621). Ugyanitt említik a Tejutat, mint amelyen Csaba hadai jártak, illetve Attila katonái mentek a mennybe (Lábadi 1991.622).

A mai adatok után közlök néhány kiegészítő régebbi adatot, melyek pontos megfelelőire napjainkban nem leltem rá. A maroszséki Kibéden *Cigányok útjának* nevezték a Tejutat, s azt mondták róla, hogy *a téglavetni Egyiptomba induló cigányok szórták el azon a szalmát* (Nyr.1901.199). Szatmár megyében közelmúltbeli adatok (Csűry 1935.II.378) arról értesítenek, hogy az ottani néphit szerint a magyarok a Tejút irányából jöttek Ázsiából, illetve, hogy a cigányok ott hullajtották el a lopott polyvát. Biharban a *Szalmásútról* mondták, hogy ott a *Göncör-szekérrel* utazó Szent Péter hullatta el a szalmát (Szendrey 1924.253).

Időjárásjóslás szintén ismeretes a Tejúttal kapcsolatban. Ha éjszaka a *Hadak útja* a *só útja* (Parajd) felé mutat, másnap jó idő lesz (Enyedi 1992b.91). Drávaszögben: ha homályos, rossz idő lesz, ha fényes, akkor jó (Lábadi 1991.622). Havadon (Maros-szék) úgy tartják, hogy nyáron, ha gyér a csillagzat, és tisztán látni a *Hadak útját*, akkor jó idő lesz (Nagy 1989.68).⁴

⁴ Tapasztalati ellentmondás fogalmazódott meg. Ha gyér a csillagzat, akkor nem lehet jól látni a Tejutat.

A Tejútra mint szalmás útra utal egy szólásunk is: a *Göncöl Szekere elhullatta a szalmát* (O.Nagy 1976.242). Jelentése az, hogy látszik a Tejút.

A Tejút tejes útként való értelmezésével kapcsolatos két kibédi (marosszéki) találós kérdés (Ráduly 1990.62).

3. Vénusz (Venus)^o

Magyar vonatkozásban a legismertebb egyedül álló "csillag".⁵ Máskülönben több nyelvben a Vénuszt (a bolygót) megszemélyesítő istenség (Astar, Istár, Astarta) sémi eredetű nevére vezethető vissza a "csillag" szó (Tokarev 1988.I.38). Romániai magyar vonatkozásban is kiemelkedő fontosságú. A magyar népköltészeti alkotásokban a leggyakrabban ez szerepel a csillagnak tartott égitestek közül (L. még: /A 51, 162/ stb.).

Eredetéről ugyancsak szól a romániai magyar néphagyomány. Egy, moldvai magyaroktól lejegyzett mesei elképzelés szerint két királyfiból lett a *Hajnalcsillag* és a *Vacsoracsillag* (Bosnyák 1980).

Névváltozatait az itteni - máshol is eléggé általános - szemléletnek megfelelően két csoportba sorolom:

1.*Hajnalcsillag, Hajnali csillag, Jézusnak a csillaga, Mária csillaga, Reggeli csillag.*

2.*Estcsillag, Estei csillag, Estéji csillag, Esthajnalcsillag, Esthajnali csillag, Esti csillag, Holdkísérő csillag, Úr Jézus csillaga*, Vacsoracsillag, Vacsorai csillag, Vacsorakori csillag, Zsidócsillag.*

⁵ A népi égitestlátás szerint két csillagnak számít; az egyik este, a másik hajnalban látható.

A *Hajnalcsillag* és a *Vacsoracsillag* (e neveken általánosan ismert a Vénusz) közt az itteniek többnyire nem látnak összefüggést /A 46-49 stb/. Ez így van a magyarságnál általában. Sok más népnél hasonló a helyzet. Az esti és a hajnali Vénuszt más-más csillagnak tartják: erre a tovább-iakban nem térek ki. Nem értek egyet tehát Bödök (1992.86) másféle vélekedésével; annak felismerését, hogy egyazon égitest két neve *Hajnalcsillag* és *Esthajnalcsillag*, csak kivételesnek tartom a gyűjtésem alapján.

Máriának a magyaroknál való megkülönböztetett tisztelete a csillagmagyarázások között leginkább a *Hajnalcsillag* megnevezéseiben érhető tetten. Megjelenését a Bánságban Szűz Mária fogantatásával magyarázzák /A 39/, Felcsíkban *Mária csillagának* nevezik /A 44). Hozzá kell tennem, ugyancsak elterjedt, hogy Jézussal hozzák összefüggésbe /A 39,45,51/.

A *Hajnalcsillag* közismert jellemzője, hogy legkésőbb tűnik fel, a *Vacsoracsillag*é, hogy legkorábban jő fel, és ezt tartják a csillagok közt a legfényesebbnek /A 42, 53, 55/.

Fontos időmérő szerepe volt (jelezte a fonóházi munka, szórakozás, a böjt, a karácsonyi kántálás végét, valamint a vacsora, a munka elkezdésének idejét /A 43, 47, 50, 51, 56/. Udvarhelyszéken azt is tartják róla, hogy: *melyik évbe uralkodó ... az jó termést hoz* /A 62/.

Bukovinában jele a *Hajnalcsillag* annak, hogy lehet hajnali misére menni, a *Vacsoracsillag* (*Esti csillag*) pedig annak, hogy el kell mondani, imádkozni az *úrangyalát* (Bosnyák 1977).

Többen ma is tudják, hogy körülbelül hány óra, ha a *Hajnalcsillagra* néznek, és annak állásából következtetik ki azt /A 41, 47,48,60/. Havadon (Marosszék) *mikor a Hajnalcsillag feljött*

a *Pál-hegy felett egy méterre, arra fogtunk be, jegyezte le Nagy Olga (1989.64.); a Vacsoracsillaggal kapcsolatban pedig azt, hogy akkor tesszük le a munkát, és hogy feljötté után nem szabad a határban lenni, mert ha lopás történik, gyanúba keveredünk.*

A gyógyításban szintén szerepet kap a *Hajnal- és a Vacsoracsillag*. Moldvában (Bosnyák 1980) a *Hajnalcsillagot* tartják *Jézus csillagának* illetve *Mária csillagának*, a betegek gyógyítójának. Délvidéken gyógyulásért imádkoztak a *Vacsoracsillag* megjelenésekor (Lábadi 1991.622.).

4. Üstökös °

Amint legelterjedtebb népi neve (*Üstököscsillag*) is mutatja, csillagnak tartják. Sajátos alakú csillagnak, amely farkban, üstökben végződik. Alakjára utalva mondják, hogy olyan, mint egy *bekötött zsák* (Csík, A 68), azt szintén, hogy *farkos csillag* /A 65,75,78/, *fényes nyomtatórúd* /A 76/, *seprű* (Bosnyák 1980), *tüzes kardféle* /A 67/, *vörös csík* /A 67/. Aranyosszéken azt tartották, hogy *gombja, rúdja van* (Jankó 1893).

A Homoród mentén mondják: *Van kicsi és nagy is belőle* /A 71/.

A Mezőségen úgy tartják, hogy az *Üstököscsillag* hétévente jelenik meg /A 74/.

Mai nevei nálunk: *Farkos csillag, Sátáncsillag*, Söprűcsillag (Seprűcsillag), Üstökös, Üstököscsillag.*

Azok a lények, amelyeket gyűjtésemben ehhez az égitesthez kapcsolnak a negatívum megtestesítői: ördög, sátán /A 65,76/. Néhol a lidércet is társítják hozzá (Bödök 1992.90). Máshol, más népeknél hasonló helyzetet, hasonló vélekedéseket találunk.

Megjelenéséhez világszerte rendkívüli események, katasztrófák bekövetkezését fűzi a néphit. Általában jelzi, hogy háború lesz (Bondár 1982., A 66-71, 73-75, 77-78). Biharban még 1980-ban is háború, kolera, *világígis* jelének tartották, jelzi Faragó József, aki 1985-ben tanulmányt írt a Halley-üstökösről szóló bihari népmondákról.

Bukovinában (Bosnyák 1977) háború, pusztulás, népvándorlás előrejelzése lehet. Délvidéken háború, betegség, árvíz előjelének hiszik (Lábadi 1991.622).

Az Isten küldte, a világháború jele vót, állították többen /A 70,75). A népi tudás gyakorlatias jellegére, az ember mindenbe rendet, jelentést belevetítő hajlamára vall például a világháborúra konkrétizálás és a nagy háború istentől jövő büntetésként való felfogása. Az a népi magyarázat, miszerint az üstökös vészjelző csillag, nagyrészt az asztrológiára megy vissza, a tudomány szempontjából téves. Az öregek azonban hiszik ezt, majdnem kivétel nélkül az egész, általunk vizsgált régióban. Csak a fiatalok kételkednek (pl.Szo8) előrejelző szerepében; elég ritkán fordul elő az, hogy teljesen tagadják jósjel voltát.

Az ismétlések elkerülése végett idéztem csak ennyi adatközlőt, említettem ennyi tájegységet (L. még például Szatmár megyével kapcsolatosan: Barna 1982.815.).

Az üstökösnek tudományos szempontból is elismerésre méltó népi megfigyelése és elnevezése Kónya Ádámnak köszönhetően jutott tudomásomra. Ő kézdivásárhelyi és környékbeli emberek heves vitájának volt tanúja 1977-ben. Az egyik tábor a látott égitestet (a West-üstököst) *Üstökös csillagnak*, a másik *Seprűs csillagnak* tartotta. Ez utóbbiak "győztek", bizonygatva, hogy seprűszerű, szétálló csóvát láttak, nem pedig üstökszerűt, amely egyenesebb és keskenyebb. Minden bizonnyal a pontos megfigyelést jelzi ez esetben a népi terminológia. Ugyanis külön nevekkkel jelöli a kétféle üstököst.

5. Flastyúk (Pléiades)^o

A hivatalos magyar név egyben legismertebb népi neve. Hasonlóképp hívják Európa nagy részén. A XV. században így említik: *Fias tik*. Ősi, finnugor eredetűnek tekinthető viszont az Ipolyi (1854) által említett magyar neve: *Szításlyuk*, amely ma sehol nincs meg a magyar nyelvterületen (Vö. Mándoki 1958b.63).

Ismert *Kaptár*, *Kaptárhugya*, *Kaptárhódja*, *Leánygyűlés*, *Vadgalambfót*, *Hetevén*, *Hetevény*, *Hetemén*, *Hetevin* elnevezés is Bödök írja, hogy Erdélyben (1992. 97). Kibédén *Kottafiasként* emlegették a századfordulón (Nyr. 1901. 199).

Romániában ma ismert magyar elnevezései: *Csokros csillag*, *Fiascsillag*, *Fiascsúk*, *Fiaska*, *Flastyúk*, *Flostyúk*, *Hét csibe s a kottló*, *Hetemén*, *Hetevén(y)*, *Kloska a csürkéivel*, *Kottló*, *Kottlós a csürkékvék*, *Kottlós csillag*, *Tyúkos csillag*.

A *Hetevény* elnevezés (eredeteztetéséről I. Szabó T. Attila 1957) elterjedtebb lehetett, erre vall, hogy valamikor például Gerenden is (Aranyos m.) így hívták a Pléiades csillaghalmazt (Herman 1914.627).

Eredetéről nem szóltak adatközlőim. Máshonnan viszont több eredetmonda is előkerült a Fiastyúkról (Vö. Bödök 1992.96). Van ahol tündér, szélanyó, Szent Péter szerepel a létrejöttét magyarázó mondákban. Biharban Sánta Katával kapcsolatos eredeteztetése ismeretes, aki az égi búzamezőre ment a kotlóval és csibéivel, hogy azok ott az elszórt búzából megéljenek (MNL II.161). Dévai csángó adatközlőtől lejegyzett magyarázat szerint a vasárnap szövő asszonyt büntette Isten azzal, hogy kotlóját az égre vitte (MNL II.161). A Délvidéken (Drávaszögben) azt tartják: forgószeél vitte oda a csibéket meg a kotlót (Lábadi 1991.622).

Ismeretének elbizonytalanodását jelzi például, hogy öt, hat, hét csillagból állónak tudják, és nem határozottak azt illetően sem, hogy pontosan mikor látható /A 81,86,90/.⁶ Két alcsíki /A 1,80) közlés arról árulkodik, hogy ott részben feledésbe merült a Pléiades (Fiastyúk) csillagkép *Hetevény* nevének ismerete.'

A hét csillagból állónak tekintett Göncölszekér másik nevének tekintik jelenleg egyesek a *Hetevény* szót. A Fiastyúkot és a zab fejezését összefüggésbe hozó közlés viszont arra vall, hogy eredetileg a *Hetevény* itt is a Fiastyúk (Pléiades) neve lehetett. A Göncölszekér ugyanis cirkumpoláris csillag, egész évben látható, tehát az idézett megállapítás csakis a *Hetevényre*, mint a Pléiades csillagkép nevére vonatkozhat /A 80/.

⁶ Az éleslátás mértéke szerint is különböző lehet a szám.

A Fiastyúk megfigyelésének hozzávetőleges pontosságát bizonyítja a megállapítás /A 96/, hogy ősztől tavaszig látható. Ennél is többet tud egy mezőségi juhász: *A Fiastyúk augusztustól van ápriliséig. Mikó hogy van a Fiastyúk (mint a Nap nappal), annyi óra /A 97/.*⁷

Ugyancsak mezőségi román adatközlőm utalt a Fiastyúknak a kukorica növést elősegítő megjelenésére /A 95/;⁸ aranyosszéki (Jankó 1893) meg kalotaszegi (Jankó 1892.187) adatok sejtetik, hogy magyar részről is élhetett e hiedelem, amely a románok körében tovább fennmaradt. (Vö. Fejes 1985.122).

Számon tartják termékenyítő hatását Alcsikban a zab termesztésében /A 80/ is. Aranyosszéken a gazda az őszi búzvetést szintén a Fiastyúk megjelenéséhez igazította (Jankó 1893). Havadon (Marosszék) ajánlatosnak tartják, hogy a gazda olyan napon kezdjen a búzvetéshez, amilyen nap éjjelén meglátta a Fiastyúkot (Nagy 1989. 66). Szeged vidékén bő termést várnak, ha nagyon ragyog a Fiastyúk (Polner 1989.28).

Kevesen ugyan, de még ma is használják időmérésre /A 87, 89, 97, 98). Sokáig jelezte, olykor jelzi most is, mikor van a bálnak vége /A 82/. Szatmár megyében a kukoricafosztás végeztével így szól a gazda: *Már nagyon fent kaparász a Fiastyúk, hagyjunk holnapra is!* (Barna 1982.812).

Az időjárással kapcsolatban gyűjtési területünkön nem emlegették. Doroszlón viszont tudjuk, hogy úgy tartották, elromlik az idő, ha körülötte sok a csillag (Kovács 1982.26).

⁷ Ez a megállapítás csak részben felel meg a valoságnak. Így nem helyes.

⁸ Amikor a kukorica kikel, már alig látszik (alkonyatkor); a Fiastyúk; növéstének idején egyáltalán nem.

A kevély, gőgös emberre utal (valóságosan avagy jelképesen) több szóláshasonlatunk is, közülük egy a Fiastyúkot említi. "olyan gőgös, mintha ő ültetné a Fiastyúkot" (O.Nagy 1976.283).

Másik szóláshasonlatunk, mely kevésbé általánosan ismert valószínű nemcsak azért alakult így, mert a csillagok a világteremtés kezdete (ősidők) óta megvannak, de azért is, mert a nyelvi formának, a ritmikának szintén ez felelt meg: "olyan vén, mint a Hetevény"- mondják (O.Nagy 1976.283).

6. Hullócsillag (meteor)^o

Nem más, mint a hullócsillagok (meteorok) mindegyikének a neve.

Névváltozatai: *Bolygó csillag, Hullócsillag*. Utóbbi az általánosan használt.

A csillaghullás jelenségéhez kapcsolódó hiedelmek nem haltak ki. Főleg idősebb adatközlőim (Például: Szo4, Mezőség) állítják, hogy *régebb több csillag volt, és gyakrabban hulltak /A 107/*. A magyarázat: többen haltak meg, és sűrűbben követték egymást /A 108/ az elhalálózások. Főleg augusztusban van sok hullócsillag (Bánság, Ót5), állítják nagyon helyesen a tudomány szerint is.

Barcaságban szerencsének tartják, ha valaki hullócsillag megpillantásakor kíván valamit, mert az teljesedik /A 101/.

Ha valaki az égről lefutó "csillagot" számolva, egy este kettőnél többet megmond másnak, meghal. mert a harmadik lefutó csillag mindig az ő csillaga, és a saját élete fut le vele, ha

elárulja égi futását - közli Magyarózdról Horváth István (1980. 64).

A hullócsillag meg az emberi sors (halál, szerencse) eme általánosan elterjedt szoros összekapcsolása az asztrológiára megy vissza (Jelképtár 1990.47).

A kisgyermekkel egyszerre csillag is születik, hiszik Bukovinában, Moldvában (Bosnyák 1977, 1980). Ha pedig a gyermek születésének percében hull le egy csillag, úgy tartották Nagyszalontán (Biharban), hogy az annak halálát jelzi (Szendrey 1922.320).

Nógrádon mondják, hogy mikor egy csillag leszalad, akkor egy lélek megszabadul a purgatóriumból (Hoppál 1982). Erre a mai Romániából nincs adat. Van viszont több régebbi közlés is a mai Magyarországról (Szendrey 1922.320).

Általánosan ismert ősi hiedelem, minden adatközlőm hallott róla - számosan hiszik is -, hogy a lehulló csillag kimúló élet jele; többségük azonban nincs meggyőződve erről.

A csillagnak is van tisztulása: így a közmondás; és ez összefügg például azzal a Háromszéken egykor ismert hiedelemmel, hogy csillaghulláskor a *csillag elfosta magát* (Szendrey 1922.320). A csillag élő(lény)ként feltételezésére vall az előbbi frazeológiai kapcsolat.

Alsó-Felérben mondták régebb, hogy a lidérc jár az olyan beteges képű asszonyhoz, akinek kéménye irányában csillagot látnak lesuhanni (Szendrey 1922.320).

Ipolyi (1854) említette azt a jelértelmezést, amely a csillaghullást a leányi szüzesség elvesztésének a jeleként fogja fel.

Csenyétén (Borsod-Abaúj-Zemplén m.) ha egyszerre két csillag hull le, az azt jelenti: férj és feleség vagy testvérek egyszerre halnak meg (Szendrey 1922.320).

Ugyancsak a csillaghullás és sors összefonódottságának hitére vall több, a mai Magyarország területéről származó közlés, miszerint amit csillaghulláskor kívánunk, teljesedik; de a kíván-ságnak úgymond a csillag elpattanásával be kell fejeződnie (Szendrey 1922.320). Egerben azt mondták, hogy ha csillaghulláskor kedvesünk nevét kiáltjuk, az ránk fog gondolni (Szendrey 1922.320).

A csillaghullás még az időjárásjóslásban is szerepet kapott: a magyarságnál sokféle ismert volt, hogy a sűrű csillaghullás szelet jósol (Szendrey 1922.320).

7. Kis Göncöl (Ursa minor)^{kv}

Nem közismert. Legelterjedtebb elnevezése tájainkon: *Kis Göncöl*.

Névváltozatai: *Jancsika szekér, Kicsi Göncöl, Kicsi Göncölszekér, Kicsiszekér, Kis Göncöl, Pável bicsiklétája*.

Nevét az adatközlők szerint is az magyarázza, hogy a Nagy Göncölnél kisebb és hasonlít hozzá /A 112/.

8. Orion^{kv}

Népi nevének, a *Kaszás-csillag* névtípusnak, klasszikus görög-római hagyományai vannak (MNL.3.k.96, Mándoki 1958a). 1350 táján Kaszahúgy néven említették (TESz II.161).

^{kv} = kvázicentrális

Napjainkban alig ismerik a *Kaszás-csillagot*. Régebb más lehetett a helyzet. Amikor Marosszéken meg Kalotaszegen *Kaszahógyaként* emlegették, valószínű népszerűbb volt mint ma (Nyr.1901.199-200). Erre vall az is, hogy az "ő vezeti a Kaszást" szólás (jelentése: nagyon büszke, rátarti) létrejöhetett (O.Nagy 1976. 340). Népdal is említi (Toroczkai-Wigand 1984.15).

Bánságban, Gyergyóban, Sóvidéken és a Nyikó mentén ismerik. Szatmár megyei adatközlőm szintén hallott róla, de nem tudná megmutatni /A 114-117/.

Névváltozatai: *Kaszás-csillag*, *Kaszás*, a névadási indítékről, a kaszához hasonlításról árulkodnak. Egy valaki ezt el is mondta /A 114/.⁹

Említésre méltó, hogy régi, csillag jelentésű "húgy" szavunk ennek a csillagnak a nevében maradt használatban legtovább.

A romániai magyarság a magyarországitól (Hoppál 1982), a horvátországitól (Lábadi 1992.623) eltérően nem ismeri a *Sánta Jányt* (Hoppál 1982), *Sánta Katát* (Szíriuszt). Pedig a XX. század elején még elég ismert lehetett Erdélyben (Nyr 1901.199-200). Nagyszalontán jegyezték le, hogy *Sántakati szedi a Kaszás után a tojást* (Szendrey 1924.253).

A bot, pálca elemet tartalmazó nevek nem az Orion csillagkép megnevezései, annak csak egy részletére utalnak; ezért is tárgyalom ezeket más címszó - Orion öve - alatt (Vö. MNL III.96).¹⁰

⁹ A „kasza” (az Orion csillagkép egy részlete) halványabb csillagokból kirajzolódó ívelt alakzat. A „kaszást” alkotó hét csillag mellett van.

¹⁰ L. még Csűry 1935.I.462.

Palócföldi eredetmondája szerint (Romániában nem találtam ilyet) az apostolok kaszálása, erőlködése emlékére teremtette az Úr a *Kaszás-csillagot* (Fejős 1985.122).

9. Sarkcsillag (Stella Polaris)^{kv}

A vadászó, nomadizáló népek életében egyik legfontosabb csillag (Erdődi 1970). Jelentősége, ismerete mára nagyon megcsappant.

Névváltozatai: *Északi csillag, É(j)szaki sarkcsillag*, Polár-csillag, Sarkcsillag.*¹¹

Furócsillag nevét Jankó János (1893) Aranyosszéken jegyezte le. Van tudomásunk a *Fúrúcsillag* név bihari, csongrádi meg soproni század eleji előfordulásáról (Herman 1914.626). Mándoki jelzi, hogy Veszprém, Pest és Somogy megyében *Fúrócsillag*ként, Veszprém megyében *Boszorkány matullájaként* és *őrző csillag*ként ugyancsak tudnak róla (i.m. 58).

A Sarkcsillagot általában csak a fiatalabbak ismerik az iskolából /A 119/. Ez utóbbi megállapítást érvényesnek tartom egész Románia magyarulta vidékeire.

Ezen immár alig ismert csillagunk jellemzője, hogy megkülönböztetett helyen van. A Sarkcsillag az ég közepe /A 122/, jegyeztem le Kászonban. Hasonlót mondtak Moldvában (Bosnyák 1980), hozzátéve, hogy az nem mozdul. Stabil iránymutatóként való egykori nagybecsülésének csak halvány nyomai az utóbb említettek. A finnugor mítoszokban rendkívüli

¹¹ A felsorolt nevek iskolai hatásra terjedtek el, újkeletűek.

szerepe volt: jelentette az édig érő fa, a világfa valamint az égbolt sátrának a csúcsát (Tokarev 1988.I.530).

10. Orlon öve (Orion δ , γ , ϵ)^{xv}

Névváltozatok: *Minkuj pálca* (?), *Szent Péter kulcsai*, *Szent Pétör pácája*, *Szent Péter pácája*.

A pálca, bot elnevezés az Orionnal kapcsolatban Erdélyben általános (vö. Mándoki 1958a,b). Már Apáczai Csere János enciklopédiájában is fel van tüntetve (1977.189).

Alakja, összetétele: *Egyenesbe három csillag /A 125/*.

Ha mondát nem is, de egy erkölcsi intelmet gyűjtött vele kapcsolatban Mándoki (1958a) Lőrincrévén, Alsó-Fehér megyében: *Egyenes légy, mint a Szent Péter pácája*.

11. Félkenyér (Orlon öve körül 3 csillag ?)^{xv}

A *Félkenyér* elnevezés egyetlen mai előfordulási helye Romániában a Mezőség.

A földi, a mindennapi gondok égrevetítését szemlélteti. Alakjáról, összetételéről, helyéről mondták: *A Félkenyér három csillag háromszög alakba, ott látható: a Fiastyúktól jobbra /A 126/.¹² Mégpedig úgy tizenegy órakor. A közlésekből kikövetkeztethető, hogy ősszel és télen.*

Románia területéről van egy történeti adatunk róla. A múlt század második felében még ismerték Alsó-Fehér

¹² A *Szent Péter pácája* három csillaga határozottan egyenes.

vármegyében is (Lázár 1896.100), valószínű akkor jóval ismertebb volt mint napjainkban. Tudunk róla, hogy a század elején Gyaluban is ismerték (Nyr. 1901.199).

Barna Gábor (1982.813) Hajdú-Bihar megyei adatok alapján azt tartja valószínűnek, hogy ott a Draco néhány csillagát nevezik *Félkenyémek*.

12. Vezércsillag, Vándorcsillag^{kv} * (?)

Csak annyit tudtak mondani róla, hogy az ég közepén látható, honnan lassan déli irányba halad /A 128/.

A Bánságban neve majdhogyan közismert volt. Az adattárban feltüntetetteknel is többen hallottak róla. Biztos azonosítására azonban nem vállalkoztak.

13. Kard, Király kardja^{kv} * (?)

A magyarázat az alakot célozza."A vége felé mind elhalványul. A Fiastyúk s a Göncölszekér körülötte vannak /A 129/.

Erdődi (1970) a *Kaszás-csillagról* feltételezi, hogy régi neve lehetett a *Kard*, és kapcsolatba hozza a bot, pálca névtípussal, mely Kelet-Magyarországon, Erdélyben fordul elő. Ennek alapján nem tartom kizártnak, hogy az Orionban lévő csillagokkal azonosítható.

14. Két Kaszás^{kv} (Részben az Orlon?)

Kapcsolata a *Kaszás-csillaggal* kétségtelen. Csak Felcsíkban találtam olyanokra, akik valamennyire ismerik.

Egész évbe látható a Vacsoracsillaghoz közel, úgy 11 óra tájt (Bo1). Egy idő után aztán magától eltűnik (Bo3)- mondták.¹³

15. Hétféjű sárkány^{sp} (Részben a Calea Lactea ?)

Nevéről (a Tejút kapcsán) szó esett már, ugyanis Felcsíkban van aki nem a Via Lactea egy részletét, de az egészet érti alatta /A 18/.

Önálló csillagképként való azonosítása hozzávetőlegesen talán elvégezhető (a megadott útmutatás alapján):

A Tejút véginél (amelyik fennebb van, ott) van több csillag, azt mondták Hétféjű sárkánynak /A 132/.

A helybeliek számára a közelmúltban még eléggé ismertnek számíthatott, hiszen időjárásjóslo szerepet tulajdonítottak neki: időváltozást jelent, ha feltűnik, mondták róla /A 132/.

16. Északi Korona (Corona Borealis)^p

Az egyetlen közlést vele kapcsolatban Csíkban jegyeztem le: *A Koszorúcsillag nem messze a Vacsoracsillagtól.¹⁴ Fölötte van, olyan mint egy koszorú /A 133/.*

Régebb ez a csillagképünk is ismertebb volt. Románia más tájain ugyancsak számon tartották. Például Alsó-Fehérben (Lázár 1896).

¹³ /A 130,131/. L. még az Orionról írottakat. Az idézet első mondatát lehetetlen, téves megállapításnak kell tekintenünk, amennyiben a *Két kaszást* az Orion egy részletének feleltetnők meg.

¹⁴ A megállapítás statikus szemléletre vall; nem felel meg a valóságnak.

Az említett megyében *Koszorúként* való emlegetéséről később Herman Ottó ír (1914.628).¹⁵

17. Létra*, Fustyla*, Fustyél*^o

E három néven ismert csillagcsoport meglétét gyűjtőutam során csak a Mezőségen jelezték /A 134-136/. Azonosítására az adatközlők nem vállalkoztak, bár több részletet is tudtak mondani a legtöbbször Fustyának mondott csillagképről. Három egy sorban lévő csillag alkotja; abba az irányba mozdulnak el, amerre a hold.

Akár az azonosításban is segítene román vonatkozásainak a tisztázása.¹⁶ Egyik román adatközlőm máris kiegészítette az eddig tudottakat, elmondva, hogy a *Fuştei* csillagkép a Tejút meg a Nagygöncöl közelében található /A 136/.

18. Hattyú^p (Cygnus) ?

Máramarosban és Csíkban nyilatkoztak csak róla: ott is elég szűkszavúan. /A 137,138/

A *Kereszt* a közlés szerint öt csillagból áll /A 138/. Aki *Dél keresztjeként* említette, azt állította, hogy segített az időpont megállapításában.¹⁷

¹⁵ Bővebben: I. Bödök 1992.112.

¹⁶ Részletesebben: az interetnikai vonatkozásokról szóló részben.

¹⁷ Jules Verne-nél olvashatta. A Dél keresztje tőlünk egyáltalán nem látható. Az európaiak csak a XVI. század folyamán ismerték meg. Addig még a tudományos csillagterképről is hiányzott.

A *Kereszt* név Alsó-Fehérben való egykori meglétéről is tudunk (Herman 1914.628).

Előfordulhat, hogy a Moldvában *Magyar keresztnek* illetve *Katolikus csillagnak*, Fejsőronán pedig *Keresztnek* nevezett csillagkép azonos.¹⁸

19. Szegények csillaga*^p (?)

Tulajdonképpen inkább csillagtípus. Létezése, számontartása az egyik legjellemzőbb földi ellentétet, a szegény - gazdag oppozíciót vetíti ki az égre. Mégpedig feltételezhetően vallási tartalommal bírva. Egyféle szimbolikus jutalmat sejtet a földi szenvedésekért.

Szilágysági magyar cigány adatközlőm szerint a *Szegények csillaga a legszebb csillag* /A 139/. Összefügg ez azzal az Alsó-Fehér vármegyéből adatolt hiedelemmel, hogy kinek-kinek érdeme szerint ragyog szebben vagy halványabban a csillaga (Lázár 1896.101).

20. Nagygazdák csillaga*^p (?)

Nem egy bizonyos csillag neve, hanem általában a halványabb csillagoké. A név használói számára jelzi a társadalmi egyenlenséget kompenzáló égi igazságszolgáltatást /A 140/.¹⁹

¹⁸ Az azonosításról l. Bödök 1992. 102.

¹⁹ L. még: Csillagszimbolika a II.D fejezetben.

21. Rókacsillag (?)**

Csillagkép neve Alcsíkban. Körülírása - bár az azonosításhoz nem elégséges - ismertségét kétségtelenné teszi. Nemcsak alakjáról tudjuk meg, hogy olyan mintha egy róka össze lenne tekeredve.

Arról is felvilágosít az adatközlő, hogy délkelet irányban látszik, mégpedig ritkán, a Tejút közepe felé /A 141/.

22. Ezüstcsillag (?)**

Fehéres fényű, feltételezhetően cirkumpoláris, késő este kelet felé látható csillag neve ez a Szilágyságban /A 142/. Azonosítása még várat magára.

23. Lovagocska (?)**

Barcaságban adatközlőm egy helybeli németől hallott a *Lovagocska* nevű csillagról, melyet aztán a magyarok, ha nem is sokan, de e néven ismertek meg.

Azt mondják: a *Göncöl* (Nagygöncöl) *nyolcadik csillagának a neve*. Talán az Ökörhajcsár csillagkép Göncölszekér felőli első csillaga a Lovagocska /A 143/. A szakértő Kónya Ádám arra hívta fel figyelmem, hogy a kicsinyítő képzős alak valószínűleg halványabb csillagra utal, a Göncölszekér "rúdjának" éppen csak megpillantható csillagára, az Alcorra.

24. Fúrúcsillag^p (Canis minor + Gemini δ , γ , ϵ vagy Delphinus vagy Ursa Minor ?)

Csak Csíkban hallottam róla, ott is csak egyetlen faluban, Csikszentmártonban (Szm). Ismerője alakjával magyarázza nevét /A 144/.

Mellékelem az illető által készített rajzot.

Jankó János a múlt század végén Aranyosszéken jegyezte le a *Furócsillag* nevet.²⁰ Toroczka-Wigand és Bödök is a Sarkcsillaggalazonosította. Ezek szerint az említett *Fúrúcsillag* más, nem csillag, hanem csillagkép neve. Feltételezem a rajz és a leírás alapján, hogy azonosításkor a zárójelbe írt, egész évben látható csillagképek jöhetnek számításba. Az első változatot a talán feltételezhető román kölcsön is indokolná alakján kívül (vö. Otescu 1907.35), a harmadikat az is, hogy tartalmazza a Sarkcsillagot, így részben azonosítható lenne a *Fúrúcsillag*gal (l. még Bödök 1992.95).

25. Alcor^p (?)

A magyar nyelvterületen többnyire *Béres* a neve.²¹ A mai Romániában csak Moldvából van rá adatunk (Bosnyák 1994).

Régebb Biharban (Szendrey 1924.254) meg Kalotaszegen is tudtak a *Bíresről*, *Béresről*, mely a *Gönci Szekere rúdjának közbelső csillaga mellett van* (Nyr.1901.200). Szatmárban *Kisbéres* volt a neve (Herman 1914.628).

26. Anyacsillag^p (?)

Egyetlen adatunk van rá (névének említése), mégpedig Moldvából (Bosnyák 1994).

²⁰ L. még Mándoki 1958b.58

²¹ Az Alcor magyar neveinek megfelelői más népnél nem ismertek (Mándoki 1958b. 67). L. még jelen tanulmányban a *Lovagocskáról Irottakat*.

27. *Magyarok csillaga*^p (*Jupiter*)²² (?)

Csak Moldvában jegyezték le e nevet. Felszínesen ismerik, anélkül, hogy azonosítani tudnák: legalábbis a vele kapcsolatos közlésből ez derül ki (Bosnyák 1980.29).

28. *Éjféli csillag*^p (?)

Csak Moldvában való ismeretéről tudunk (Bosnyák 1980.29)

29. *Végvacsoracsillag*^p (?)

Egyetlen szűkszavú közlés tanúskodik moldvai számontartásáról (Bosnyák 1980.29).

30. *Jancsika-csillag*^p (?)

Két csillag nevének tartják Moldvában. Azt is állítják, hogy a Jancsika-csillagot alkotó csillagok változtatják a helyüket (Bosnyák 1980.28).

31. (*Betlehemi csillag*) (?)

Egyetlen adatból lehet rá következtetni. Név nélkül utaltak rá Aranyosszéken /A 145/.

²² Megjegyzem, néhány adatközlőm a már emlegetett **Vénuszt**, **Jupitert**, valamint a **Szaturnuszt** és több más bizonyára iskolában megismert bolygó nevét - **Merkur** (Vé2,4), **Mars** (Kol1) - csillagnévként említette nekem. Ezeket is csillagoknak tekintik.

32. Állatöv

Az *állatöv* (zodiákus) csillagképek ismeretéről a mai romániai magyarság körében nem szereztem tudomást. Egyesek könyvekből hallottak róluk a horoszkóppal összefüggésben, melyből való jövődőlés szintén ritkaságnak számít, és csak erre szakosodottakra tartozónak tekintik. Valamikor az említetteknek meg a velük járó asztrológiai ismereteknek, hiedelmeknek valószínűleg nagyobb fontosságot tulajdonítottak tájainkon is, de erre csak régi népi kalendáriumokból, egyes népi tárgyakon megjelenítettekben stb. lehet csak következtetni.²³ Egyetlen - meg nem nevezett háromszéki - adatközlőm említette, hogy ismeri az állatöv csillagképeit naptárból, de az égen felismerni nem tudná őket.

D. Csillagok, csillagmagyarázatok és funkcióik

Föld, nap, hold, csillagok, mindannyian egy bizonyos szerep-osztásban léteznek a világképben. A vizsgált adatok alapján a csillagoknak a következő funkciókat tulajdonítják¹:

1. színhelye odaképzelt eseményeknek, dolgoknak; 2. időjárásjós; 3. az emberi sors különféle vetületeinek alakulását megjövendölő; 4. betegséget, gyógyulást előidéző, elősegítő; 5. idő-szakjelző; 6. kívánságot esetleg büntetést megjelenítő; 7. betájoló; 8. jelkép 9. a termést befolyásoló.

²³ L. pl.: Pap 1993.10,53,71,75, valamint MNL 1979.II.579, Jelképtár 1990.21-22.

¹ Természetesen csak viszonylag pontos épp e funkciók megkülönböztetése.

A romániai magyarok által legismertebb csillagok, csillagképek többsége esetében a négy első funkciónak van hangsúlyozottabb szerepe. Háttérbe szorult tehát az, amelyik egykor elsődleges volt: az idő- és a térbeli tájékozódás szolgálata. Többet mondanak hit, hiedelem, történelem vonatkozásában. Ez jelzi, hogy hol töltenek be hiányt a népi kultúrában, valamint fontosságukat a szűkebb világkép keretében.

Az összehasonlításhoz még több hasonló vizsgálat elvégzésére lenne szükség. Valószínű a felsoroltak (legalábbis jórészt) egyetemes emberi vonatkozásban is érvényesek; különbség mindenekelőtt a részletekben, azok súlyát, az arányokat illetően feltételezhető.

A továbbiakban röviden szólok elsősorban azokról a funkciókról, amelyek kifejtésére eddig nem került sor részletesebben, illetve azokról, amelyek nem egy bizonyos csillagnévvel, csillagmagyarázattal kapcsolatosak, hanem általánosságban tulajdonítják őket a csillagoknak.

A csillagok leggyakrabban érvényesülő funkciója a neveik, magyarázataik révén megvalósuló **helyszín-funkció**. Az, hogy odaképzelt események, dolgok megjelenítői. Már szóltam erről - implicit és explicit módon egyaránt - a névtani elemzés, valamint a csillagnévmagyarázatok bemutatása során. Ezúttal ezt nem részletezem. Annyit azért fontosnak tartok elmondani, hogy alapvetően két ellentétes helyszín fordul elő. Az egyik a jutalomé, a másik a büntetésé. A jó - rossz, szent - profán opozíciók a csillagnevekben, a névmagyarázatokban jórészt a szent (Szent Péter, Szent György stb.) - ördög (sátán) ellentét kifejtésében, égre vetítésében fogalmazódnak meg. A

pozitív oldal történetei, hősei mindenekelőtt a Tejúthoz, a Göncölszekérhez és a Vénuszhoz, a negatív oldaléi pedig a csillagnak tekintett üstököshöz fűződnek.

A történelem, a vallás dolgainak megjelenítése a leggyakoribb csillagvilágunkban. Az adatközlők több hiedelemként is kapcsolatba hoztak a csillagokkal. Így a Bánságban, a Mezőségen az ördögöt /A 65,76/, Alcsíkban az angyalt /A 158/, Felcsíkban a sárkányt /A 18,132/.

Csak a *Tündérek útja* csillagképnév név utal Moldvában egy másik hiedelemre, a tündérré (Bosnyák 1980.28). Régen a Székelyföldön szépasszonyról elnevezett csillagot és vele kapcsolatos mondát szintén számon tartottak (Kandra 1971.413).

A csillagok időjárásjósó szerepe általánosan ismert. Példákat inkább csak ízelítőül idézek.

A jó idő jelének és olykor a jó termés előjelének is tartják a sűrű csillagos eget Bukovinától a Bánságig (Bosnyák 1977, A 146). Télen a hideg jele, ha fényesen ragyognak a csillagok /A 149/, ez nyáron jó időt jelent /A 151/. Eső előrejelzésének számít, ha *pislognak a csillagok* /A 147/, és ha *szemesek*, azaz tisztán láthatók, közelieknek tűnnek /A 151/. Időváltozás jele is lehet a sűrű csillag /A 148/. A maroszáki Havadon úgy tartják, ha az égen sűrű a csillag, vagy nincs: eső lesz (Nagy 1989.68).

A továbbiakban ismertetek néhány adatot távolabbi vidékekről. Tudunk róla, hogy az Alföldön a csillagok Szent Mihály-napi állásából megjósolták az elkövetkező tél időjárását (Barna 1982.815); Drávaszögben is tulajdonítanak a csillagoknak időjárásjelzést: ha fényes, hunyorgó a csillag, akkor hideg lesz (Lábadai 1991.623).²

² Vö. Makón ha *szőrösök* a csillagok, ez jelenti azt, hogy eső lesz (ÚMT 1979.835).

Az emberi sors befolyásolása, jóslása

Egyik legelőbb és legelterjedtebb hiedelem, hogy a lehulló csillag halált okoz, jelez előre; befolyásolja az emberi sorsot, előrejelzi alakulását /A 101-110/. Barcaság /A 101/: *Ha Hullócsillagot lát valaki, ke gondolni valamire s beteljesül* (Né1).

Háromszék /A 102/:

Melyik felére a világnak esik a Bolygó csillag, azon a felin halált jelent (Kö2).

Századunk elején a Partiumban és Erdély-szerte ismeretes volt a **csillagolvasás** (7 illetve 9 csillag) összekapcsolása a jövőbeli megjósolásával. Hasonlóképp történt Eger vidékén meg a Jászságban is (Szendrey 1922.319).

Például a következőkben hittek. Szatmár megyében, aki lefekvés előtt hét csillagot megolvas, álma beteljesedik; Biharban, Nagyszalontán, ha csillagolvasás után a hetedik estét követő reggel kimegy a lány az utcára, vőlegényével találkozik; a Fekete-Körös völgyében kilenc csillagot olvasnak visszafelé, Háromszéken, ha valaki minden este kilenc csillagot olvas meg, a kilencedik napon reggel, amelyik leánnyal kezét fog, az lesz a felesége (Szendrey i.h.). Csallóközi hiedelem szerint, aki rátalál csillagára, az azonnal meghal (Ipolyi 1854).

A népi **gyógyítás**ban szintén jelen vannak a csillagok.

A Bánságban mondják, hogy a szemölcs eltűnését előidézhetjük, ha megolvassuk a csillagokat /A 155/.

Betegség oka is lehet a csillag, ha megszegnek bizonyos tiltásokat.¹ Így például a Mezőségen meg Háromszéken tilos megszámlolni a csillagokat, ellenkező esetben *szeplős*,

¹ A csillagra mutató jelek halált jelent, jegyezte le Nógrádban Fejős Zoltán (1985.124).

sümölcsös lesz a vétkező /A 156,157/. A Barcaságban, Hunyad megyében, a Fekete-Körös völgyében, Csíkban (Szendrey 1922.319), Bukovinában és a Sóvidéken ugyanezt tartják, illetve inkább tartották (Bosnyák 1977, Gub 1994).

Időmutató csillagaink ma jórészt nem töltik be régen oly sokat számító szerepüket; a különféle mechanikus meg elektronikus időmérő, óramutató eszközeink még név szerinti számontartásukat is háttérbe szorították. A csillagokból időpontokra következtetés többnyire a múlté, amint azt Románia-szerte mondják /A 153-154/. Többnyire a munkákhoz szabott hozzávetőleges megjelölésekre szorítkoztak az emberek. Régebb annyira se volt fontos az idő egészen pontos meghatározása, mint ma (vö. Erdődi 1977. 6).

A csillagszimbolika (a csillag mint jelkép)

A csillagvilág elemeinek, jelenségeinek többletjelentéseit szimbolikusakként, szimbólumok létrehozóiként értelmezhetjük, értékelhetjük, amelyek szimbolikus cselekvések révén - mint amilyenek a hiedelmek - jutnak kifejezésre.

Egyetemes emberi vonás: a csillag mindenekelőtt fény-szimbólum; a világos - sötét, fent - lent, szent - profán stb. bináris opozíciósor első eleméhez kapcsolódik, égi jellegű s ebből következik ugyancsak általánosnak mondható pozitív értékelése is. Így természetszerű, hogy az ókori Egyiptomban a csillag hieroglifa jelentése: isten, és a mezopotámiai csillag alakú jel jelentései: ég, végtelen, isten (Jelképtár 1990.47).

Gyűjtőmunkám során többször hallhattam, hogy a csillagok Isten akaratát jelzik, amely, lévén, hogy nem mindig kedvező az esendő emberekre nézve, feltűnhet negatívum hordozójaként is. Eképp a sátánnal szintén kapcsolatba hozzák

(vö. Tokarev 1988.536), nemcsak az angyalokkal /A 65, 76, 4, 158/.⁴

Arra is történt utalás a Sóvidéken /A 159/, hogy a csillagok neveit igazán csak a Fennvaló tudja, s az inkább rá tartozik, az ember azt ne sokat firtassa (Vö. Biblia.Ésa.40,26).

A Szilágyságban volt aki egyenesen Jézus Krisztustól eredeztette több csillag, csillagkép nevét, illetve elsősorban az ezek által jelképezett isteni eredetű üzenetet /A 139/.

A csillagos ég a vigaszt, reményt kereső számára már csak szakrális jellegéből kifolyólag is alkalmas arra, hogy bizonyos fajta jóvátevés, illetve büntetés jelének tekintessék, esetleg csak egyes elemeire vonatkoztatva, mint a *Szegények csillaga*, *Nagygazdák csillaga* esetében /A 139,140/.

Általános a csillagok sorsjelképnek, haláljelképnek tekintése: mint ilyenek jelzik a földiek életének alakulását, esetleg meg is jövendölik azt. Elég gyakran élnek Erdély-szerte (is) ilyen az előbbiekre utaló (az asztrológia hatását magukon viselő) szólásokkal, mint: *feljött a csillaga*, *leáldozott a csillaga*, *rossz csillagzat alatt született* (L. még A 69,101-110,145 stb.).

A csillag, mint a Messiás (Krisztus) jelképe közismert Romániában is nemcsak a magyar ajkúaknál (vö. Chevalier-Gheerbrant 1990.417), néhol ez a csillag nevében is kifejezésre jut /A 44,45 /.

A betlehem-i csillag (az ötágú) bizonytalán az egyház engedménye az asztrológiai gondolkodás irányában: a Jézus születését jelezte. De csillag jelezte ezt például Buddha esetében is (Chevalier-Gheerbrant 1990.420).

⁴ L. még: Chevalier-Gheerbrant 1990.417.

Átkot, áldást, kívánságot foganatosító erővel bíróként, e lappangó, ki nem mondott, implicit módon érvényesülő jelentésben is használják a "csillag" szót például, mikor a csillagokra esküsznek, vagy kívánják, hogy verjen meg a csillag (Bosnyák 1980.29.).

Hogy az ötágú csillag a tökéletesség jelképe is (Chevalier-Gheerbrant 1990. 416), így aligha tudják. A gyakorlatban viszont él ez a szimbólum még a nagyvárosi népi kultúrában is akkor amikor például a szállodák, vendéglők minősítését csillagokkal jelzik, közérthetően járva el.

Az előbbiekkal függhet össze, hogy a "csillagom" megszólítás, oly gyakori a magyar népköltészeti alkotásokban. Értékjelkép 'szentem, kedvesem, drágám' jelentésben. A mennyország irányába mutatnak a közhit szerint a csillagok, ahol az igazak örök életüket élik. Összefügg(het)nek az említettek például útmutató, eligazító jelként való szintén gyakori értelmezésükkel.

Több csillag, csillagkép: tulajdonságra, történelmi eseményre illetve általában az emberi világ valamely elemére annak égi másaként utaló szimbólum, jel is lehet, de erről részben már szoltam például az egyes csillagok, csillagképek és magyarázataik ismertetésekor.

A csillagoknak a **termést befolyásoló** szerepéről udvarhelyszéki /A 62/, bukovinai⁵ (Bosnyák 1977) és palócföldi mai adatunk van. Előbbi valószínű csízióból származó (Regio-montanus 1986.47), az Esthajnalcsillaggal kapcsolatos. Utóbbi szerint, amikor sok a csillag, akkor ajánlatos elvetni a kukoricát (Fejes 1985.122).

⁵ Szóltam már róla az időjósító szerep tárgyalásakor.

Századunk elején több felé is a karácsony esti csillagos égből jósolták a jó búzatermést, bortermést; máshol Magyarországon a majdani széna-, szilvamennyiségre, csirkék, libák számára következtettek belőle, és arra is, hogy mennyire lesznek tojósak a tyúkok (Szendrey 1922. 322). Egykor Háromszéken voltak, akik úgy gondolták, ha óév éjszakáján 12 órakor a csillagok egyformán ragyognak, akkor termékeny esztendő lesz (Szendrey i.h.).

E. Az ismeretek és hiedelmek társadalmi rétegződése

Adatközlőim mindegyikének nagyon hasonló a csillagokkal kapcsolatos hite, tudása. Lényegében egységesnek mondható, bár az egységen belül színesség, változatosság tapasztalható a részletekben, és ez például a területi elszigeteltség mértékével, a felekezeti hovatartozással, a különböző etnikai ráhatásokkal, a más-más történeti adottságokkal magyarázható, különféle sajátosságokkal.

A **vallási** különbségek - reformátusok, katolikusok, unitáriusok és evangélikusok közt - alig tükröződtek. Hogy Erdélyben kevesebb magyar csillagnévben van benne valamely szent neve, mint a mai Magyarországon: ez bizonyára a szentek kultuszát tagadó itteni protestáns vallású többség meglétének, hatásának a következménye.

Az **egyéni csillagismeretről** szólok az alábbiakban. Noha az adattárban közlöm, ki hány csillagot, csillagnak, csillagképnek tartottat ismer és közülük hányat tudna megmutatni, ebből nem lehet megtudni, hogy tudományos

értelemben, az ismeretek mélysége tekintetében ez pontosan mit is jelent. Van, aki név nélkül is számon tart csillagot (pl. Na3), van, aki (Bo2, Dá1 stb.) több "csillagot" ismer, de valójában (tudományos alapon) egy se csillag. Így van, aki valójában több csillagot ismer annál, mint akinek a neve után az adatközlők névsorában nagyobb szám áll, lévén, hogy ő tudja, hogy a hullócsillag, az üstökös nem csillag, hogy a Hajnalcsillag meg a Vacsoracsillag egyetlen bolygó két neve (Pl.: La1 és La2, Kol1 esete ez).

Olyasmire, hogy egy valaki ismeretanyaga sokkal meghaladja a másokét a romániai magyarság körében - a szakembereket, amatőr csillagászokat leszámítva -, nem találtam példát: tehát a jelenlegi helyzet viszonylag megállapodott, állandósult. A város népe esetében se becslöm sokkal nagyobbra a különbségeket: az iskola kiegyenlítő szerepet tölt be, melyet az ott szintén meglévő hagyományozódás csak erősít, kevesebb teret hagyva a kétségtelenül heterogénebb társadalom tagjainak külön-bözőségeik e téren való megnyilvánulására.

A nők általában bővebben, árnyaltabban vallanak, több mindenben hisznek, mint a ténylegesen az eget, csillagokat jobban értő, ismerő **férfiak**, kik hitről szólva is hajlamosak inkább a tudásukról beszélni; úgy, hogy igyekeznek - a nőknél gyakrabban a racionális és politikai gondolkodás cenzúráját alkalmazni (vö. Békés 1980.163). Bizonyára nem jelent gondot annak a megállapítása, hogy az alábbi két szöveg közül melyik származik nőtől, melyik férfitől.

Alcsík /A 1/:

A Göncölszekért vagy Hetevényt egész évbe lehet látni. A helyét változtatja; hol alább, hol fennebb van. Meg van fittyenve a rúdja (Szm4). Szilágyság /A 12/:

Egy csillag (nem tudom hogy hívják), olyan mintha szekérre járnak. Azok sátoros cigányok. Sok csillag van, sok gyermeke vót annak (Na3).

A **korkülönbség** elég sokat számitott, de nem az idősebb meg a középkorú korosztályt illetően. Annál inkább az említett korosztályok és a fiatal (tizen- és huszonévesek) nemzedék esetében. A fiatalok mennyiségileg jóval kevesebbet tudtak mondani a témában és jóval gátlásosabban. őket inkább befolyásolták az írott források. A Sarkcsillag az egyetlen csillag, amelyről több fiatal tudott, mint ahány idősebb korosztálybeli.

Iskolában (13-19 éves) tanulók körében falun (Magyar-szováton) és városon (Sepsiszentgyörgyön) egyaránt végeztem felmérést a szűkebb világképet illetően. Ami a csillagokat, csillagoknak tartottakat illeti városon egyenként átlagban két csillagot tudtak megnevezni, falun négyet. Kivételesen városon legfeljebb négyet-ötöt, falun hatot-hetet (Nagy Göncöl, Sarkcsillag, Hajnalcsillag, Tejút). Megmutatni városon egyet is kevesen tudtak volna a név szerint ismertek közül; falun legalább egyet-kettőt (Göncölszekér, Tejút) majd mindenki meg is tudna mutatni. A fiatalok közül (főleg városon) többen tudják (de nem sokan), hogy az üstökös, a Hajnalcsillag, Vacsoracsillag, hullócsillag nem csillag; általában jobban, többen ismerik a Sarkcsillagot és a Kis Göncölt. A romániai tantervek az utóbbi évtizedekben hol tartalmazták, hol nem - többnyire nem - a csillagászati ismeretek, illetve a csillagászat tanítását az iskolákban.

Következésképpen elmondható: több szempontból (tudományos értelemben is) hiánypótlónak tekinthetjük a csillagokkal kapcsolatos szájhagyományt.

A **foglalkozás** különbözősége csak kisebb eltérésekhez vezetett. A pásztor, juhász - nem először tapasztalom - nem ismert lényegesen több csillagot, viszont az időbeosztást, tájékozódást segítő csillagokról többet tudott és nagyobb számú csillagot azonosított, lévén ebben érdekeltebb, mint például földműves társa (vö. Vajkai 1948). Így G.D. homoródszentpáli pásztor kilenc csillagkép nevét ismerte, és mind a kilencet meg tudta volna mutatni. Ráadásul - több pásztor társához hasonlóan - éjjeli időpontoknak a csillagok segítségével való megállapítására is tudott eljárást. Ellenben földműves falubelije, G.A., aki szintén kilenc csillagot nevezett meg, csak hetet tudott volna megmutatni, és egyetlen olyan csillagról, csillagképről sem beszélt, amely segíti az esti, éjjeli időpont-megállapítást.

A katalán Amades munkájában (1994) láthattam bizonyítást annak, hogy mennyire meghatározó lehet csillagismeret dolgában a foglalkozás. Külön csillagelnevezéseket jegyzett le a század elején a gyűjtő a pásztorok, a tengeri halászok meg a parasztok körében. Nemcsak néhány név eltérés áll fenn, de az említetr három kategória másként is tagolja a csillagos eget. Mindegyik szűkebb érdeklődési körének megfelelően.

A földművelő számára fontos csillagok azok, amelyek a mezei munkák, a szüret idejét jelzik; a tengeri halászok számára a tengeren való tájékozódást segítő, a pásztorok számára pedig az állatok be- és kihajtásának az idejét jelzők.

A katalánoknál a tengeri halászok csillagismerete a legalaposabb, a magyarságok és a románok körében pedig -

eltérő mértékben bár - a pásztoroké. A románoknál századunk elején és közepe táján jelezték külön pásztorcsillagok meglétét is (Otescu 1907.1, Ionică 1944.59).

A magyarság egykori - világviszonylatban is - rendkívül gazdag, töredékében fennmaradt csillagnévanyaga és az előbbi adatok alapján feltételezhetőnek - kutatandónak - tartom, hogy magyar csillagos égből is több volt; később a foglalkozások szerint elkülönülő elnevezések együvé kerültek a gyűjtők révén, a még élő névanyag pedig mindegyre csappanva egyféle kiegyenlítődéshoz is vezetett, amely a jelenlegi vizsgálatok tanúsága szerint a földművesek, a parasztok csillaglátásának meghatározóvá, eluralkodóvá válását is eredményezte.

Foglalkozás szerint adatközlőim többsége földműves gazdaember. A más foglalkozásúak közt pedig több pásztor (juhász, marhapásztor). A csillagismeret szempontjából a pásztorok átlaga valamivel nagyobb a földművesekénél. Viszont van köztük olyan is (Kc1), akinek vizsgált tudása közepes. Tovább csökkenti a különbséget az a tény, hogy a legtöbb csillagot ismerő adatközlőm (Szm4) nem pásztor, hanem földműves, aki hangsúlyozta, hogy sokat járta volt az erdőt, és gyakran "*kint hált*".

F. Interetnikus vonatkozások

A csillagokról vallott elképzelések, hiedelmek interetnikus vonatkozásairól eddig érintőlegesen volt szó. A vegyesen lakott településeken természetes a kölcsönhatás. Romániában persze mindenekelett a román hatás, illetve a románokra való hatás erőteljesebb érvényesülésével lehet számolni.

A mezőségi Magyaroszovát (Suatu) lakóinak mintegy 30%-a, a vidék lakosságának pedig a többsége román. Verespatak (Roşia Montana) mokányási településen a magyarság a 10%-ot se teszi ki, és ők is elrománosodtak. Az említettek esetében keríték sort összehasonlításra a helyszínen végzett szűrópró-baszerű felmérés alapján.

A világtkép tárgyalt elemeinek fontosságát húzza alá, hogy Szovát esetében a feltételezett román hatás alig mutatható ki, csekély; Verespatakon pedig nem annyira átvételt mintsem nagy mértékű (a nyelvromlással járó) szegényedést eredményezett. Azonban megléte mindkét helyt kétségtelen. Biztosra vehető egy csillag nevének esetében a mezőségi,¹ kettő esetében az erdélyi-szigethegységbeli falu beolvadóban lévő magyarjainál.²

Érdekes, hogy a *Létra*, illetve *Fustyia* csillagképnév sem a magyar, sem a román szakirodalomban nem találtam meg. A további kutatás döntheti csak el, hogy a hasonló jelentésű magyar s román szópár melyike az elsődleges, az eredeti.

A *Félkenyér* magyar csillagképnév a Mezőségen kívül előfordul a magyar nyelvterület más részén is, ott is, hol románok nem élnek, így a Hortobágyon (Barna 1982.). Valószínű tehát, hogy magyar hatásra került be a Fogaras vidéki románok csillagnévanyagába a *Jumātatea de pită* név, annál is inkább, mert sem Otescu, sem Vulcănescu, csakis Ionică jelezte előfordulását a románoknál, és csakis Erdélyből.

¹ Létra, Fustyia; vö./A 134,136/

² Káru máré, Káru mik; vö. /A 10,11,113/

Nem tartom kizártnak, hogy a *Furócsillag* (Asz), *Fúrúcsillag* (Cs) név román hatásra került a magyarba. A román megfelelő *Sfredelul* ('a fúró') vagy *Sfredelul mic* lenne. Adatok vannak rá Moldvából, Munténiából és Erdélyből is. Ha igaz ez a feltételezés, megoldódna a magyar elnevezés azonosítása. Valószínűleg - az alcsíki adat szerint csak részben - a *Canis Minort* jelölne (Otescu 1907.35).

A szováti románoknál a magyar hatást jelentékenynek látom. Valószínűleg a *Cigányok útja* név és magyarazattípusa a *Félkenyér*hez hasonlóan elsődleges a magyarságnál (Mándoki 1962.300), tehát átvételnek számít a *Drumu țiganilor* itteni román elnevezés meg a hozzáfűzöttek szintén /A 27,28/.

Nélkülözve az elegendő összehasonlítási alapot csak érdekességként teszem hozzá az eddigiekhez, hogy két nemrég megjelent könyvben milyen számban szerepelnek magyar, illetve román népi csillag(kép)nevek. Vulcănescunál (1987.406) 44 népi névről és körülbelül ugyanennyi latin megfelelőről esik szó a román mitológia kapcsán;³ Bődök (1992.120-134) a néphagyománybeli csillagos égről szólva 400-nál több népi csillagnevet közöl, 172-öt azonosítás nélkül, 88 esetben megadva a latin megfelelőt. Ionică 1944-ből való munkája arról tudósít, hogy Drăgu² falu népe legkevesebb 18 csillagot, csillagképet jól ismer. A 80-as években gyűjtőutamon én egyetlen magyar faluban sem jegyezhettem le 11-nél több csillag(kép) nevét.

A Vulcănescu által felsorolt nevek közt csak elvétve van olyan, amelynek hasonló jelentésű magyart feleltethetnénk meg.

³ Otescu (1907) több mint 30 csillag, csillagkép úgy ugyanannyi népi nevet közli.

A romániai interetnikus összefüggéseket illetően például a Tejútal kapcsolatban már Lugossynál találunk Szatmár megyei (magyar hatásra valló) német adatot (Mándoki 1962.288), Ipolyinál (1854.270) pedig románt.

Az említettekkel csak jelezni kívántam, hogy mennyire jó lenne pótolni azt a sok hiányosságot, mely az interetnikus vizsgálatok terén hátráltatja a jobb eredmények elérését.

G. Összefoglalás

Mint általában az erdélyi magyar népi hiedelmek, ismeretek: a csillagnevekkel kapcsolatosak is sajátos összetettségre vallanak. Az összetevők egy része régebbi "pogány" világképek maradványa, más része egyházi hittételek hatására vall, megint mások újonnan keletkeztek (például a még mindig nem általános elképzelés arról, hogy a nap is csillag; de a folyamat főleg a tömegkommunikáció erősödő hatására feltartóztathatatlanak mutatkozik). És mindezeket befolyásolta a nép mindenkori tapasztalata, az egyetemes emberi mozgató rugók. Például így lehet a *Hadak útja Szépasszony Vászna* vagy éppenséggel *Szent Péter útja* egy másik hiedelemkörben. Mivel hasonló funkciót tölt be, a konfrontáció felismerésének legcsekélyebb jele sem mutatkozik.

Kisebb részben a keresztény mitológiának (mennyei, szentekkel, angyalokkal kapcsolatban), nagyrészt a huzamosabb ideig tudománynak számító asztrológiának (például csillagjóslás, csillaghullás vonatkozásában), valamint a jórészt ebből sarjadzó csíziónak, kalendáriumoknak (például időjóslás

égitestekből), és részben az újabb tudományos eredményeknek, tömegkommunikációs eszközöknek (például időmérés, űrutazás) tulajdonítható hogy bár az ősi égitestlátás sokat veszített színességéből, újabb színek azért tapadtak hozzá.

Az égitestek fontosságához képest indokolatlan a csillag- (kép)nevek szegényedése, viszont természetes, ha a hiedelemvilág folyamatos, olykor rohamos metamorfózisát tekintjük. Korunk velejáróit, a gyorsuló időt, a változó szemléletet.

Objektíve ugyanolyan fontos volt egy csillag régebb is, mint ma; viszont fontosságának megítélése az őt szemlélő ember által koronként, kultúránként különböző lehet. Például Urton (1981.3) elmeséli, hogy amikor megkérdezte egyik andokbeli indián adatközlőjét, miért figyelik az egyik csillagot, amelyikről tudják, mikor kell vetni, azt felelte: *porque queremos vivir.*¹

Létfontosságúnak ma már egyetlen európai nép sem tartja a csillagos ég figyelését, de ennek nyoma megvan például a horoszkópokban, az ufókban való hit egyre fokozódó terjedésében.

Időmutató csillagaink ma jórészt nem töltik be régen oly fontos szerepüket, a különféle mechanikus meg elektronikus időmérő, óramutató eszközeink még név szerinti számon tartásukat is háttérbe szorították. A csillagokból időpontokra következtetés többnyire a múlté, amint azt Erdély-szerte mondják /A 153-154/.

Előtérben van velük kapcsolatban mindaz, ami az ember társadalmi lény voltát hangsúlyozza, természeti lény volta kárára. Vallási hiedelmek (mágikusak és főleg keresztény

¹ Jelentése: 'mert élni akarunk'.

jellegűek) meg történelmi ismeretek és hiedelmek fejeződnek ki, jelenítetnek meg mai csillagos egünkön.

A szentség tere adatközlőim számára is a csillagvilág. Ami odakerül, annak nagy a becsülete akkor is, ha eredetileg a nagyon profán, gyakorlatias szféra része volt.

A ma a csillagászat nyelvében és részben a népnyelvben használt csillag- és főleg csillagképnevek az ókori mezopotámiaiak képzeletében, nyelvén jöttek létre (Bartha 1980), s később kiegészültek görög-rómaiakkal meg (kis számban) újkoriakkal. Az emberiségnek a csillagos égről szerzett ismeretei nemcsak évszázadokon, de évezredekben át hagyományozódtak. Szerves elemei lévén a kultúra mélyszerkezetéhez tartozó világgépnek: mélyek, nagymúltúak a hangsúlyozottan emberköz-pontú szemléleten alapuló népi világgép részeiként is. A népek közti különbségek, hasonlóságok a népi csillagtérképeken jól megnyilvánulhatnak; tükröződhet rajtuk az, hogy a különféle közösségek hogyan tagolják eltérő módon képzeletük, nyelvük, hitük, gondolkodásuk függvényében ugyanazt a világot. Színezik, árnyalják mindent a csillagos égre is kivetült többé-kevésbé sajátos szükségletek, szokások. Remélhetőleg ezt az árnyalást szolgálja az idevágó erdélyi magyar adatok közlése, elemzése is.

Csillagneveink különös figyelmet érdemelnének mind a nyelvészek és történészek, mind a néprajzosok részéről.

Hajdú Mihály írja: "Egyre kevesebb népi csillagnév el már a köztudatban, pedig valamikor a magyarság csillagismerete igen fejlett lehetett. Az idősebbek emlékezetében élő csillagnevek összegyűjtése felbecsülhetetlen értékű!" (Hajdú é.n. 5)

Nemcsak a múlt század végénél, de a század elejénél is jóval szegényesebb csillagvilág rajzolódik ki kutatásaim alapján:

új nevekkal,² mondákkal meg egyféle összegezéssel egészült ki tudásunk e témakörben.

A csillagmagyarázás - ma szűkszavúbban, mint régen -, korok, szemléletek sajátos összetettségét mutatja: mágia, ókori mitológiák, vallások, asztrológia, keresztény tanok, népi tudományosság, iskolából, könyvekből kiszűrt, átkódolt tudás, hiedelemanyag elemei egyaránt megtalálhatók a romániai magyarok csillagokkal kapcsolatos néphagyományában.

A világegyetemről és benne a csillagokról jelenleg a falun élő színhagyomány jóval kevesebbet mond, mint századunk elején, de többet annál, amit e téren az átlagiskola városban jelenleg nyújt: szerepe így a meglévő hiány pótlása is (vö. Erdődi 1970).

A tudomány világában elsőrendű fontosságú lett újra - mint volt az ókorban - a kozmosz kutatása, kifejlődött az űrkutatás. A csillagos ég vizsgálatában háttérbe szorult a szemmel, távcsővel való Sokatmondó, hogy csillaggal kapcsolatos több mint harminc szólásmondásunk (O.Nagy 1976. 126,127,164,165,213, 242,283).³ megfigyelés; kifinomultabb matematikai, fizikai, kémiai módszereket, eljárásokat, a csoportmunkát igénylő laboratóriumi kísérleteket tekintik napjainkban a célravezetőeknek, fontosabbaknak. Nőtt tehát a

² A következő romániai magyar (a szórványban és Csíkban lejegyzett) csillagnevekről, csillagképnevekről nem tud az eddigi szakirodalom: Lovagocska, Ezüstcsillag, Hétféjú sárkány, Két kaszás, Király kardja, Létra (Fustyla, Fustyé), Nagygazdák csillaga, Északi Sarkcsillag, Polyvás út, Róka csillag, Sátáncsillag, Szegények csillaga, Úr Jézus csillaga, Vándorcsillag (nyolcuk párhuzamosan él más nevek mellett).

³ Feljön a csillaga, csillagokat néz vacsorára, rossz csillagzat alatt született, letagadja a csillagot (is) az égről, csillagnak is van tisztulása, fényes, mint a csillag, anyyi, mint a csillag az égen, olyan gögös, mintha ő ültetné a Fiastyúkot, olyan nehéz, mint a Göncölszekér stb.

szakadék a népi, a tömegek csillagvilág-, kozmoszismerete és a szakembereké közt; annyira, hogy az asztronómia nem járul oly mértékben hozzá a csillagászati ismeretek terjedéséhez - legalábbis kutatási területemen -, mint az újabban egyre inkább teret nyerő asztrológia. Magyarázható ez a természettudományos kérdések iránti érdeklődés csökkenésével, az utóbbi időben tapasztalható egyre fokozottabb történelmi, gazdasági érdeklődéssel, amelyet - jóslásokba bocsátkozva - az újra teret hódító asztrológia is kielégít a maga módján. És mindenekelőtt azzal, hogy napjaink emberének a mindennapi életben már alig van szüksége égitestekkel kapcsolatos ismeretekre.

A csillagnevek tájegységenkénti mutatója¹

Alcsík (l. még: Kászon)

Fiastyúk (Fijastyúk, Fiascsillag, HetevénM)², Fúrúcsillag, Göncölszekér (Nagy Göncöl, Hetevény, Hetevén ?), Hadak útja (Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl (?Jancsika szekér), Rókacsillag, Sarkcsillag (Északi sarkcsillag), Üstökös (Üstökös-csillag), Vacsoracsillag.

Alsó-Fehér

Fiastyúk, Göncölszekér (Nagy Göncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Sarkcsillag, Szent Péter pácája,

¹ Ahol nem jelzem a forrást: saját gyűjtésről van szó. A csillagnevek az adatközlők megítélése szerintiek.

² Zárójelben a névváltozatokat közlöm.

Polyvás út (Tejút), Üstökös csillag, Vacsoracsillag (Zsidók csillaga^M).

Történeti adatok (Lázár István 1896.100-101.)

Egész kenyér, Ég útja, Félkenyér, Fiascsillag (Oláhtánc), Gönci szekér, Hajnali csillag (Hajnalcsillag), Kereszt, Koszorú, Rendcsillag, Szent Péter pálcája, Üstökös csillag, Vacso racsillag.

Aranyosszék

Fiastyúk (Fijastyúk), Göncöls csillag (Göncölszekér, Gönci szekere^M, Nagy Göncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Sarkcsillag, Tejút (Szalmás út^M, Üstökös csillag, Vacsoracsillag (Vacsaracsillag).

Történeti adatok Torda, Aranyosszék, Torockó vidékéről (Jankó 1893)

Bíró pálcája (Aranypálca, Szent Péter pálcája), Ég országútja (vagy név nélkül?), Félkenyér, Fiastyúk, Furócsillag, Göncöl szekere, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszás csillag, Kereszt, Üstökös, Vacsoracsillag.

Bánság

Döncölszekér (Göncölszekér, Döncöls csillag), Esthajnalcsillag (Vacsoracsillag, Esthajnali csillag), Északi csillag (Sarkcsillag), Fiastyúk (Fiostryúk, Kotlócsillag, Kotlóstyúk^M), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszás csillag, Sátáncsillag (Üstökös, Üstökös csillag), Tejút (Hadak útja), Vezércsillag (Vándorcsillag).

^M Murádin 1994

Bányavidék (Nagybánya vidéke)

Esti csillag, Fiastyúk (Fijastyúk), Göncölszekér (Nagy Göncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Tejút (Hadak útja^M), Üstökös.

Barcaság

Fiastyúk (Fijastyúk, Fijas csillag^M), Göncölszekér (Nagy Göncöl, Göncöl, Gönci szekér^M, Göncö szekér^M), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Lovagocska, Szent Péter pálcája, Tejút (Téút^M, Hadak útja^M, Hadúr útja^M), Üstökös, Vacsoracsillag.

Bihar M:

Esti csillag (Esthajnalcsillag, Escsillag), Fijastyúk, Göncör-szekér (Göncös szekér, Színásszekér), Kaszás, Tejút (Hadak útja, Szent Pétör útja, Színásszekér út, Tej útja)

Bukovina (Bosnyák 1977, 1994)

Fiastyúk (Hetemén, Csokros csillag, Tyúkos csillag), Göncöl (Bence szekere, Köncöl szekere), Hadak útja (Csaba útja, Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kicsi Göncöl, Szent Péter pácája, Üstököscsillag, Vacsoracsillag.

Délvidék

Doroszló (Kovács^{***} 1982.12.):

Kotlócsillag, Hullócsillag, Üstökös.

Drávaszög (Lábad^{***} 1991.621-623.):

^{***} A gyűjtő mindenekelőtt a néphit szempontjából fontos csillagok, csillagképek lejegyzésére törekedett, így bizonyára nem közölt, említett több nevet, ha ahhoz (viselőjéhez) nem kapcsoltak hiedelmet a helybeliek.

Esthajnalcsillag (Vacsoracsillag, Vadlegelő), Fiastyúk, Göncölszekér, Kaszáscsillag, Ökörvezető csillag (Hajnalcsillag), Sánta Kata, Tejút, Üstököscsillag.

Felcsík (I. még Gyergyó)

Fiastyúk (Heteven^M), Göncölszekér (Hetevény, Heteven), Hajnalcsillag (Mária csillaga), Hétfejű sárkány, Hullócsillag, Két kaszás, Koszorúcsillag, Tejút (Hétfejű sárkány, Csaba útja), Üstököscsillag (Üstökös), Vacsoracsillag (Esti csillag, Úr Jézus csillaga).

Felső-Maros mente M

Cigányok útja, Fijastyúk (Heteven), Vacsara csillag

Gyergyószék

Esthajnalcsillag (Vacsoracsillag), Fiastyúk (Heteven^M), Göncölszekér (Nagy Göncöl, Gölön szekér^M), Hadak útja (Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszás-csillag, Kis Göncöl, Üstökös (Üstököscsillag).

Gyimes (Bosnyák 1982)

Fiastyúk (Heteven), Göncöl szekere (Jancsika szekere, Gönci szekere), Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Szent Péter pácája, Üstököscsillag, Vacsoracsillag.

Háromszék

Fiastyúk (Fijastyúk, Fijas^M, Fiascsillag, Fijascsillag), Göncöl (Göncölcsillag, Nagy Göncöl, Göncölszekér, Göncör-szekér^M), Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag (Bolygó csillag),

Kaszás-csillag, Kis Göncöl, Szent Péter pálcája, Üstökös (Üstököscsillag), Vacsorai csillag (Estei csillag, Vacsoracsillag).

Homoród mente

Fiastyúk (Fijastyúk, Hetevén^M, Hetevény, Hét csibe s a kottló), Göncölszekér (Nagy Göncöl, Göncöjszekér^M), Hadak útja (Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Szent Péter pálcája, Üstököscsillag, Vacsoracsillag (Hódkísérő csillag, Esthajnalcsillag).

Hortobágy (Barna 1982.811-816.)

Esőcsillag, Esthajnali csillag (Zsidócsillag, Sáboccsillag), Fiastyúk, Félkenyér, Gáspárcsillag, Göncölszekér (Göncöl), Hullócsillag, Kaszás-csillag (Kaszás, Három kaszás), Keresztcsillag, Kisbéres (Béres, Kis magyar), Kis Göncöl, Ökörkereső csillag (Ökörlopó csillag), P...acsillag, Sánta Kata (Sánta Kati), Tejút (Hadak útja, Országút), Üstökös.

Hunyad^M

Fijastyúk (Fijas csillag), Hadak úttya (Téjút)

Kalotaszeg

Csaba útja (Cigányok útja^M, Hadak úttya^M, Tejút), Fiastyúk (Fijastyúk), Göncölszekér (Göncörszekér^M, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Sarkcsillag, Üstököscsillag, Vacsoracsillag.

Történeti adatok

Béres (Nyr 1901.), Cigányút, Éjtélcsillag, Göncöl (Gönc, Göncön, Bence) szekere, Kasza Holdja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kottlós csillag, Szérvonós, Üstököscsillag, Vacsoracsillag (Jankó 1892.187.).

Kászonszék

Fiastyúk (Fijas^M), Göncölszekér (Gönceszékér^M, Nagy Göncöl), Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Sarkcsillag, Üstököcsillag, Vacsoracsillag (Esthajna-csillag).

Küküllő vidéke M

Fijas (Fijas csillag, Hetevén), Göncöszekér (Gönci szeke-re, Gönciszekér), Szalma út (Szalma uttya, Pajvás út, Pozdorjás út, Téjút)

Lápos mente M

Estelli csillag, Fijastyúk, Hadak útja,
Marosszék (l. még: Sóvidék)

Nyárád mente

Fiastyúk, Göncölszekér (Nagy Göncöl), Hadak útja (Tejút), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Szent Péter pálcája, Üstököcsillag (Üstökös), Vacsoracsillag.

Havad (Nagy 1989):

Fehér Göncöl (Göncölszekér), Fiastyúk, Hadak útja, Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Vacsoracsillag.

Mezőség

Félkenyér, Fiastyúk (Fiascsuk, Fijas csillag^M, Fijokos tyuk^M), Fustyéj (Létra, Fustyia), Göncölszekér (Göncörszekér^M, Gönci szekér^M, Gönci szekere^M), Hadak útja (Cigányok útja, Cigányok uccsa, Cigányut^M, Csaba útja^M, Károli Troján^M, Nagyút^M, Tejút^M, Téút^M), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Király

kardja (Kard), Kis Göncöl, Üstököscsillag (Üstökös), Vacsoracsillag (Esteli csillag^M, Vacsara csillag, Vacsorai csillag, Zsidócsillag).

Román nevek: Caru, Drumu țiganilor, Fuștei, Găinușa, Luceafăr, Luceafăr de seară, Stea căzătoare, Stea cu coadă.

Máramaros

Esti csillag (Estéli csillag^M), Göncölszekér (Nagy Göncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kicsi Göncölszekér, Kereszt, Kottlócsillag (Fijastyúk^M), Tejút, Üstököscsillag.

Mokányság (a Nyugati-Szigethegység vidéke)

Esti csillag, Farkos csillag, Göncöl szekere (Káru máré), Hajnali csillag, Káru mik.

Román nevek: Caru mare, Caru mic, Stea polară, Luceafăr.

Moldva (Bosnyák 1980. 27-29., 1994, Szabó T. 1972.132-138.)

Anyacsillag, Béres, Éjféli csillag, Fiascsillag (A Kottlós a csürkékkel, Csürkéscsillag, Csürkéstyúk, Fiaska, Fijasztyuk^M, Gajinusza, Hetevén, Kloska a csürkéivel, Kloska ku puj^M, Kottló, Kottló a pizlőnekkel, Tyúk a csürkékkel), Göncöl szekere (Bence szekere, Bencer szekere, Csíki szekere, Demsze szekere, Dence szekere, Ganci szekere, Gince szekere, Gönce szekere, Gönci szekere, Gönde szekere, Isten szekere, Jancsika szekere, Drence szekere Káru máré, Nagyszekér, Szekér, Szekércsillag, Szempéter karucája, Szenygyörgynek a kocsija, Uti csillag, Vence szekere), Hajnalcsillag (Hajnali csillag, Jézusnak a csillaga, Mária csillaga, Reggeli csillag), Hullócsillag, Jancsika-

csillag, Kicsiszekér (Pável bicsiklétája), Magyar kereszt (Katolikus csillag), Magyarok csillaga, Polár csillag, Rabok útja (Angyal útja, Barát útja, Hadak útja, Égnök az útja, Fáradt embereknek az útyík, Halottak útyík, Kálejá cséruluj, Kálejá luj Traján, Pásztor útja, Retecsit út, Seregek útja, Szegén útja, Udvari út, Tündérek útja, Zárják útyík, Tejút, Drumul robilor^M), Szent Péter pálcája (Szent Péter kulcsai), Üstökös (Süprüscsillag, Söprüs csillag, Farkas csillag, Üstököscsillag), Vacsoracsillag (Vacsaraji csillag^M, Vacsorakori csillag, Estéji csillag), Végvacsoracsillag.

Palócföld:

Fiastyúk, Hajnó csillag, Hullócsillag, Kaszás-csillag, Kincsőcsillag (Kincsőszekér), Sánta Lyány, Tejút (Szalmásút, Országút), Üstökös (Barna^{***} 1989.602,666)

Karancskeszi (Fejős^{***} 1985.121-124)

Esthajnalcsillag, Fiastyúk, Göncöl, Hajnalcsillag (kikövetkeztetett adat), Hullócsillag, Kaszás (Kaszás-csillag), Pásztorbot, Sánta Kata, Tejút, Üstököscsillag,

Zagyvarékas (Pócs^{***} 1964)

Fiastyúk, Göncőszekér, Hullócsillag, Kaszás-csillag, Sántajány, Tejút, Üstökös.

Sóvidék

Északi csillag (Sarkcsillag), Fiastyúk (Hetevény, Hetevén^M, Tetevény^o, Hét Vezér^G, Fiascsillag, Kotlócsillag), Göncölszekér (Isten szekere^G), Hadak útja (Tejút, Csaba útja), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszás-csillag^G (Kaszás^G), Kicsi Göncölszekér (Kis Göncöl), Minkuj pálcá^G, Üstökös, Vacsoracsillag.

^o Gub 1994

SzászföldM

Cigány utja, Fijastyúk (Fijastik, Fijas csillag), Szekeres

Szatmár (I. még: Bányavidék)

Esthajnali csillag (I. még Csűry 1935.244.; Esti csillag (I. Barna 1982.811. és Murádin 1994), Fiasztúk, Göncölszekér (GöncörszekérM, GöncönszekérM), Hadak útja (TejútM), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszás-csillag, Üstököcsillag.

Szilágyság

Esthajnali csillag (Esti csillagM), Ezüstcsillag, Göncölszekér (Nagy Göncöl), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kis Göncöl, Kotló (FijastyúkM), Szegények csillaga, Nagygazdák csillaga, Tejút.

Udvarhelyszék (I. még: Homoród mente, Sóvidék)

Északi csillag (Éj/szaki sarkcsillag), Fiasztúk (Hetevény), Göncölszekér (GöncörszekérM, GöncöszekérM, Nagy Göncöl, Hetevény, Jancsika szekereM), Hadak útja (Tejút, Csaba útja), Hajnalcsillag, Hullócsillag, Kaszás-csillag, Kis Göncöl, Szent Péter páca, Üstököcsillag, Vacsoracsillag (Esthajnalcsillag, Estcsillag).

Erdélyi magyar népi csillag(kép)nevek mutatója

Betűrendben közlöm a népi neveket, lehetőleg mellékelve a csillagnevek magyar és latin tudományos nevét is: zárójelben.

Dőlt betűvel írva közlöm a csak régebben ismertnek tekinthető csillag- és csillagképneveket. A + jel arra utal, hogy az illető nevet a fiatalabbak, a 30-40 év alattiak általában nem

ismerik; a (+) jel ugyanezt jelzi, e kikövetkeztetett, feltételezett adatként. Az azonosítást illetően általában Bödök (1992.120-134) alapján járok el (A kivételt a nála föl nem tüntetett nevek azonosítása jelenti).

<i>Aranypálca</i> ¹		(Orion öve ?)
<i>Bence szekere</i> ²		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
<i>Béres</i> ³		(Alcor)
<i>Bíres</i> ⁴		(Alcor)
<i>Bíró pálcája</i> ¹		(Orion öve ?)
Bolygó csillag		(hullócsillag, meteor).
Cigányok uccsa		(Tejút, Via Lactea)
Cigányok útja		(Tejút, Via Lactea)
Cigányut		(Tejút, Via Lactea)
Cigány uttya		(Tejút, Via Lactea)
Csaba útja		(Tejút, Via Lactea)
(Dél keresztje)	+	(Hattyú, Cygnus ?)
Döncölcsillag		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Döncölszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
<i>Egész kenyér</i> ⁵		?
<i>Ég országútja</i> ¹		(Tejút, Via Lactea)
<i>Ég útja</i> ⁵		(Tejút, Via Lactea)
<i>Éjtélcsillag</i> ²		?
<i>Éjjeli kegyelet</i> ⁶		(Tejút, Via Lactea)
Escsillag		(Vénusz, Venus)
Estcsillag		(Vénusz, Venus)
Estei csillag		(Vénusz, Venus)
Estéji csillag		(Vénusz, Venus)
Esteli csillag		(Vénusz, Venus)

Estelli csillag		(Vénusz, Venus)
Esthajnalcsillag		(Vénusz, Venus)
Esthajnali csillag		(Vénusz, Venus)
Esti csillag		(Vénusz, Venus)
Északi csillag	+	(Sarkcsillag, Stella Polaris)
É/j/szaki sarkcsillag	+	(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Ezüstcsillag	+	?
Farkos csillag		(üstökös, cometes)
Fehér Göncöl	+	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Félkenyér	+	(Orion öve körüli 3 csillag ?)
Fias		(Fiastyúk, Pléiades)
Fiascsillag		(Fiastyúk, Pléiades)
Fiascsuk		(Fiastyúk, Pléiades)
Fiaska		(Fiastyúk, Pléiades)
Fiastik	(+)	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiastyúk		(Fiastyúk, Pléiades)
Fiokostyuk		(Fiastyúk, Pléiades)
Fiostyúk		(Fiastyúk, Pléiades)
<i>Furócsillag</i>¹		(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Fúrúcsillag	+	?
Fustyéj	+	?
Fustyia	+	?
Gölönszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönceszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönce szekere		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
<i>Gönciszekér</i>⁵		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönci szekere		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöjszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)

Göncöl		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncölcsillag		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöl szekere		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncölszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncönszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
<i>Göncön szekere</i> ²		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncörszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöszekér		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Hadak útja		(Tejút, Via Lactea)
Hadúr útja	+	(Tejút, Via Lactea)
Hajnalcsillag		(Vénusz, Venus)
Hajnali csillag		(Vénusz, Venus)
Hét csibe s a kotló	+	(Fiastyúk, Pléiades)
Hetemén	+	(Fiastyúk, Pléiades)
Hetevén		(Fiastyúk, Pléiades)
Hetevény		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Hetevény		(Fiastyúk, Pléiades)
Hétfejű sárkány	+	(Via Lactea egy részlete?)
Hétfejű sárkány	+	(Tejút, Via Lactea)
Hét vezér	+	(Fiastyúk, Pléiades)
Holdkísérő csillag	+	(Vénusz, Venus)
Hullócsillag		(hullócsillag, meteor).
Isten szekere	(+)	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Jancsika-szekér	+	(Kis Göncöl, Ursa minor)
Jancsika szekere	+	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Károli Troján	(+)	(Tejút, Via Lactea)
<i>Kaptár</i> ⁷		(Fiastyúk, Pléiades) *
<i>Kaptárhódja</i> ⁷		(Fiastyúk, Pléiades)
<i>Kaptárhugya</i> ⁷		(Fiastyúk, Pléiades)

Kárd	+	?
Káru máré		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Káru mik		(Kis Göncöl, Ursa minor)
<i>Kaszahóggya</i> ³		(Orion)
Kaszás	(+)	(Orion)
Kaszáscsillag	(+)	(Orion)
Két kaszás	+	(Részben az Orion)
<i>Kereszt</i> ⁵		(Hattyú, Cygnus ?)
Király kardja	+	?
<i>Kisbéres</i> ⁸		(Alcor)
Kicsi Göncölszekér		(Kis Göncöl, Ursa minor)
Kis Göncöl		(Kis Göncöl, Ursa minor)
<i>Koszorú</i> ⁵		(Északi Korona, Corona Borealis)
Koszorúcsillag	+	(Északi Korona, Corona Borealis)
Kotló	+	(Fiastyúk, Pléiades)
Kotlócsillag		(Fiastyúk, Pléiades)
Kotlóstyúk	(+)	(Fiastyúk, Pléiades)
<i>Kottafias</i> ⁹		(Fiastyúk, Pléiades)
Köncöl szekere		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
<i>Leánygyülés</i> ⁷		(Fiastyúk, Pléiades)
Létra	+	?
Lovagocska	+	(Ökörhajcsár, Bootes ?)
Mária csillaga	+	(Vénusz, Venus)
Minkuj pálca	(+)	(Orion öve ?)
Nagygazdák csillaga	+	?
Nagy Göncöl		(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Nagyút	+	(Tejút, Via Lactea)
<i>Oláhtánc</i> ⁵		(Fiastyúk, Pléiades)
Pajvás út	(+)	(Tejút, Via Lactea)

Polyvás út	(+)	(Tejút, Via Lactea)
Pozdorjás út	(+)	(Tejút, Via Lactea)
<i>Rendcsillag</i> ⁵		?
Rókacsillag	+	?
<i>Sántakat</i> ⁹		(Szíriusz, Sirius)
Sarkcsillag		(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Sátáncsillag	+	(üstökös, cometes)
Szalma út	(+)	(Tejút, Via Lactea)
Szalma útja	(+)	(Tejút, Via Lactea)
<i>Szalmásút</i> ¹⁰		(Tejút, Via Lactea)
<i>Szarvasnyom</i> ¹¹		(Zsiráf, Camelopardalis)
Szegények csillaga	+	?
<i>Székelyek csillaga</i> ¹²		(Szaturnusz, Saturnus)
Szekeres	(+)	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Szent Péter pá(l)cája	+	(Orion öve)
Szent Pétör pácája	+	(Orion öve)
Szent Pétör útja	+	(Orion öve)
<i>Szénvonás</i> ²		?
<i>Szépasszony Vászna</i> ¹³		(Tejút, Via Lactea)
Színásszekér	(+)	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Színásszekér út	(+)	(Tejút, Via Lactea)
Tejút		(Tejút, Via Lactea)
Téjút		(Tejút, Via Lactea)
Tej útja		(Tejút, Via Lactea)
Tetevény	(+)	(Fiastyúk, Pléiades)
Téút		(Tejút, Via Lactea)
<i>Tündérek fordulója</i> ¹⁴		(Tejút, Via Lactea elágazó része)
Tyúkos csillag	(+)	(Fiastyúk, Pléiades)
Úr Jézus csillagja	+	(Vénusz, Venus)

Üstökös		(üstökös, cometes)
Üstököscsillag		(üstökös, cometes)
Vacsoracsillag		(Vénusz, Venus)
Vacsorai csillag		(Vénusz, Venus)
Vacsorakori csillag		(Vénusz, Venus)
<i>Vadgalambfő</i> ¹⁵		(Fiastyúk, Pléiades)
Vándorcsillag	+	(Deneb?(Bödök 1992.134.), Hattyú ? (Toroczkai-W. 1988.37.)
Vezércsillag	+	(Deneb?(Bödök 1992.134.), Hattyú ?(Toroczkai-W. 1988.37.)
Zsidócsillag	+	(Vénusz, Venus)
Zsidók csillaga	+	(Vénusz, Venus)

1Jankó 1893

2Jankó 1892

3Nyr 1901. 199-200

4Szendrey 1924. 254

5Lázár 1896

6Toroczkai-Wigand 1988. 16

7Bödök 1992. 97

8Herman 1914. 628

9Nyr.1901. 199

10Szendrey 1924. 253

11Bödök 1992. 55

12Toroczkai-W. 1988. 17,28

13Lugossy 1855. 253

14Lugossy 1855. 62

15Bödök 1992. 47

Moldvai magyar népi csillag(kép)nevek mutatója

Betűrendben közlöm a népi neveket. Lehetőleg mellékelem zárójelben - a csillagnevek magyar és latin tudományos nevét is. Az azonosítást illetően általában Bödök (1992.120-134) alapján járok el. A kivételt a nála fel nem tüntetett nevek azonosítása jelenti.

Anyacsillag	?
Angyal útja	(Tejút, Via Lactea)
Barát útja	(Tejút, Via Lactea)
Bence szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Bencer szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Csaba útja	(Tejút, Via Lactea)
Csokros csillag	(Fiastyúk, Pléiades)
Csürkéscsillag	(Fiastyúk, Pléiades)
Demsze szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Dence szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Drence szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Drumul robilor	(Tejút, Via Lactea)
Égnek az útja	(Tejút, Via Lactea)
Éjféli csillag	?
Estéji csillag	(Vénusz, Venus)
Fáradt embereknek az úttyik	(Tejút, Via Lactea)
Farkas csillag	(üstökös, cometes)
Fiascsillag	(Fiastyúk, Pléiades)

Fiaska	(Fiastyúk, Pléiades)
Fiastyúk	(Fiastyúk, Pléiades)
Gajinusza	(Fiastyúk, Pléiades)
Ganci szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gince szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönce szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönci szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöl	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Göncöl szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Gönde szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Hadak útja	(Tejút, Via Lactea)
Hajnalcsillag	(Vénusz, Venus)
Hajnali csillag	(Vénusz, Venus)
Halottak úttyik	(Tejút, Via Lactea)
Hetemén	(Fiastyúk, Pléiades)
Hetevén	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Hullócsillag	(hullócsillag, meteor).
Isten szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Jancsika-csillag	?
Jancsika szekere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Jézusnak a csillaga	(Vénusz, Venus)
Kálejá cséruluj	(Tejút, Via Lactea)
Kálejá Iuj Traján	(Tejút, Via Lactea)
Káru máré	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Katolikus csillag	(Hattyú, Cygnus ?)
Kicsi Göncöl	(Kis Göncöl, Ursa Minor)
Kicsiszekér	(Kis Göncöl, Ursa Minor)
Kloska a csürckéivel	(Fiastyúk, Pléiades)
Kotló	(Fiastyúk, Pléiades)

Kotlós a csürkékkel	(Fiastyúk, Pléiades)
Kotló a piszlenekkel	(Fiastyúk, Pléiades)
Köncöl székere	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Magyar kereszt	(Hattyú, Cygnus ?)
Magyarok csillaga	(Jupiter)
Mária csillaga	(Vénusz, Venus)
Nagyszekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Pásztor Útja	(Tejút, Via Lactea)
Pável bicsiklétája	(Kis Göncöl, Ursa Minor)
Polárcsillag	(Sarkcsillag, Stella Polaris)
Reggeli csillag	(Vénusz, Venus)
Retecsit út	(Tejút, Via Lactea)
Seregek útja	(Tejút, Via Lactea)
Süprüscsillag	(üstökös, cometes)
Söprüscsillag	(üstökös, cometes)
Szegén útja	(Tejút, Via Lactea)
Szekér	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Szekér-csillag	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Szénygyörgynek a kocsija	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Szempéter karucája	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Szempéter kulcsai	(Orion öve, Orion γ, δ, ϵ)
Szempéter pálcája	(Orion öve, Orion γ, δ, ϵ)
Tejút	(Tejút, Via Lactea)
Tündérek útja,	(Tejút, Via Lactea)
Tyúk a csürkékkel	(Fiastyúk, Pléiades)
Tyúkos csillag	(Fiastyúk, Pléiades)
Udvari út	(Tejút, Via Lactea)
Úti csillag	(Nagy Göncöl, Ursa Maior)
Üstökös	(üstökös, cometes)

Üstököscsillag	(üstökös, cometes)
Vacsoracsillag	(Vénusz, Venus)
Vacsaraji csillag	(Vénusz, Venus)
Zárvák úttyik.	(Tejút, Via Lactea)

Irodalom

Amades, Joan

1994 *Des étoiles aux plantes. petite cosmogonie catalane.*

Carcassone: Garae/Hesiode; Toulouse: Presses univ. du
Mirail (XX. század eleji munka újraközlése)

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz).

I-III. Főszerk. Benkő Loránd. Bp. 1967-1976

Apáczai Csere János

1977 *Magyar Encyclopaedia.* I. kiadás 1653-ban. Buk. 174-202.

Bak Imre-Zelnik József (szerk.)

1980 *Kapcsolatok (Vitaanyag).* Bp.

Balassa Iván

1969 *A határainkon túli magyarok néprajza.* Gondolat, Bp.

Balassa I.- Ortutay Gy.

1979 *Magyar néprajz.* Bp.

Balázs Lajos

1994 *Az én első tisztességes napom.* Kriterion, Bukarest

Balázs Márton

1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához.* Sepsiszent-
györgy

Bálint Sándor

1938 *Népünk ünnepai.* Bp.

Barna Gábor

1982 *Népi csillagnevek és hagyományaik a Hortobágy vidékén.*

In: Néprajzi tanulmányok. 812-816. Debrecen

1989 *Fejezetek a palóc néphitből.* In: Palócok IV. Szerk.: Bakó

Ferenc Eger 595-677.

1991 *Paraszti világkép: vallásosság és hiedelmek.*

In: Magyar néphagyomány-európai néphagyomány. Szerk.

Balázs Géza és Halász Péter Bp.-Debrecen 103-110.

Bartha= D. Bartha Katalin

1951 *Nyelvjárási adatok. Szlavónia /Kórógy/ Magyar*

nyelvjárások I:168 Bartha Lajos (ifj.)

1980 *Tájékozódás az égen.* In: Kulin György-Róka Gedeon: A

távcső világa. 759-789. Bp.

Beke Ödön

1953 *A népi csillagnevek gyűjtése.* Nyr.

1961 *A Gönczölszékér egy ismeretlen neve.* Nyr.

Békés Ferenc

1980 *Természettudományos ismeretek a mindennapi
tudatban.*

In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat.

Szerk. Frank Tibor - Hoppál Mihály, Bp. I.k. 159-168.

Berze Nagy János

1940 *Baranyai magyar néphagyományok.* I-III. Pécs

1984 *Égigérő fa.* Magyar mitológiai tanulmányok. 3.kiad.Pécs

Bibó István

1917 *A számok jelentése és a gondolkodás alapformáinak
története.* Bp.

Birket-Smith, Kaj

1969 *A kultúra ösvényei.* Gondolat, Bp.

Bondár Ferenc

1982 *Sarkadkeresztúr néphite*. FA 14. 9-67.

Bonte, P. - Izard, M.

1992 *Dictionnaire de l'ethnologie et de l'anthropologie*. PUF,
Paris

Borbély Sándor

1893 *Torda-aranyosszéki népmondák*. Erdély II.évf. 358-360.

Bosnyák Sándor

1975 *Aranyalma, bot, suba*. Művészet 6.sz. 5-7.

1977 *A bukovinai magyarok hitvilága*. Folklór Archívum 6.

1978 *Napsugaras ormok*. Művészet 2.sz. 20-22.

1980 *A moldvai magyarok hitvilága*. Folklór Archívum 12.

1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága*. FA 14. 68-157.

1984 *A csángó magyarok apokrif bibliája*. Mozgó Világ 1-2.sz.
109-123.

1992b *Égbe vivő út*. Örökség 1.szám 2-6. Bp.

1992c *Jobban lapul a szívemhez, ha magyarul mondom*.
Örökség 1.szám 9-10. Bp.

1992d *Az ördögök szabadon jártak*. Örökség 1.szám 10,11,
15,19. Bp.

1992e *Az idő itt van, s lélek nincs* (Száz aldunai rege).
Örökség 2.szám 9,14-16.

1993 *A magyarok krónikája napjaink szájhagyományában*.
Örökség 2.szám 2-3,10,47. Bp.

1994 *Világteremtéssel meg égitestekkel kapcsolatos gyűjtés*
(kézirat).

Bödök Zsigmond

1992 *Harmatlegelő* (A csillagos ég a néphagyományban).

Dunaszerdaheiy. Brill, Tony

1981 *Legende populare românești*. Ed. Minerva, București

1994 *Legendele cosmosului*. Ed. Grai și suflet - Cultura
nationala, Colecția "Miorița", București

Chevallier, J.-Gheerbrant, A.

1991 *Dictionnaire des symboles*. Paris

Ciupercă, Dan

1994 *Astrologia în noua eră*. Ed. Safire, București

Coman, Mihai

1995 *La cosmogonie folklorique et les mondes à l'envers*.

Ethnologie française nr.3. 429-435.

Cuisenier, Jean-Segalen, Martine

1993 *Ethnologie de la France*. Paris

Culianu, Ioan Petru

1994 *Eros și magie în renaștere*. Minerva, București

Csűry Bálint

1935 *Szamosháti szótár I-II*. Budapest

Dienes István

1974 *A honfoglaló magyarok*. Bp.

Diószegi Vilmos

1962 *Samanizmus*. Bp.

1967 *A pogány magyarok hitvilága*. Bp.

1978 *Az ősi magyar hitvilág*. Bp.

Domanovszky György

1981 *A magyar nép díszítőművészete*. I-II. Bp.

Dontenville, Henri

1973 *Mythologie française*. Payot, Paris (újrakiadása az 1948-
belinek)

Dömötör Tekla

- 1980 *Hiedelem, monda és rítus a mai magyar faluban.* In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I. 290-299.
- 1981 *A magyar nép hiedelemvilága.* Bp.

Dömötör Tekla-Kákosy László (szerk.)

- 1975 *Mai népi hiedelmek.* Ládai Tamásné, Páll István, Salamon Anikó gyűjtései. Bp.

Dukkon Ágnes

- 1988 *A kalendáriumok művelődéstörténeti jelentőségéről a XVII-XVIII. század fordulójáig.* In: A megváltozott hagyomány. Szerk. Hopp L.-Küllös I.-Voigt V., Bp. 295-312.
- Durand, Gilbert

- 1977 *Structurile antropologice ale imaginarului.* București

Eliade, Mircea

- 1987 *A szent és a profán.* Bp.

Enyedi Emese

- 1992a *A természetfölötti világ a gyergyói hiedelmekben*
Néprajzi Látóhatár I.évf.1-2.szám 113-124.
- 1992b *Jövendőies Gyergyóban.* Néprajzi Látóhatár I.3-4. szám
90-95.

Erdélyi Zsuzsánna

- 1976 *Hegyet hágék, lőtöt lépék.* Archaikus népi imádságok.
Magvető, Bp.

Erdődi József

- 1970 *Uráli csillagnevek és mitológiai magyarázatuk.* In: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 124. Bp.
- 1977 *Időszámításunk.* In: A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 151.szám Bp.

Faragó József

1985 *Bihari népmondák a Halley-üstökösről*. NYIRK, Kolozsvár, 51-55.

Fazakas István-Székely Sz. Magdolna

1990 *Igézet ne fogja...* . Bp.

Fejős Zoltán

1985 *Hiedelemrendszer, szöveg, közösség*. Néprajzi Közlemények XXVII.

Fél Edit

1993 *Az ég, a föld s az alvilág*. In: Emlékezés Fél Editre. Szerk. Fülemile Ágnes - Stefány Judit, Bp. 217-238.

Ferenczi Imre

1977 *Ráolvasások, archaikus népi gyógymódok a Maros mentéről*. Népr. és Nyelvtud. XXI. Szeged 313-353.

1982 *Tiszaháti és felsőtiszai néphit és népszokások*. Népr. és Nyelvtud. XXVI. Szeged 183-193.

Fónagy Iván

1943 *A mágia és a titkos társaságok története*. Bp.

Frank Tibor-Hoppál Mihály (szerk.)

1980 *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. I-II. Bp.

Fügedi Márta

1982 *Emberfeletti hatalmú lények Mátraderecske faluközösségének hiedelmeiben*. FA 14. 216.

Gaál Mózes

/1900/ *Hún és magyar mondák*. (IV.kiadás) Bp. 91-94.

Gagy József

1986 *Két gondolkodásmódról*. Tett 4.sz. 40-41.

Gorovei, Artur

1995 *Credinți și superstiții ale poporului român*. Ed. "Grai și suflet - Cultura națională", București

Gub Jenő

1992 *Időjárásjóslás Gegesen*. In: KJNT Évkönyve Kolozsvár 89.

1994 *Sóvidéki népi világgép*. (kézirat)

Guiart, Jean

1962 *Les religions de l' Océanie*. Presse Univ. de France, Paris

Gurevics, A.J.

1974 *A középkori ember világgépe*. Bp.

Gyarmati Imre

1993 *The names of the Milky Way in the turkic Languages*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. tomus XLVI (2-3), 225-233 (1992/93)

Gyimesi=Cs. Gyimesi Éva

1983 *Ősképzetek, egyetemes szimbólumok*. NYIRK 1.sz.

Haáz Sándor

1978 *Zsinóros díszítés a bekecsalji népviseletben*. In: Népismereti Dolgozatok. 146,147.

Hajdú Mihály

(é.n.) *Útmutató névtani témájú dolgozatok, pályamunkák adatainak összegyűjtéséhez*. In: Útmutató ... (h.n.)

1994 *Magyar tulajdonnevek*. Bp. 55.

Hajdú Péter (szerk.)

1975 *Uráli népek*. Bp.

Hajnal Albert-Hoppál Mihály

1980 *A hiedelmek természetéről*. In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat I. 66-96.

Hegedűs Lajos

1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. Bp.

Herman Ottó

1914 *Pásztor-csillagászat*. In: *A magyar pásztorok nyelvkinccse*.
Bp. 624-631.

Herrmann, Dieter B.

1981 *Az égbolt felfedezői*. Bp.

Honko, Lauri

1980 *Finn mitológia*. In: *A Tejút fiai*. 188-213. Bp.

Hoppál Mihály

1975a *Hiedelemrendszer, világkép és mitológia*. Bp.

1975b *Az uráli népek hiedelemvilága és a sámánizmus*. In:
Urali népek. Szerk. Hajdú P. 211-234. Bp.

1980 I.Hajnal-Hoppál

1982 *Varsányi hiedelmek*. FA 14. 222-247.

Hoppál Mihály (szerk.)

1980 *A tejút fiai*. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágáról.
Bp.

Horváth István

1980 *Magyarózdí toronyalja*. Bp.

Ionica, Ion I.

1944 *Drăguș, un sat din ara Oltului (Făgăras). Reprezentarea
cerului*. București

Ipolyi Arnold

1854 *Magyar Mythologia*. Pest

Ivanov, Vszelovod V.

1984 *A kettős szimbolikus osztályozásról*. In: *Nyelv, mítosz, kul-
túra*. Bp.

1988 *Asztrális mítoszok. Holdmítoszok. Szoláris mítoszok*. In:
Mitológiai enciklopédia. Szerk. Tokarev. Bp.

Jankó János

1892 *Kalotaszeg magyar népe*. Bp.

1893 *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe*. Bp.

1902 *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Bp.

Jankovics Marcell

1987 *Csillagok között fényességes csillag. A Szent László legenda és a csillagos ég*. Képzőművészeti kiadó, Bp.

1989 *A csodaszarvas-monda a csillagos égen*. Előmunkálatok a Magyarország Néprajzához 3.sz. 204-218.

1994 *A népmesék és a csillagos ég*. In: Csodakút. Pontifex, Gyoma

Jelképtár

1990 Szerk. Hoppál Mihály. Írták: Hoppál Mihály-Jankovics Marcell-Nagy András-Szemadám György. Bp.

Kálmány Lajos

1893a *Világunk alakulásai nyelvagyományainkban*. Szeged

1893b *A csillagok nyelvagyományainkban*. Szeged

Kandra Kabos

1971 *Az ősmagyar csillagos ég*. In: Az ősi magyar hitvilág. Bp. 398-420.

Karcsay Géza

1852 *Népismeai adalékok*. Új Magyar Múzeum, II.évf.8.f.495-503.

Kovács Endre

1982 *Doroszló hiedelemvilága*. Újvidék

Kovács János

1901 *Szeged és népe*. Szeged ethnographiája. Szeged

Kövesligethy R.

1900-3 *A csillagos ég*. Természettudományi Közlöny XXXII-XXXV. Bp.

Kulin György

1980 *Magyar csillagnevek és csillaglegendák.* In: Kulin György-Róka Gedeon: A távcső világa. 790-800. Bp.

Lábadi Károly

1991 *Drávaszögi természetmagyarázó hiedelmek.* In: A Duna menti népek hagyományos műveltsége. Szerk. Halász P. Bp.

Laplantine, Francois

1995 *L'anthropologie.* Éd. Payot, Paris

Lázár István

1896 *Alsófehér vármegye magyar népe.* Nagyenyed 99-109.

Lévi-Strauss, Claude

1973 *Anthropologie structurale deux.* Libraire PLON

Lugossy József

1855 *Ősmagyar csillagismereti közlemény.* Új Magyar Múzeum I. 549-564.

Magyar értelmező kéziszótár (ÉKsz).

1975 2.kiad. Szerk. Juhász József, Szőke István, O.Nagy Gábor, Kovalovszky Miklós. Bp. 199.

Magyar néprajz (MN).

V.k. Főszerk. Vargyas Lajos. Bp., 1988.

Magyar néprajz (MN).

VI.k. Főszerk. Dömötör Tekla. Bp., 1990.

Magyar néprajz (MN).

VII.k. Főszerk. Dömötör Tekla. Bp., 1990.

Magyar néprajzi lexikon (MNL).

1-5. Főszerk. Ortutay Gyula. Bp., 1977-82

Magyar Nyelvőr (Nyr)

1901 Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. XXX.198-200, 534.

Makkai Endre-Nagy Ödön

1993 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez* In: Magyar Népköltési Gyűjtemény XX.k. Bp. 201.

Mándoki László

1958a *Az Orion csillagkép a magyarságnál.* Népr.Értesítő 50.

1958b *Csillagneveink és csillagmondáink nemzetközi összefüggései.* EA 6319, Bp.

1962 *A Szalmásút.* In: A Janus Pannonius Múzeum évkönyve. Pécs 287-302.

Murádin László

1994 *Romániai magyar nyelvjárások atlasza.* (A gyűjtés ideje: 1956-1967; kézirat)

Nagy=O.Nagy Gábor

1976 *Magyar szólások és közmondások.* 2.kiad. Bp.

Nagy Olga

1989 *Ember és természet a népi világképben.* In: Korunk évkönyv 62-74.

Otescu, Ion

1907 *Credin ele āranului român despre cer ⁹i stele.* (különnyomat) Analele Academiei Române Tom. XXIX. Buc.

Pap Gábor

1993 *Jó pásztorok hagyatéka.* Magyar népművészet. Debrecen

Pap Gábor (szerk.)

1994 *Csodakút.* Pontifex, Gyoma

Pócs= Cs.Pócs Éva

1964 *Zagyvarékas néphite.* Néprajzi Közlemények 60. 3- 4.sz.

1980 *A hiedelmek funkciója a mai falun.* In: Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. I. 300-314.

1989 *Tér és idő a néphitben.* Ethnographia XCIV.2.sz. 177-206.

Pócs Éva, Cs-Hoppál Mihály

1970 *Kérdőív a palóc néphit és népi gyógyászat gyűjtéséhez.*

Eger

Polner Zoltán

1989 *Sárember.* Szeged 28-31.

Pont-Humbert, Catherine

1995 *Dictionnaire des symboles, des rites et des croyances.*

Éd.Lattes, La Flèche

Regiomontanus

1986 *Csízio vagyis a csillagászati tudománynak rövid és*

értelmes leírása. Első kiadás 1471-ben. Mezőgazdasági

Kiadó, Bp.

Róheim Géza

1984 *A bűvös tükör.* Bp.

1990 *Magyar néphit és népszokások.* Szeged (reprint 1925-ös
kiadás alapján)

Rostás-Farkas György - Karsai Ervin

1992 *A cigányok hiedelemvilága.* Bp. 109-110.

Salamon Anikó

1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.* Helikon,
Békéscsaba

Schalk Gyula

1973 *Az ősmagyar népi csillag- és csillagképnevek.* Forrás
4-5.sz. 104-117.

Sébillot, Paul

1991 *Le ciel, la nuit et les esprits de l'air.* Imago, Paris, éd. orig.
1904-1906

Seres András

1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások.* Buk.

Simonyi Károly

1978 *A fizika kultúrtörténete*. Bp.

Surányi Dezső

1993 *Mítosztól a valóságig. A magyar nép természetismeretének fejlődésvázlata*. Cegléd.

Szabó László

1984-88 *Népi természetismeret*. In: Szolnok Megyei Múzeumi évkönyv. 435-460.

1990 *Népi természetismeret*. In: MN VII.k. 725-741. Bp.

1992 *Hiedelem és valóság*. In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön*. Szerk. Novák László. Nagykovács 1.275-288. Szabó T. Attila

1957 *Moldvai csángó csillagnevek*. Magyar Nyelvőr LXXXI. 4.sz. 458-462.

Szalay László

1943 *A puszta balladája*. Bp.

Szelestei Nagy László

1988 *Kalendáriumok a XVIII.századi Magyarországon*. In: *A megváltozott hagyomány*. Szerk. Hopp L.-Küllös I.-Voigt V., Bp. 313-361.

Szendrey Zsigmond (szerk.)

1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. Bp. 137,162-3,252-5, 273-286.

Szendrey Zsigmond-Szendrey Ákos

1922-1963 (a gyűjtés ideje) *Magyar néphit és népszokás lexikon*. EA 6186. 319,320,322,667. (kézirat)

Toporov, V. Ny.

1988 *Kozmogonikus mítoszok*. In: *Mitológiai enciklopédia*. Szerk.Tokarev, Sz.A. Bp.

Új Magyar Tájszótár (ÚMT)

1979 Bp.

Urton, Gary

1981 *At the Crossroads of the Earth and the Sky. An Andean Cosmology.* Univ. of Texas Press, Austin

Vajkai Aurél

1948 *Népünk természetismerete.* Bp.

Vámbéry Ármin

1879 *A török-tatár nép primitív kulturájában az égítések.* Bp.

Vargyas Lajos

1978 *A honfoglaló magyarok hitvilágának legfejlettebb rétege a nyelv és a folklór tükrében.* Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 3.

Vasas Samu

1994 *Népi jelvilág Kalotaszegen.* Budapest 117, 125-126, 129, 139-140.

Vértes Edit

1990 *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága.* Bp.

Voigt Vilmos

1975 *A szibériai sámánizmus.* Nyelvtud.-i Közl.77.k.1.sz.

1980 *Miért hiszünk a hiedelmekben?* (A hiedelem paradigmatis és szintagmatikus tengelye) In: *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat* I. 281-289.

Vulcănescu, R.

1987 *Mitologie română.* Bucureşti

Xántus János

1972 *Séta a Tejúton.* In: *A természet kalendáriuma, Bukarest,* 273-286.

Zsigmond Győző

1991 *Az elidegenedett helynévről.* Névtani Értesítő 13.sz. 54-57.

1993 *Népi helynévmagyarítás. Helynevek és mondák.*

Néprajzi Látóhatár 4.sz. 118-125.

1994 *Népi kozmogónia és égitestmagyarítás a mezőségi*

Magyarorszáton. Ethnographia CV. 2. 541-565.

5. Rövidítések

Tájegységek rövidítései:

Af - Alsó-Fehér

Ba - Barcaság

Bi - Bihar

Bv - Bányavidék

Fm - Felső-Maros mente

Gyi - Gyimes

Hsz - Háromszék

Ká - Kászon

Kü - Küküllő vidéke

Ma - Marosszék

Me - Mezőség

Mok - Mokánytság

Sz - Szászföld

Szi - Szilágyság

Asz - Aranyosszék

Bá - Bánság

Bu - Bukovina

Cs - Csík

Gye - Gyergyó

Ho - Homoród mente

Hu - Hunyad

Ksz - Kalotaszeg

Lá - Lápos mente

Má - Máramaros

Mo - Moldva

Só - Sóvidék

Sza - Szatmár

Uzs - Udvarhelyszék

Adatközlők

Ha az adatközlők adatait kiemelt (sötétebb) számok követik, ezek azt jelzik, hogy ki hány csillagot, csillagképet ismer (legalább névről) tudomása szerint.

A zárójelben lévő kiemelt számok arra utalnak, hogy közülük ki hányat tudna megmutatni.

Ab

Kézdialbis, Háromszék

(1) Mihály Erzsébet 1920 7 (5)

(2) Mihály István 1916 (málnási származású) 7 (5)

Bé

Bélafalva, Háromszék

(1) Orbán Lázár, 1905, kat., pásztor, erdőlő munkás, híres bicskakészítő 9 (8)

Bi

Bikafalva, Udvarhelyszék

(1) Bedő Lajos, 1914, ref., gazda 7(7)

Bo

Csíkborzsova, Felcsík

(1) Eröss Antal, 1921, kat., gazda 9 (9)

(2) Eröss Enikő, 1958, kat. (csíkrákosi születésű) 2 (2)

(3) Geréd Margit, 1919, kat. (20 éves koráig a szomszédos Csíkszentmiklóson (Felcsík) lakott) 7 (7)

Bot

Botháza, Mezőség

(1) Nagy Sándor 1934

(2) Nagy Sándorné K. Ilona 1936

Bu

Bunyaszekszárd (1870-től 1980-ig létező falu a Bánságban)

(1) Ihász János, 1923, ref., gazda (jelenleg Igazfalván él) 8 (8)

(2) Ihász Teréz, 1923, ref., gazdasszony 8 (7)

Bú

Barcaújfalu, Barcaság

(1) Soós Anna, 1932, evangélikus 7 (6)

Cé

Krasznacégény, Szatmár

(1) Szaniszló Ilona, 1903, ref. 8 (6)

Dá

Dálnok, Háromszék

(1) Márton Éva, 1913, ref., volt cseléd 2 (2)

De

Székelyderzs, Udvarhelyszék

(1) Bartha Bálint, 1926, unit., egyházi hivatalnok 2 (2)

Fr

Felsőróna, Máramaros

(1) Fetko Pável, 1952, gazda (ukrán) 7 (7)

(2) Poljancsuk Juljáná, 1959, (ukrán) 7 (7)

(3) Poljancsuk Nyikoláj, 1928, ortodox, gazda (ukrán) 7 (7)

(4) Szenderszki János, 1938, gazda 9 (9)

Ho

Hodgya, Udvarhelyszék

(1) Baczó Béla, 1907 8 (8)

Ig

Igazfalva, Bánság

(1) Pappné Sándor Ilona, 1940, ref., tanárnő 5 (2)

Kol

Koltó, Bányavidék

(1) Balázsffy Béla, 1915 (örzsébetbányai születésű) 11 (5)

(2) Téglás Irén, 1938 5 (5)

Kor

Korond, Sóvidék

(1) Molnos András, 1933, Jehova tanúja, toplász 6 (5)

(2) Molnos Juliánna, 1945

Kő

Sepsikőröspatak, Háromszék

(1) Demeter József, 1901, pásztor 7 (7)

(2) Pakulár Berta, 1939 (cigány) 1 (1)

(3) Szántó József, 1905 5 (4)

La

Magyarlapád, Alsó-Fehér

(1) Gergely István, 1951, ref., tanár 7 (6)

(2) Sipos Árpád, 1935, ref., gazda 8 (8)

(3) Sipos Margit, 1943, ref. 8 (8)

Na

Szilágynagyfalu, Szilágyság

(1) Boldizsár György, 1950 (cigány) 2 (1)

(2) Csengettyüs László ("Sanyi"), 1926 (cigány) 6 (6)

(3) Csengettyüs Teréz ("Sanyiné, Ilka"), 1927 (cigány) 8 (8)

(4) Major Eszter, 1936, ref., tanítónő

(5) Varga Juliánna ("Boldizsárné"), 1932, cigány származású 0(0)

Né

Négyfalu, Barcaság

(1) Hochbauer Ferencné Gáspár Sára, 1922 7 (6)

(2) Köpe Ilona, 1931 6 (6)

Ót

Ótelek, Bánság

(1) Keresztes István, 1922, kat., gazda 7 (7)

(2) Keresztesné Stoian Margit, 1924, kat., volt szobalány

(3) Talpai Magdolna, 1949, kat., titkárnő

(4) Talpai Teréz, 1919, kat. 8 (6)

(5) Szakál Rozália, 1917, kat.

Pa

Parajd, Sóvidék

(1) Fülöp Margit, 1951 6 (4)

(2) Fülöp Mihály, 1948, ref., állategészségügyi (vadász) 6 (4)

Po

Aranyospolyán, Aranyosszék

(1) Zsigmond Ibolya 1939 ref. 9 (5)

Si

Siménfalva, Nyikó mente (Udvarhelyszék)

(1) Gál Miklósné Kibédi Juliánna, 1910, gazdasszony

(2) Kibédi József, 1908, gazda, szabó

(3) Marosi Imre, 1909, gazda, ács

Sz

Gyergyószárhegy, Gyergyó

(1) Gurzó Ferencné Köllő Margit, 1922 7 (7)

Sza

Nagyszalonta, Bihar

(1) Dánielisz Endre, 1925, tanár

Szi

Nyárádszentimre, Nyárád mente

(1) Benedekfi Rózsa, 1931, ref., földm.

(2) Pálfi Károly, 1919, ref., földm.(grófi család utóda) 9 (9)

Szm

Csíkzentmárton (itteni adatközlőim a község csekefalvi részén laknak) Alcsík

(1) Bajkó István, 1946 6 (6)

(2) Bajkó Katalin, 1955

(3) Balla József, 1922, kat., gazda 6 (6)

(4) Nagy Mátyás, 1914, kat., gazda és ezermester 12 (11)

(5) Szócs Dénes, 1912, kat., gazda (55 éve jött el id Kászonújfaluból)6 (6)

(6) Száva Antal, 1928, kat., tanár

(7) Nagy Mátyásné Imre Irén, 1919, kat.

Szo

Magyarszovát, Mezőség

(1) Kis Márton, született 1908-ban, unit., földműves 8 (8)

(2) Maneszes Bulgér Róza, sz.1903-ban, ref., földm. 7 (7)

(3) Csete Gergelyné Bíró Erzsébet, sz.1908-ban, unit., földm. 7(7)

(4) Bodor Erzsébet, sz.1941-ben, unit., földm. 9 (8)

(5) Székely András, sz.1929-ben, unit., juhász 9 (9)

(6) Székely Anna, sz.1928-ban, unit., földm. 9 (9)

(7) Asztalos Mártonné Kis Erzsébet, sz.1917-ben, ref., földm.9 (9)

(8) Tóth Éva, sz.1965-ben, ref., akkor még tanuló 7 (4)

(9) Maneszes Sára, sz.1931-ben, ref., földm. 9 (8)

(10) Marton Anna, sz.1931-ben, földm. 9 (9)

(11) Crisan, Maria, sz.1920-ban, ortodox, földm. 8 (8)

(12) Bodor Árpád, 1969

(13) Márton György, 1965

Szp

Homoródszentpál, Homoród mente

- (1) Gábos Domokos, 1924, ref., juhász és gazda 9 (9)
- (2) Geréd András, 1910, ref., gazda 9 (7)
- (3) Geréd Jula, 1912, ref. (homoródalmási születésű) 9 (6)
- (4) Néma Gáza, 1960 (cigány) 8 (7)

Te

Telekfalva, Udvarhelyszék

- (1) Orbán Berta, 1909, ref. 8 (8)

Új

Kászónújfalu, Kászsorszék

- (1) Barta László, 1933, kat., gazda 9 (9)
- (2) Bartha Bernadette 1971 (tanár, jelenleg Csíkszeredán lakik)

Va

Magyarvalkó, Kalotaszeg

- (1) Kovács István, 1950, ref.(mérnök, jelenleg Sepsiszentgyörgyön él) 8 (8)
- (2) Kovács Márton, 1920, ref., gazda 7 (7)
- (3) Kovács Mártonné Lőrincz Erzsébet, 1927, ref. 7 (7)

Vá

Várfalva, Aranyosszék

- (1) Fodor Andás, 1947, unit., erdész 7 (4)
- (2) Fodor Miklós, 1920, unit., gazda 7 (7)

Ve

Verespatak, Mócvidék

- (1) Aida Viorica, 1941, ortodox 4 (2)
- (2) Almasan Doru, 1960, ortodox, bányász 4 (3)
- (3) Falics László, 1930 3 (2)
- (4) Zlaczkiné Lőrincz Anna, 1907, unit. 5 (5)

Vé

Végvár, Bánság

(1) id.Czudar István, 1923, volt kanász és *csordásbojtár* 7 (7)

(2) Forrainé Czudar Juliánna, 1923 8 (8)

(3) Korsós Péter, 1903 6 (5)

(4) Korsós Sára, 1940

(5) Tamásy Mária, 1928

Vi

Magyarvista, Kalotaszeg

(1) Szallós István, 1936 6 (6)

Ze

Zeteváralja, Udvarhelyszék

(1) Jakab Mihály, 1932, kat., gazda 7 (7)

(2) Petra Teréz, 1954

(3) Sánduly Anna, 1911, kat. 7 (7)

(4) Sánduly Lajos, 1955

FÜGGELÉK

A D A T T Á R

A továbbiakban az említendő csillagok, csillagképek (és csillagoknak tartottak) ismertségének hozzávetőleges sorrendjében idézem az általam 1980-1994 között Románia különböző vidékein gyűjtött anyagot (illetve utalok rá):

Nagy Göncöl, Nagymedve (Ursa Maior)

1.

Alcsík:

A Göncölszekért vagy Hetevényt egész évbe lehet látni. A helyét változtatja; hol alább, hol fennebb van. Meg van fityyenne a rudja (Sz4).

2.

Bánság:

Döncölszekér (Át), Döncölcsillag (Vé3) Göncölszeker (Ig1, Bu1,2)

3.

Felcsík:

Göncölszekér vagy Hetevény. Négy csillag a négy kerék, a rúdja három csillag. A hétről a másik neve, hogy Hetevény. Nóta is van róla:

*Feljött már a Göncölszekér,
Ragyognak a csillagok. (Bo3)*

4.

A Hetevény, mint egy szekér. "Ej, ha befoghatnék abba a szekérbe, és sírülhetnék vele egyet!"-mondták. Vannak a kerekek és kicsi csillagok a rúdja. Újság után tíz napra lehet jól látni.

Mikor az angyalok Máriának megjelentek, akkor alakult ki. Több angyal akart jönni, s azok szekérral indultak el. Nem értek el Máriához, megelőzték őket a szárnyas angyalok (Bo1).

5.

A Göncölszekérről tudtuk, hogy éjfél volt már. Május végén északkeleten van. Mondjuk neki úgy is: Hetevén, me hét csillagból áll. (Szm4)

6.

Homoród mente:

Hogy a Fiastyúk s a Göncölszekér mennyire vannak egymástól, abból lehet tudni hány óra van (Szp1).

7.

Mezőség:

Göncölszekér. Általánosan ismert. És töleg e néven.

8.

A románoknál Káru (Caru=a szekér) a neve (Szo11).

9.

Mokányság:

Göncöl szekere. Négy kerék s egy előre (Ve4).

10.

Káru máré (Ve3).

11.

Románoknál: *Caru mare* (Ve1,2). Tükörfordításban: nagy szekér.

12.

Szilágyság:

Egy csillag (nem tudom hogy hívják), olyan mintha szekérre járnak. Azok sátoros cigányok. Sok csillag van, sok gyermeke vót annak (Na3).

13.

Egész Erdélyben éneklük, hogy:

Hét csillagból van a Göncöl szekere,

Hét szeretőm is volt nékem egyszerre. (Bo1, La3, Szh, Szo9, Szp3, Te1, Ze3 stb.)

Tejút (Via Lactea)

14.

Alsó-Fehér:

Polyvás út, Tejút (La1-3).*

15.

Aranyosszék:

A Tejúton ment Szent László, látszik a lova patkójának a nyoma (Vá2).

16.

Bánság:

Hadak útja, Tejút

A Hadak útjáról is katonák jöttek Szent István segítségére mikor a hazát alapították (Vé2). Két másik adatközlő is hallani vélt erről (Vé4,5).

17.

Barcaság:

Tejútnak mondjuk. Nyáron látszik jól (Bú1).

18.

Felcsík:

A Hétfejű sárkány olyan homály, mint egy út az égen. Monták a hét vezér elül látszik, amelyikekből lett a sárkány, az Úr Jézus büntetésiből (Bo1).*

19.

Csaba útja, Tejút. Csaba királyfi azon tűnt el. Édesanyám szokta mondani, tőle tudom:

Látod az égen a Tejút porát,

Csaba királyfinak arany patkója nyomát (Bo3).

20.

Gyergyószék:

A Hadak útjáról mondták, hogy Csaba királyfi azon jő vissza majd segíteni (Szh1).

21.

Háromszék:

Hadak útja, azt mondták menekültek valakik, s azok nyoma látszik, azé hívják így. Egyik hatalmas megverte volt a másikat (Kö1).

22.

Csaba királyfit a székelyek azon várják vissza (Bé1).

23.

Homoród mente:

A Hadak útja az hosszú fehér felhő, abba a csillag, azt mondták az a lovaknak a nyoma, ott ment e a had (Szp3).

24.

Kalotaszeg:

Csaba útja olyan felhő elnyúlva, sok-sok apró csillag. A cigány eszórta ott a szalmát, mondják. A cigány ugye nem tudja jól megrakni a szekeret (Va3).

25.

Kászonszék:

A magyarok mikó bévándoroltak a Hadak útjának az irányát követték (Új1).

26.

Mezőség:

Cigányok útja, Hadak útja (Bo1,2, Szo1-11)

Eredetmondája Magyarországon általánosan ismert, és mindenki tréfás történetnek veszi, nagyon is evilági vonatkozása, hangulata miatt.

A mondát Csaba királyfiról itt nem ismerik; magyarázataik a következők:

27.

Drumu țiganilor (Szo11) itteni román neve, valószínű tükörfordítás magyarból.

28.

Története a magyar megfelelője: *O furat ș-apoi o pierdut țiganiii paisele (Szo11).*

29.

Mikor van egy út az égen, mintha koszorú lenne, az a Cigányok útja (Szo7).

30.

A cigányok hordják a szalmát, eveszítették a kötésből (Szo1).

31.

Ementek lopni szalmát a cigányok. Ahogy mentek, a szekérről elhullatták. Az látszik az égen (Szo4).

32.

Nyárád mente:

Azon jöttek be (a Hadak útján, a Tejúton) a magyarok (Szi2).

33.

Sóvidék:

Mondták, Árpád s Attila azon járt (Kor 1). Az a Tejúton, a Hadak útja. (Kor1,2)

34.

Szatmár:

Háborúskodtak. S ott a Hadak útján jött Szent László a seregével segíteni (Cé1).

35.

Szilágyság:

A cigányok eladták a búzát a magyaroknak. Fújt a szél. Egy karéj kenyérét, s egy tányér lisztét. Amíg élünk azé ke dógózzunk. Az az a csillag, amelyiken ez látszik (Na3).

36.

Udvarhelyszék:

Csaba királyfi ement Ázsiába, hozzan segítséget. Itt hagyta Erdélybe egy részét a népnek, őrizték az országot, s aztán ott jött vissza a Hadak útján segíteni az ittmaradottaknak (Ze1).

37.

A Tejút, az a Hadak útja. (Te1)

38.

Hadak útja, az a Tejút. Mondták, hogy azon Csaba királyfi ement vót. Mindegyik csillag az a patkója nyoma. (Si3)

Vénusz (Venus)

39.

Bánság:

Az Esthajnalcsillag Szűz Mária fogantatásátul kezdve jelent meg (Ót2).

40.

Hajnalcsillag, Estcsillag (Ót4,5). Vacsoracsillag (lg1).

41.

A Hajnalcsillag fölgyűtt, tudtuk 3 óra. Esthajnali csillag (Bu1).

42.

Bányavidék:

Esti csillag, Hajnalcsillag (Ko1,2). A Hajnalcsillag tűnik el legkésőbb (Ko1).

43.

Barcaság:

Régebb addig tartották a böjtöt, amíg fejt a Vacsoracsillag (Né2).

44.

Felcsík:

Hajnalcsillag, mondják úgy is a Mária csillaga (Bo3).*

45.

A nap szentül el, már látni a Vacsoracsillagot. Mondják még Esti csillagnak, Úr Jézus csillagjának (Bo3).*

46.

Háromszék:

Este feljött az Estei csillag, Vacsoracsillag (Kö1).

47.

Éjjel három körül jelent meg a Hajnalcsillag. Huszonöt évig voltam juhásztor a Peleskén, s ott ahhoz igazódtunk, akkó mingyá kelni kellett (Kö1).

48.

Homoródmente:

Tiszta időbe, miko jól látszik, a Hajnalcsillag négy óra körül jön fel (Szp1).

49.

A Vacsoracsillag, ahogy sötétedik, má látni. Mondták még Hódkísérő csillagnak (Szp1).

50.

Kalotaszeg:

Kánta éjjel "Igyekezzünk hazafelé - mondták a kántások -, me fejött a Hajnalcsillag" (Va2).

51.

Egyik kántaénekbén emlegettük is a Hajnalcsillagot:

Tündöklő szép Hajnali csillag,

Kegyelemmel fénylő virág,

Feljött a szép Hajnalcsillag,

Mely Betlehem felett villog.

Mely az Isten báránya,

Tündöklük ragyománya.

Ennyire emlékszem beköle. Régebb a fonóházba gyakoroltuk ezeket, hogy karácsonyra jól tudjuk őket (Va2).

52.

Kászonszék:

A Hajnalcsillag keleten jő fel (Új1).

53.

Mezőség:

Vacsoracsillag, Vacsorai csillag. Zsidócsillagnak is mondják. Ez bújik korábban (Szo 4).

54.

Román nevei itt: *Luceafăr, Luceafăr de seară (Szo11).*

55.

Ez a legfényesebb (Szo7).

56.

Zsidócsillagnak is mondták a Vacsoracsillagot, addig tartatt a szombat este. A zsidók errő tudják meddig ke böjtölni nekik (Szo2).

Ez van legelėbb feljőve. Nyugat felől. (Szo3)

57.

Hajnalcsillag. Általánosan ismert.

Ez utóbbi es a Vacsoracsillag közt a helybeliek nem látnak összefüggést. *Mind a kettő kelet felől jő fe (Szo2,3).*

58.

Mokányság:

Hajnali csillag, Vacsorai csillag

59.

Román neve: *Luceafăr (Vø1,2).*

60.

Udvarhelyszék:

A Hajnalcsillagról lehet tudni körülbelül hány óra (Ze1).

Szegények csillaga* (?)

139.

Szilágyság:

Köborol az égen. Nyugat felé látszik. Ez a legszebb csillag (cigányul: csérhénya). Má a nagygazdáké gyengébben virít.

Az Úr Jézus mutatta meg nekem (Na3).

Nagygazdák csillaga* (?)

140.

Szilágyság:

Nem olyan szép a Nagygazdák csillaga mint a szegényeké (Na3).

Rókacsillag* (?)

141.

Alcsík:

Mintha egy róka össze lenne tekeredve. Inkább ősszel, délkeletre látszik ez a csoport csillag. Ritkán lehet látni. A Tejútba van a Rókacsillag, a közepe felé. Sűrű csillag, mint a csiga meg van tekeredve. (Szm4).

Ezüstcsillag* (?)

142.

¹ Szilágyság:

Egész évbe látszik. Késő este kelet felé (Na3).

Lovagocska* (?)

143.

Barcaság:

Egy helybéli némettől hallottam, hogy a nyolcadik csillaga a Göncölnek a Lovagocska (Né1).

**Fúrúcsillag (Delfin, Delphinus ? Canis minor
+Gemini ? Ursa minor?)**

144.

Alcsík:

Fúrúcsillag (Szm4,7).

Délkelet felé a Fúrúcsillag. Egész évbe látni lehet. Amirő a neve, az forgott. A kefekötők a kefefejét azza fúrták, mi hozzá hasonló. Ezé hívják Fúrúcsillagnak. (Szm4)

Betleheimi csillag (?)

145. Aranyosszék:

Krisztus születésekor csillag jelent meg. Azóta minden hetven esztendőbe mutatkozik (Vá2). Név nélkül volt megemlítve.

Időjárásjóslás

146.

Bánság:

Sok sűrű csillag: szép idő lesz (Ót3,5). A tiszta, sűrű csillagos ég a jó idő jele (lg1).

77.

Román neve farkos csillagot jelent szó szerint s háborút jelez:
Stea cu coadă (Szo11).

78.

Mokányság:

Farkos csillag. Háborút jelent. Ez így igaz (Ve4).

79.

A sok ismétlést elkerülendő idéztem csak ennyi adatközlőt,
említettem ennyi tájegységet.

Fiastyúk (Pléiades)

80.

Alcsík:

A zab akkor kezd fejezni, mikor meglátja a Hetevényt (Szm4).

81.

Május végén a Fijastyúk délkeleten látszik. (Szm4,7)

82.

Alsó-Fehér:

Nagyenyed környékén "csillagos" ének jelzi a bál végét:

Magasan van a Fiastyúk,

Haza kéne menni (La1).

83.

Aranyosszék:

A Fiastyúk öt csillag. Csak éjfél után lehet látni (Vá2).

84.

Bánság:

Fioscsillag, Kotlóscsillag. Keletre jő fel, nyugatra múlik el (Ót1).

85.

Fiastyúk: olyan, mint a kotló a csirkékkal (Ót4).

86.

A Kotlóscsillag hét csillag. Lehet tudni róla mennyi óra lehet (lg1).

87.

Bányavidék:

Van aki tudja a Fiastyúkról, hogy hány óra (Ko1).

88.

Felcsík:

A Fiastyúk hét csillag, előtte a Hajnalcsillag (Bo1).

89.

Gyergyószék:

Hány óra éjjel, tudják róla egyesek (Szh1).

90.

Kászonszék:

A Fiastyúk hat csillagból áll, arról meg lehet éjjel állapotítani (ősszel s télen), hogy hány óra (Új1).

91.

Máramaros:

Kotlóscsillag (Fr4).

92.

Mezőség:

Fiascsuk, Fiastyúk. Itteni adatközlőim eredetéről nem tudnak.

93.

Ismert a Kotló a csirkékkal elnevezés is.

94.

Găinușa (=tyúkocska) itt a román neve (Szo11).

95.

A Găinușa növeli a törőbúzát, crește cucuruzii c-o ieșit. A Găinușa húzza a kukoricát - szólt a magyarázat magyarul is, románul is (Szo11).

96.

Ősztől tavaszig látható (Szo4,11).

97.

A Fiastyúk augusztustól van ápriliséig. Mikó hogy van a Fiastyúk (mint a Nap nappal), annyi óra (Szo5).

98.

Nyárád mente:

Kéleten kél fel. Ahogy a Nap nappal, valahogy úgy mutatja a Fiastyúk, hogy hány óra éjjel. Hét csillagból áll (Szi2).

99.

Udvarhelyszék:

A Hetevény egy nagyobb csillag, s utána elnyúlva kisebbek (Ze3).

Hullócsillag (meteor).

100.

Bánság:

Főleg augusztusban van sok hullócsillag (Ót5).

101.

Barcaság:

Ha Hullócsillagot lát valaki, Ké gondolni valamire s beteljesül (Né1).

102.

Háromszék:

Melyik felére a világnak esik a Bolygó csillag, azon a felin halált jelent (Kö2).

103.

Meghal, akinek a csillagja lefutott (Dá1).

104.

Homoród mente:

Mindenkinek van egy csillaga (Szp2,3).

105.

Kalotaszeg:

Leesett a csillag, valaki meghal (Va2,3).

106.

Kászon:

A Hullócsillag vonalat hagy maga után; mikó lehull, valaki meghal (Új1).

107.

Mezőség:

Idősebb adatközlőim, de a középkorúak (Például: Szo4) is, állítják, hogy *régebb több csillag volt, és gyakrabban hulltak.*

108.

A magyarázat: többen haltak meg, és sűrűbben követték egymást az elhalálozások (Szo1-7,9-11.).

109.

Stea cāzātoare (=lehulló csillag) így hívják itt románul (Szo11).

110.

Általánosan ismert hiedelem, minden adatközlőm hallott róla, hogy a lehulló csillag kimúló élet jele; (ha nem is túlnyomó, de) többségük nincs meggyőződve erről.

Kismedve (Ursa minor)

111.

Legelterjedtebb elnevezése tájainkon: *Kis Göncöl.*

112.

Alcsík:

A Jancsika-szekér négy csillag s még három. A Göncölszekérhez hasonlít, csak kisebb (Szm3).

113.

Mokányság:

Caru mic, Káru mik (=kis szekér) románul (Ve1,2). De így hívja magyar is (Ve3).

Orion

114.

Dán: ág:

Kaszás-csillag. Csak hallottam róla (Ót5). A Kaszás-csillag Kelet felől gyűn, s megyen. Mint egy kasza, olyan (lg1).

115.

Mezőség:

Kaszás-csillag van, tudom, de megmutatni nem tudom (Szo4).

116.

Szatmár:

Csak hallottam a Kaszás-csillagról (Cé1).

117.

Udvarhelyszék (Nyikó mente)

Hallottam a Kaszás-csillagró apómtó, s olvastam róla régebb. (Si3)

Sarkcsillag (Stella Polaris)

118.

Alcsík:

Északi sarkcsillag (Szm4), Sarkcsillag (Szm1-7)

119.

Alsó-Fehér:

Sarkcsillag. Csak a fiatalabbak ismerik az iskolából (La1).

120.

Ez utóbbi megállapítást érvényesnek tartom egész Románia magyarlakta vidékeire.

121.

Bánság:

Északi csillag vagy Sarkcsillag (Vé3).

122.

Kászonszék:

A Sarkcsillag az ég közepe (Új1).

123.

Mokányág:

Stea polară (=Sarkcsillag) román neve. Az iskolában hallottak róla, megmutatni nem tudják (Vø1,2).

124.

Udvarhelyszék: '

É(j)szaki csillag, É(j)szaki sarkcsillag (Si3)

Orion öve körül 3 csillag, Szent Péter pálcája (?)

125.

Alsó-Fehér:

Szent Péter pálcája, Szent Péter pácája. Egyenesbe három csillag (La1 - 3).

Orion öve (Orion δ , γ , ϵ), Félkenyér

126.

Mezőség:

Három csillag (Szo4). A Félkenyér három csillag háromszög alakba; este úgy tizenegykor a Fiastyúktól jobbra (Szo10).

Vezércsillag, Vándorcsillag*

(Azonosítása gondot jelent: Deneb ? (Bödök 1992. 134.),
Hattyú α ? (Toroczka-W. 1988. 37.)

127.

Bánság:

Vezércsillag (Vé2,4,5).

128.

A Vezércsillag vagy Vándorcsillag (Ót1,2) lassan méri Dél felé az ég közepétől (Ót1).

Kard, Király kardja*

129.

Mezőség:

A Kard, a Király kardja a vége felé mind elhalványul. A Fiastyúk s a Göncölszekér körülötte vannak (Szo4).

Két kaszás* (Részben az Orion)

130.

Felcsík:

Egész évben látható a Vacsoracsillaghoz közel, úgy 11 óra tájt (Bo1).

131.

Egy idő után aztán magátó eltűnik (Bo3).

Hétfejű sárkány*

(E néven I.még: A 14.)

132.

Felcsík:

A Tejút végénél (amelyik fennebb van, ott) van több csillag, azt mondták Hétfejű sárkánynak. Édesapám mondta, hogy időváltozást jelent, ha feltűnik (Bo3).

Északi korona (Corona Borealis)

133.

Felcsík:

A Koszorúcsillag nem messze a Vacsoracsillagtól. Fölötte van, olyan mint egy koszorú (Bo1).

Létra*, Fustyla*.Fustyél*

134.

Mezőség:

Az említett nevű csillagképek (Szo4,5,6,9,10) azonosítására az adatközlők nem vállalkoztak.

135.

Három csillag egy sorba (Szo7).

136.

Román adatközlőm szerint: a Fu⁹tei három csillag, mejen amerre a hold is. Közel hozzá a Caru s a Drumu iganilor (Szo11).

Hattyú (Cygnus) ? Dél keresztje*, Kereszt

137.

Alcsík

Dél keresztje délen. Errő igazódtunk mikó mentünk a havasra fájé. Nem vót akkor óra. (Szm4)

138.

Máramaros:

Kereszt (Az azonosításról: Bödök 1992. 102.). Öt csillagból áll (Fr4).

61.

Van Hajnalcsillag s Vacsoracsillag. (Si1-3) A Hajnalcsillag az a Vénusz. (Si3)

62.

Melyik évbe uralkodó a Vénusz, az Esthajnalcsillag, az jó termést hoz. (Te1)

(63).

Amelyik évbe a Szaturnusz uralkodó, az hideg; amelyikbe a Jupiter, az meleg. (Te1)

(64.)

Itt jegyzem meg, hogy (a Vénuszon kívül) más bizonyára iskolában megismert, megjegyzett bolygóneveket is említettek nekem (elvértve) csillagnevekként: *Merkur, Szaturnusz, Jupiter* (Vé2,4). *Jupiter, Szaturnusz, Mars* (Kol1).

Üstökös

65.

Bánság:

Sátáncsillag. Üstökös, farka van (Ót1,2).*

66.

Üstököscsillag. Jelzi, hogy háború lesz (Ót3).

67.

Bihar (Faragó 1985):

Az Üstökösről e megyében főképp a következőket mondták: csillag, mögötte farkkal, csóvás, farkos csillag, tüzes farka vót, vörös csík, tüzes kardféle, lobogó csillag; kolera vagy háború előjele, jelzi, hogy világígis lesz. Több üstökössel kapcsolatos mondát ismernek, melyek többsége memorat.

68.

Felcsík:

Háborút, bajt jelzett az Üstököscsillag. Mint bekötött zsák, úgy néz ki. "Kösd be úgy a zsákot, legyen jó üstöke"- mondják. (Bo3).

69.

Háromszék:

Az Üstököscsillag ha megjelenik, háború lesz, ott, amelyik irányba fordult (Kö1).

70.

Az Üstökös háborút jelent, mondták. S '14-be úgy is volt (Dá1).

71.

Homoród mente:

Miko megjelenik háború lesz, mondták (Szp2,3).

72.

Van kicsi és nagy is belőle (Szp4).

73.

Mezőség:

Üstököscsillag, Üstökös. (Szo1-11). Megvátózik a világ, háború lesz (Szo1).

74.

Az Üstököscsillag minden hét évbe jelenik meg, háborút jelent, mondták régebb. Így is volt (Szo4).

75.

Nagy farkos csillag, az Isten küldte, a világháború jele volt (Szo2).

76.

Az Üstököscsillagot ördögnek mondtuk. Az fényes nyomtatórúd az égen. Láttam, ekísért egy este. Amikó lefut egy fényes csillagféle az égen, akkó az ördög kötözködik (Szo6).

147.

Ha pislognak a csillagok: eső akar lenni (lg1).

148.

Alcsík:

Sok sűrű csillag: időváltozás várható (Szm4).

149.

Télen, ha fényesen ragyognak a csillagok, hideg lesz (Szm1).

150.

Homoród mente:

Nyáron mikor halványan látszódnak a csillagok, eső lesz.

Mikor szép csillagos az ég, tiszta idő lesz (Szp3).

151.

Kalotaszeg:

Nyáron esőre áll az idő amikor szemések a csillagok; tisztán lehet látni őket, de közelebb látszanak. Mikor távolabb látszanak: nem lesz eső, szép tiszta idő lesz (Va2).

152.

Udvarhelyszék

Amikó az égen sok a csillag nyáron, eső lesz. (Te1)

Időmutató csillagok

153.

Felcsík:

Egy pásztor (Póra Fülöp, gyimesfelsőlöki) éjjel a csillagokból mondta meg hány óra (Bo1).

154.

Háromszék:

Csak régebb tudtak igazán eligazódni a csillagok segítségével, hogy mikor hány óra (Ab1).

Gyógyítás csillagok segítségével

155.

Bánság:

Aki a csillagokat megolvassa, annak lehullik a szömölcse (Ót3).

Betegség oka is lehet::

156.

Háromszék:

Mondják csillagot számolni nem szabad, sümölcse lesz az ember kezére (Ab1).

157.

Mezőség:

Aki számolja a csillagokat, szeplős lesz (Szò4).

Hiedelemként és csillagok

158.

Alcsík:

Az angyaloknak sok dolguk van. A csillagokat kiaggatják, s előbb ki kell fényesítsék őket (Szm4).

(L. még: angyal A 4; sárkány A 17, 132; ördög A 65, 76)

A csillagokról általában:

159.

Sóvidék:

Isten minden csillagot a maga nevéen nevez. Ezt csak ő tudja (Kor1).

160.

Gyergyó:

Sűrű csillagos az ég,

mészet vegyenek!- mondják. Hallottam, de nem tudom mit értettek ez alatt (Szh1). (l.még: Bödök 1992. 36.)

161.

Az **állatöv** csillagképeinek ismeretéről, velük kapcsolatos hiedelmekről a mai romániai magyarság körében nem szereztem tudomást.

Népdalok és csillagok

162.

Mezőség:

Helybeliek által ismert "csillagos" énekek:

1.Holdvilágos, csillagos az éjszaka 2.Hull a csillag, kedves édesanyám 3.Kibújt már az Esthajnali csillag 4.Három csillag van az egen egy sorba 5.Megyén már a Hajnalcsillag lefelé 6. Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok 7.Csillag, csillag, szép Hajnali csillag 8. Sűrű csillag ritkán ragyog az égen. 9. Feljött már a Göncölszekér,

Ragyognak a csillagok.

*10. Hét csillagból van a Göncöl szekere,
Hét szeretőm is volt nékem egyszerre.*

Csujálás, ricoltozás:

*Csillagos az ég alja,
Nem jól van a fejem alja.
Édes rózsám, igazítsd meg,
Úgyis érted vagyok beteg!*
(Szo4)

L. még A 82.

Rezumat

Se dă o prezentare cuprinzătoare a constelațiilor și a numelor acestora conform credințelor și cunoștințelor populare. Se face și o analiză din punctul de vedere al onomasticii. Autorul încearcă o abordare complexă. Se referă - în parte - și la problematica semioticii stelelor, la relațiile interetnice.

Cunoașterea stelelor (constelațiilor) la subiecții chestionați se limitează în principal la localizarea cu aproximație, la denumirea acestora, la observarea datei și locului.

Cei intervievați în general cunoșteau cel mult șapte stele (constelații), ori denumirile câtorva astre (comete, meteoriți) considerate de ei stele.

1.Nagy Göncöl (Ursa Maior), 2.Tejúť (Via Lactea), 3.hullócsillag "stea căzătoare" (meteorit), 4.üstökös, 5.Hajnalcsillag (Venus) 6.Vacsora-csillag (Venus) 7.Fiastyúk (Pléiades).

În două tabele se schițează situația de azi despre cunoștințele populare în privința stelelor. Avem un indice al diferitelor regiuni etnografice. Față de alte zone unde trăiesc maghiari în Transilvania sunt mai numeroase numele de stele și explicațiile legate de istorie și de credință.

Constelațiilor (stelelor) li se conferă mai ales următoarele patru funcții: 1. prezicerea vremii, 2. de a fi locul, scena unor întâmplări, lucruri, 3. prezicerea evoluției diferitelor aspecte ale destinului uman, 4. influențarea îmbolnăvirii și a vindecării.

În crezul popular studiat se găsesc laolaltă elemente magice, mituri antice, religie, astrologie, știință.

Explicațiile în legătură cu stele în prezent sunt mai restrânse decât erau în trecut. Referitor la univers și la stele tradiția orală actuală este mai săracă referitor la univers și la stele în comparație cu cea relevată la începutul secolului - când A. Ipolyi a publicat 258 nume de stele înregistrate de József Lugossy -, dar totuși este semnalată mai pregnant în mediul rural decât în cel urban (Erdödi 1970).

Résumé

L'auteur a fait du travail sur le terrain dans tous les régions ethnographiques hongroises de la Transylvanie ayant plus de 200 interlocuteurs.

On donne une présentation des constellations et des noms d'étoiles selon les connaissances et les croyances populaires. S'est réalisée l'analyse du point de vue de l'onomastique aussi.

L'auteur recourt à une étude complexe en abordant même les problèmes de la sémiotique et des relations interethniques.

La connaissance des étoiles (constellations) chez les interlocuteurs se limite généralement à la localisation approximative, à la dénomination, à l'observation de la date (du moment) et du lieu de l'apparition.

Les gens questionnés connaissaient d'habitude sept (ou moins) étoiles (constellations), ou considérées étoiles.

1. le Grand Chariot (Ursa Maior)
2. la Voie Lactée (Via Lactea)
3. l'étoile filante
4. la comète
5. l'Étoile du Berger (de l'aube)
6. l'Étoile du Berger (du soir)
7. les Pléiades.

Deux tableaux présentent la situation de nos jours au sujet des connaissances populaires quant aux étoiles et leurs noms. On l'index des différentes régions ethnographiques.

La comparaison avec d'autres zones où vivent des Hongrois nous dit par exemple que les Magyars de la Transylvanie et de la Moldavie ont plus de noms et d'explications d'étoiles liés, rapportés à l'histoire et à la foi.

Aux constellations (étoiles) on attribue tout d'abord les fonctions suivantes: 1. prédiction du temps probable (pronostication) 2. dire la bonne aventure; divination des différents aspects du destin humain 3. lieu des certains événements et choses 4. rôle curatif (l'étoile provoque, aide l'apparition ou la disparition des maladies).

Dans la foi populaire étudiée on trouve bien ensemble des éléments de la magie, des mythes antiques, des religions, de l'astrologie et de la science.

Les noms et les explications concernant les étoiles sont moins nombreux dans le présent que dans le passé. Même au 19e siècle on a eu une assez grande variété, diversité quant aux noms d'étoiles hongroises. A. Ipolyi a publié - en 1854 - 258 noms (pour un certain nombre d'étoiles) cueilli par J. Lugossy.

Comparant les connaissances transmises par la tradition populaire et celles transmises par les écoles de nos jours (en Roumanie), on peut constater que concernant les étoiles (les constellations) - pas seulement dans le cas des croyances, mais dans le cas des connaissances aussi - la culture populaire donne de plus que ce qu'on peut acquérir dans les écoles.

ISBN – 973-575-188-7

Lei 11000